

EGAN

Patxi EZKIAGA
**Don Kijote Mantxako
eta pedagogia**

Xabier EXANIZ ERLE
***Soinujolearen semea-ren
inguruan***

Asier BARANDIARAN
**Amerikako Estatu Batuetako
lau bertsolarien bertsogintza**

2006-3/4

AURKIBIDEA

LVIII alea – 2006-3/24

AZTERKETA LITERARIOAK

Patxi EZKIAGA. Don Kijote Mantxako eta pedagogia	5
Mikel ATXAGA. Txomin Jakakortexarena, bertso eta olerkiak	23
Patxi SALABERRI MUÑOA. Intertestualitatean barrena, kontrarreformako kateketika	51
Felix GERENABARRENA ARTAMENDI. Mitoa, literatura eta semiosferak	85
Joxe Ramon ZUBIMENDI. Artetxe, begiramenez	101
Xabier ETXANIZ ERLE. <i>Soinujolearen semea</i> -ren inguruan. Literaturaz eta Ideologiaz	117
Asier BARANDIARAN. Amerikako Estatu Batuetako lau bertsoaren bertsogintza: azterketa saiakera bat (II)	129

SORKUNTZA

GARI. Luzea naiz	149
Luis Mari MUJICA. Bariazio berriak	153

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA. Haur-liburutegien garrantzia	181
--	-----

ADABAKIAK

Ttanttak. Arrastada literarioak eta beste... ..	201
---	-----

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Juan Ramon MAKUSO. Negutegjaren epeltasuna	219
Juan Ramon MAKUSO. Literaturari lilura	221
Elena MARTINEZ. Euskara-Alemana / Alemana-Euskara hiztegia	223

EGAN

Moz. Salvador Omona fide

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

ERREDAKZIO BATZORDEA

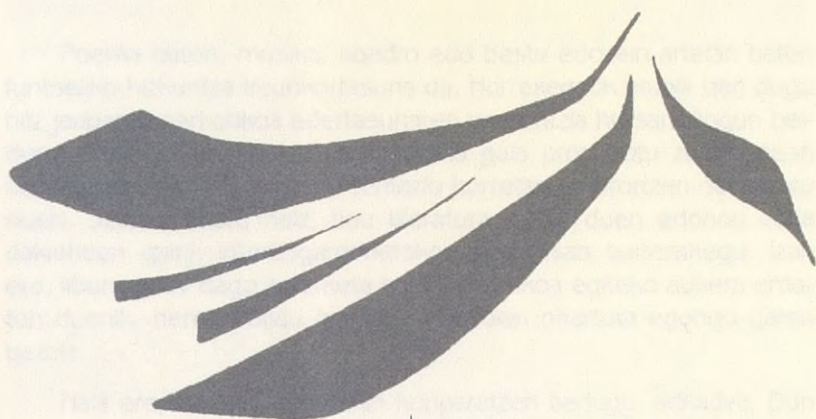
Zuzendaritza eta Idazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.5. 289/1958
Inprimategia: FASPRINT-IGARA - Donostia

Don Kijote Manriako eta pedagogia

Azterketa literarioak

Don Kijote Mantxako eta pedagogia

Patxi EZKIAGA

Poema baten, musika, koadro edo beste edozein artelan baten funtsezko hizkuntza iraunkortasuna da. Horrexegatik erabili izan dugu hitz jarioaren narkotikoa edertasunaren presentzia hutsari diogun beldurra sedatzeko. Solasaldi honetarako gaia proposatu zitzaidanean buru-belarri saiaturako nintzela tentazio horretan ez erortzen deliberatu nuen. Saiatu, saiatu naiz, hau literatura maite duen edonori eska dakioken gairik interesgarrienetakoa dela esan baitezakegu. Izan ere, liburu gutxi dago azterketa hain polifonikoa egiteko aukera ematen duenik, hemen bildu garenok aspaldian ohartuta egongo garen bezala.

Hala ere, Shakespearerekin konparatzen badugu, adibidez, Don Kijoteren inguruko interesa atzokoa dela esan dezakegu. Gogoan dut orain urte batzuk George Steinerrek hitzaldi batean esaten ziguna: XVIII. mendearen bigarren zatiaz geroztik 25.000tik gora liburu, entsegu eta doktoradutza tesi idatziak zirela *Hamleten* esanahiari buruz. Cervantesen inguruko interesa, bere obraren azterketa sakona, orain gutxiko gauza da, Américo Castrok eman baitzion hasiera 1925. urtean "*El pensamiento de Cervantes*" liburuarekin. Ordura arte askoz aztertuagoa zen Britainia Handiko unibertsitateetan, Francis Bacon eta Shakespeareren itzalean beharbada.

Halako liburu handi baten inguruko gogoeta egiterakoan, egiazko maisu batek, bizitza transmititzen ari denaren apaltasunez eta ausardiarekin egin behar du, obran murgildu nahi duenaren bihotzarentzat emagin izaten saiatu behar duela sinetsita, amnesia astin-

duko dituen iratzargailu behar duela izan, ahanzturari ihes egingo dion atrebimendu.

Horregatik, gure ikasgeletan gaia nola planteatu pentsatzen hasi aurretik, lehenik eta behin ZER planteatu aztertu eta erabaki behar dugu, hau da, zer jotzen dugun funtsezkoen. Hori gabe, geroko lanak ez dauka zentzurik. Beraz, zuekin batera, ibilbidea egiten saiatuko naiz. Gillermok Don Kijoteren antologiaren asmoaren berri eman zidanean, ideiak berehala harrapatu ninduen, besteak beste, irakurketa berri eta freskoago bat egiteko aukera eskaintzen zidalako bai gaztekeraz bai (batik bat esango nuke) euskaraz, Pedro Berrondoren itzulpenari esker. Solasaldi honek irakurketa eta hurbiltze prozesu ezberdin bat egiteko abagunea eman dit. Beraz, hasteko, Kijotea nola ikusten dudana esango dizuet. Gero, arlo zehazki pedagogikoago horren inguruan ardaztuko dugu, eskolari begira, batik bat.

1.

Niretzat Cervantes *idazle mozorroto* bat da. Hain zuzen, garai hartako Espainian pentsalari libre batek hipokresia estrukturala erabili beste erremediorik ez zuelako, pentsatzen zuena adierazteko. Alde batetik, zerua irabazi nahi bazen, arima salbatu nahi bazen, horretarako beharrezkotzat jotzen ziren egia erlijioso kristau-katolikoak zuden; bestetik, berriz, eguneroko bizitzan funtzionatzen zutenak. Kijotean joko hori nahiko garbi ikusten dut. Baina horrek ez du esan nahi idazleak arazoa bere bizitzan kontraesan edo bizimodu bikoitz gisa bizi izan zuenik. Hau, distantzia honetatik, jakin ezina da.

Arlo honetan, analisi konparatibo bat egiteko, bi testu ezberdin proposatzen ditugu, biak nolabaiteko diktadura garaian idatziak eta gure ikasleei esanguratsu egiten zaizkienak.

- a) Luis Llach-en "La Estaca", Francoren garaikoa.
- b) Pete Seegers-en "Where have all the flowers gone?", Mc Carthney-ren sasoiakoa.

2.

Cervantes figura berriztatzailea da. Honetan Frantzian Montaignek egin zuenarekin konparatuko nuke. Biak trantsizio garaiko pentsalari gisa har ditzakegu. Baina ez garrantzizko ez zirelako, alde-

rantziz baizik: beraiek sortutako berrikuntza ikaragarriegia izan zelako garai hartan ulertu ahal izateko.

Montaignek, berak asmatutako literatur-genero berri batez adieraziko du berrikuntza hori: **SAIAKERAREN** bitartez, hain zuzen. Cervantesek ere literatur genero berri bat asmatuko du: **NOBELA** modernoa.

Bi gizon hauen arteko alderatze prozesua ikasgelan egin daitekeen gogoeta interesgarrietakoa da, baita aberasgarrietakoa ere. Nik urrats txiki batzuk eskainiko ditut, kontuan hartu beharko liratekeenak. Don Kijote Mantxako irakurtzen duen edonor ohartuko da Cervantesen pentsakera ez dela Montaignerena bezain sistematikoa. Montaignek lehenengo pertsona eskaintzen digu bere gogoeta; Cervantesek modu islatuan, bere pertsonaien bidez, klabe mitikodimentzial batean.

Baina biek benetazko iraultza intelektuala egiten dute, literatura **BARNERATZE, INTERIORIZATZE** prozesu batera eramaten dutelako, baina ez San Agustinek "Aitorpenak" liburuarekin edo Santa Teresak "Las Moradas"ekin egin zuten bezala, plano erlijiosoan. Ez. Montaignek eta Cervantesek **INTIMITATEAREN ESPRESIO LAIKOA** ekartzen diote literaturari. Eta hau, Kunderak adierazi duen bezala, guztiz berria da.

Biek sasoi historiko bete-bete bat biziko dute: Errenazimenduko baikortasun xaloa eta barroko garaiko desilusio mikatza uztartzen dituen sasoi. (Hemen Erasmoren "Convivia" liburutik ateratako zenbait testu eman daitezke, adibide gisa). Eta bizitzaren barneratze prozesu aktibo hori **BAKARDADEAREN** abiapuntutik egingo dute. Horrela antolatu zituzten beren irudimenak, beren ironia eta parodiak. Cervantesen kasuan, Don Kijoteren abenturak hori adierazteko "abaguneak", "aitzakiak" izango dira.

Beharbada horretan datza bi idazleen arteko alderik handiena. Montaigne pentsalari nekatua da, erlijio gerrek eta garaiko liskarrek ahituta utzi duten pentsalari eszeptikoa, lehiatik ihesean, bere intimitatearen baratzean babestuko dena.

Cervantesek ere intentsitate handiz biziko du Espainiaren gainbehera. Gainbehera horri garaiko literaturak zenbait irtenbide ezberdin emango dio, Cervantesena ez bezalakoa. Ariketa honek joko handia ematen du eskolan. Garrantzitsuenak aipatuko ditut: *pika-*

reskak zinismoa beste irtenbiderik ez du ikusten; Lope de Vegaren *antzerkiak* iragan idealizatu baterako ihesa; *Calderonek* ilusionismoa, tramoia, barrokoaren ikuskizuna; idazle *aszetikoek* mundu erlijioso baterako ebasioa proposatzen dute; *Mateo Aleman, Quevedo eta Gracianek* erabateko pesimismoa.

Don Kijoteren egileak erantzun guztiz ezberdina du: kanpoko munduan balentria eta azainarik egiteko aukerarik ez badago, gure barrura jo beharko dugu. **HEROISMOAREN BARNERATZE** prozesuan sartuko gaitu. Azainak, kendu, ken dakizkioke Don Kijoteri; bihotz zaildu eta saiatur, ordea, inork ezingo dio kendu. Don Kijote, Frantziako Tourren Mon Ventoux-en gora doan txirringulariaren irudi.

Horretan oinarritzen da nobelak azken lau mende hauetan egin duen ibilbidea. Heideggerek bere "Ser y Tiempo" obran analizatu zituen gai existentzial guztiek hor aurkituko dute abiapuntua.

Cervantesek zer den abentura galdetuko dio bere buruari; Samuel Richardson gure barnemuinetan gertatzen dena uztartzen hasiko da, sentipenen bizi sekretua; Balzacekin nobelak gizon-emakumeok Historian nola errotzen garen erakutsiko digu, eta zerbait guztiz berria: publizitatea nola hel daitekeen estetikaren arlo guztietara k zetaritzari esker; Flaubertekin egunerokoaren "terra incognita" aztertuko du, Henry Jamesek Emma Bovaryren genialtasuna itogarria aurkitzen bazuen ere, Anna Kareninarekin konparatuta; Tolstoirekin irrazionaltasunak gure jokaera eta erabakietan daukan garrantzia azpimarratuko du; Marcel Proustekin denboratasuna zundatuko du; inoiz ezin atzemango dugun oraina James Joycerekin; mitoen rola Thomas Mannekin. Eta abar, Milan Kunderak erakutsi digun bezala.

3.

Cervantesen Don Kijoten, azken batez, gure bizitzari buruzko galdera ugari egiten zaizkigu, baina beharbada hiru izango lirateke garrantzitsuenak, liburuaren ardatz gisa har daitezkeenak, nobelako hiru pertsonai-multzoen inguruan mugitzen direnak:

a) abenturaren inguruko galdera: **Zer da identitatea?**

b) liburuaren ingurukoa, liburuak Cervantesen obran oso pertsonala inportantea baitira: **Zer da egia?**

- c) emakumeen, batik bat Dulzinea, Luszinda, Altisidora, Dorotea, Maritornes Marzela eta abarren ingurukoa: **Zer da maitasuna?**

4.

Cervantesetik aurrera, ezagumena izango da nobelaren moraltasun bakarra. Cervantesekin mundua **ANBIGUITATE** gisa ikusiko dugu, ez egia absolutu bakar gisa, baizik kontraesanean dauden egia erlatibo asko gisa. Segurtasunik ezaren jakituria izango da segurtasun bakarra eta hori onartzeak indar handia eskatzen du.

Beraz, abenturaren muina, bere esentzia, abentura bizi nahian datza, ez bertatik garaille edo galtzaile ateratzean. Berrito itzul gaitzke txirrindularitza mundura: "karrerista karneta ateratzeko Tourra bukatu behar da, Parisa ailegatu". Nire ustez, hau da Kijotea irakurtzeko giltzarik nagusienetakoa, eta horrela irakurri behar dira bai Santxo de Azpeitia "bizkaitarra", bai Sanson Carrasco batxilerra eta bai beste zenbait pertsonaia ere, eta ez klabe pseudo politikoetan. Eta horren aurka "liluratzailleek" edo Berrondok esaten duen bezala "mira-eragileek" ezingo dute ezer egin.

Aipatu berri duguna Kijoteren bigarren zatian ikusten da garbien. Cervantesek beste idazle batekin egiten du topo eta, haserre bizian, ikaragarriak esaten ditu hartaz, abenturaren bigarren zatiaren kontaketa aurre hartu diolako. Baina Cervantes beste fantasia bat sortzeko baliatzen da gertakari horretaz. Don Kijote eta Santxo, zein baino zein nekatuago eta tristeago, herrirako bidean dira, plagio madarikatu hartako pertsonaia batekin topo egiten dutenean. Don Alvarok(hori baita pertsonaiaren izena) txundituta entzuten ditu gure heroien izenak, hark ezagutzen zituenak beste Kijote eta beste Santxo bat baitziren. Topaketa liburuaren amaiera aldean gertatzen da. Pertsonaiak eta beren espektroek topo egiten dute, aurrez aurre: gauza orenen gezurraren azken froga da, azken iruzurraren argi malenkoniatsua.

5.

Nobeletako pertsonaiek, beraz, ezin digute haiekiko **MIRESMENA** eskatu. **ULERKUNTZA** eskatzen digute. Honek ez du zerikusirik miresmenarekin. Don Kijotek porrot egiten du, arrandiarik gabe egiten du porrot, bat-batean gizon-emakumeon bizitza berez dela porrota

esango baligu bezala, eta bizitza ulertzea dela gelditzen zaigun gauza bakarra. Beharbada horixe izango litzateke nobelaren xedea.

Cervantesen obra hortik kanpo ulertu nahi izatea deportazio bat bezala ikusiko nuke. Zera esan nahi dut. Bigarren liburuaren amaiera aldeko gutunak hartzen badira (Don Kijotek Santxori insula Baratariara joan aurretik idazten diona eta Santxo eta bere emaztearen artekoak batik bat), hor azaltzen den bizitzari buruzko filosofia sendo eta zentzudun batean oinarrituta, **moralismo** erraz batean erortzeko tentaldiak jo gaitzake, ikasgelarako oso interesgarria baita. Egin egin daiteke, zergatik ez, baina nire ustez liburuaren benetako **sustraia** azpimarratzeko beharko luke izan. Deportazioa gauza serioa baita. Adibide bat emango dut, guztiz subjektiboa, agian zuetako batzuri guztiz balekoa irudituko baitzaizue. Jean Pierre Faye filosofoak hasierako lehen paragrafoan oinarrituta, irakurketa erabat ezberdina egiten du. Bere ustez, lurra jo ondoren, Don Kijote erabat makilduta utziko duen haize-erroten abentura inkisizioaren sinboloa da, torturazko tor-niketearena. Zaldun ospetsuak tresna beldurgarri horien besoetan bukatuko du, munduari bere liburu sakratuki ironikoa ematen dion bitartean. Liburuaren lehen lerroek Don Kijoteren menuaren berri emango digute, hiru narrazio sagaratuena: dilistak, ostiralean; zartagineko lodia larunbateko dolu eta tristeziarako; uxakumea, igandetako goxagarri.

Esau-Ismaelen triada handia: inkisidoreak eskainitako larunbateko lodiatatik tranpan erortzen den marranoaren historia; igandeko Espiritu Santu lumaduna ... Errotak izango lirateke hegaldi barregarri horren puntu gorena.

Azken ikuspegi hori alboan utzi eta aurrekoari lotzen gatzazkiola, beste antologia eder bat egin liteke giltza horren arabera. Zenbait atalburu eta pasarte ekarriko dut burura, definigarriak den-denak:

- Horrela dio 2. zatiko 17. atalburuan: *“Zer derizkiok, Santxo? –esan zuen Don Kijotek–. Egiatzko adorea kontra balio duen mira-eraginik ba al da? Aukeraren ona kenduko didate bai, agian, mira-eragileek; baina kemena eta adorea, hori ezinezko izango zaie”*.
- 20. atalburuko aipu hau, bereziki da garrantzizkoa. Beste abenturetan Don Kijotek, adibidez, artaldean eta haize-erroten aurka ari dela pentsatu ordez, benetan sinesten du arma-

den eta erraldioen aurka ari dela. Orain ez, orain hasi bezain pronto ohartzen da aurrez aurre zeukana ez zela egiazko abentura. Horrela dio : *"Atoz honuntza, jaun alai hori: iruditzen al zaizu pila-mazoak izan beharrean beste borrokaizun zailen bat izan balitz, ez nuela nik adorerik izango hasi eta buka egiteko? Behaturik al nago, bada, (zalduna izanik ni) soinu-hotsak ezagutu eta bereiztera, eta pila-hotsak zein bai eta zein ez diren jakin behar al dut?"*

- 26.ean, berriz, hau dio bere buruaz: *"Bizi bedi Amadisen izena eta jarrai bezaio Mantxako Don Kijotek ahal dezakeen guztian; honengatik ere harengatik esan zena esango baita: ekintza handitan sartu zelako hil zen, burutzerik izan ez bazuen ere"*. Eddy Mercks, Santi Lazkano, Sebastian Elortza, Andy Hampsten Stelvion gora, elurretan. Tony Simpson, bizia utzi zueneko egunean, Mont Ventoux-en.

Bigarren liburuan **ZALANTZAK** protagonismo askoz handiagoa dauka, baina beti dago suntsitu ezin daitekeen zerbait: **NAHIA**, arrakastaren edo porrotaren gainetik dagoen balentriarako nahia, **BORONDATEA**. Honako hau da arrazoa: Don Kijoteren idealismo etikoan irudimena delako errealitatea tajutzen duena. Don Kijotek lerratu egingo du errealitatea bere nahira. Gogora dezagun bizarlariren bazinaren gertakaria.

Ideia honen inguruan bada beste zerbait azpimarratu nahiko nukeena: puntu batean, bere idealismo etiko eta metafisikoa idealismo **POETIKO** bihurtzen da. Lehenengo zatiko 1. atalburuan agertzen den testu hau aparta da eta horretaz dihardu: *"Baina izango du Jainkoak bere herriaren erruki, eta sorraraziko du bat edo bat, lehenengo haiek bezain kementsua ez izanik ere, haiek baino adore gutxiago izango ez duena behintzat; eta Jainkoak badaki bai, eta aski dut"*. Don Kijote poeta, Poesiaren eta Egiaren gaiarekin aurrez aurre.

6.

Azalpen honen lehen puntuarekin bukatu baino lehen, behin baino gehiagotan iradoki dugun Kijoteren bi liburuen arteko aldeak ekarri nahi nituzke gogora, joko guztiz berezia eman baitezake ikasgelako analisiarentzat. Alde horiek, funtsezkoak dira, nire ustez, eta Barthes estrukturalista frantsesa izan da horren atzetik jarri gaituena, Arangurennek azpimarratu digun bezala.

1. Idazlearen *tempus epikoaz* idatzi du, eta dio Don Kijote heroi epikoak, lehenengo liburuan, beti gauza beraren atzetik dabilen arren, ez daukala **IBILBIDERAKO NORABIDERIK**. Egia da. Bitan ateratzen da abentura bila eta, noizbehinka, beste batzuren abenturak ere agertzen zaizkigu: Cardenio eta Luszindarena, Dorothea eta Don Fernandorena, gatibuarena, Marzela eta Grisostomo artzainena...

Bigarren liburuan, bidairako asmo batekin agertzen da. Etapak: El Toboso, Montesinos kobazuloa, Zaragoza, Dukeen Jauregia eta Bartzelona izango dira. Abenturak aurretik prestatuta daude eta Duke-Dukesa izango dira antzoki farandula horren enpresarioak. Ikuskizuna, tramoia, teatraltasuna beti presente egongo dira, baita Don Kijote bera azaltzen ez denean ere: gogora ditzagun komediantek, Lehoien zirkoa, Kamatxoren ezteiak, Kiteria, Basilioren heriotzaren antzespina, Maese Pedroren erretaula, Santxoren insula Barataria ...

2. **TOKIAK** ere oso dira ezberdinak:

Lehenengo zatian Don Kijote zeharo libre eta abenturari emana dagoenean, ez dago eszenatokirik: den-dena kanpoan gertatzen da, naturan, gehien bat, ostatuan.

Bigarren zatian, Don Kijote gizartearen barruan kaiolatuta ikusten dugu, sarritan rol sozial bati egokituta, eta benetakotasun gortetsua balitz bezala jokatzeko du Dukeen jauregian, Soingaineko Berdearen zaldunarekin ...

3. Zalantzak hartuko du, poliki-poliki lehenengo zatiko Don Kijote idealista, eta aholkulari bihurtuko da, gizartearen eta politikaren arloetan batik bat. Gogoratu, bestela, Santxori ematen dizkion aholkuak insula Baratariako gobernadore egitera doazenean; gogoratu behin eta berriro gurutzatzen diren gutunak ...
4. Adierazgarria da ere, eta analisi baterako oso interesgarria **SENTSUALTASUNARI** ematen zaion tratueran. Lehenengo zatian, bat-batekoa da, gordina, disimulurik gabea: mandazainena, Maritornes eta "mozas del partido"rena. Bigarren zatian, sentsualtasun barroko eta findua ikusten da. Altisidora, pertsonaia anbiguo, lausengari, erakargarria da adibiderik onena, baina ez bakarria.
5. Oro har, esan dezakegu lehenengo zatitik bigarren zatira bitartean bizimodua zeharo aldatzen dela. Cervantesek bere garaiko

Espainiaren errealtate osoa bizi izan du, Lepantoko garaipenetik Armada Garaiezinaren porrota bitartean dagoena. Bere haragitan pairatu zuen gainbehera hori, baina ez zen gainbeherarekin identifikatu. Cervantes ez da Don Kijote; Don Kijote ez da Cervantes. Flaubertek "Madame Bovary ni neu naiz" esan omen zuen. Cervantesek ezingo zukeen gauza bera esan bere obrari buruz. Don Kijote Cervantesek sorturiko sinboloa izan zen bere garaiko Espainiaren destino dramatikoa bizi izan zuena, guztiona, betiko. Baina lasaitasunaz eta ironiaz hartu zuen.

Beharbada, horrexegatik esango genuke nobela honetan Don Kijoteren idealismo nahasiari eginiko kritika razionalista ikusi nahi dutenak oker dabiltzala; eta oker dabiltzala idealismo horren goralpena ikusi nahi dutenak ere. Arrazoia arras logikoa iruditzen zait: bai batzuek bai besteek nobelaren hondoan posizionamendu morala ikusi nahi dute, eta ez **GALDERA IKUR** handi bat.

Gizakiok gaitza eta ongia garbi bereiztuko dituen mundua irrikitzen dugu, gugan epaitzeko gogoia, ulertzekoa baino indartsuagoa delako hain zuzen. Horregatik egiten zaigu hain gogorra **Epaile Gorenaren ausentzia**. Baina hau da Kijoteren ondoren Europako nobelak jarraituko duen ildo.

Orain arte esandakoa da gure ondorengo lanaren oinarri eta abiapuntua. Datorrena, adierazitakoaren ondorioa da eta, nire ustez, modu askotan egin daiteke. York-eko Unibertsitateak Ingalaterrako ikasleei aurtengo azterketarako lagungarri gisa eskainitakoa ekarriko dizuet gogora. Londreseko Beulah Hill ikastetxean nire lagun batek egin duen modura adieraziko dizuet.

a) **PERTSONAIEN AZTERKETA**, axalekoa nahiz sakona. Honako pertsonaiok hautatu ditugu azterketa sakon baterako: Don Kijote, Santxo eta Dulcinea. Azterketa arinago baterako, berriz: Cide Hamete Benengeli, Dukeak, Altisidora, Sanson Carrasco, Apaiza, Bizarlaria, Teresa Panza, Cardenio, Luscinda, Fernando, Dorotea, Trifaldi Kontesa, Gines de Pasamonte eta Roque Guinart.

b) **GAIA, MOTIBOAK, SINBOLOAK.**

Gaia: –ikuspuntua eta narrazioa.
 Moralitasun sistema abeniezinak.
 Giza-estamentua eta Giza balioa.

Motiboak: Ohorea.
Erromantzea.
Literaturari buruzko ikuspegia.

Sinboloak: –Liburuak eta eskuizkribuak.
Zaldiak
Ostatuak

c) Honetara iristeko, aurreko HIRU URRATS ikusten ditugu, egin beharrekoak:

1) Zenbait AIPUEN azalpen laburra. Bost hautatu ditugu, funtsezkoak bostak. Emandako erantzunak ere eskaintzen dizkizuegu.

1.1. *Horrela bada, Santxo, nik maite dudan hartarako, munduko printzesarik goenenak adina balio du Tobosoko Dulzineak. Eta gainera, beren damak goraiatu nahirik olerkariak eman ohi dizkien izenak, askotan, ez dira benetazko izenak ... Horrela bada, aski dut nik Aldonza Lorenzo ederra eta zintzoa dela uste izan eta benetan sinestea.* (Lehen Zatia, 25. atalburua)

Testu honetan Don Kijotek zera adierazten dio Santxori, laborariaren alabaren portaerak, Aldonza Lorenzorenak, ez duela garrantzirik, berak bere printzesa (Dulzinea noski) bezain ondo irudika dezakeen bitartean. Dulzinearen ideia honek toki nagusi bat dauka nobelan, nahiz eta inoiz ez dugun berarekin topo egingo, nahiz eta berak seguruenik ez duen Don Kijotek babestu duela jakingo.

Don Kijoteraren irudimenak betetzen ditu nobelaren narrazioan azaltzen diren hutsune asko; fenomeno ulertezinak argitzeko adierazpenak eskaintzen ditu, eta gertakari, ustez zeharo mundanoak, abentura handi bilakatzen ditu.

Dulzinea, Don Kijoteraren goraipeari esker egingo da ezaguna, eta nahiz eta jakin, ez dakigun erreala ote den, ospetsu bihurtzen da berari buruz irakurtzen duten gizon-emakume guztien irudimenean.

Horrela, Don Kijoteraren irudimenak errealitatearen indarra hartzen du, eta bere patuaren narratzaile bihurtzen da.

1.2. *Hori ez –erantzun zuen Bentariak–; ni ez naiz erotuko, zaldun ibiltari egiteraino; garbi ikusten baitut gaur egun ez dela denbora haietako usadiorik, munduan barrena zaldun ibiltariak ibiltzen zirenean, alegia”* (Lehenengo zatia, 32. atalburua)

Testu honetan bentariak apaizari erantzuten dio, apaiza buru-belarri saiatu baitzen bentaria zalduneria liburuak gezurrezkoak zirela konbentzitzen. Bentariak liburuak defenditzen dituen arren, garbi uzten du saiatu ere ez dela saiatuko Don Kijote bezalakoa izaten, jakin badakielako zaldun-ibiltari izatea modaz kanpo dagoela. Bentariaren erantzuna garrantzi handikoa da, honako arrazoi hauengatik hain zuzen:

a) Santxok entzun egin duelako bentariaren erantzuna eta horrexek animatu duelako bizimodu hura utzi eta bere etxekeengana itzultzerara. Beraz, azken batez, Don Kijoterekin jarraitzea are harrigarriagoa, are hunkigarriagoa izango da, tentazio horren indarrarekin konparatuz gero.

b) Aipu honek azpimarratu egiten duelako apaizaren izaera hipokrita. Bentariak, horrela, urrutitik estimatzen du zaldun ibiltariena; apaiza, ordea, nobelan zehar behin baino gehiagotan Don Kijoteren aurkako rol inkisitoriala jokatzeko duena, zalduneria liburuarekin zeharo liluratuta zegoen. Beraz, ezkutuan, sustatu egiten du Don Kijoteren eromena, berarentzat poz-iturri izan dadin.

1.3. Noiz eta orain, ohol soilaren gainean joan behar duzan honetan, nire ipur masailak minberatzea nahi al du berorrek?

Dulzinea egoera sorgindutik libratzeko, zartailuz astindu behar duela bere gorputza esaten dio Don Kijotek Santxori. Eszeptizismoz, umorez eta errebeldiarekin betetako hitz hauekin Santxok ez diola obedituko erantzuten dio bere nagusiari.

Baina Dulzinearen egoera sorgindu hori espero gabeko kolpe gisa etortzen zaio Santxori, hain zuzen Santxok berak aipatu ziolako egoera sorgindu hori Don Kijoteri, honek damaren bila joateko esan zionean. Santxok, dakigun bezala, kosta ahala kosta disimulatu nahi zuen ez zekiela non bizi zen dama, eta nolakoa zen. Santxo han-hemenka dabil gezur horretatik ihes egin nahian, harik eta Dukesak Dulzinea benetan dagoela sorginduta sinestarazten dion arte. Orduan Santxok onartu egingo du 3.300 zartailudaka hartzea, Dulzinearen askatasunaren truke. Haatik, Santxo ez da soluziobidearekin gustura gelditzen eta aurre egiten dio Don Kijoteri. Aipu honek, Santxoren izaerari buruzko informazioa emateaz gain, liburuaren estiloa nolakoa den esaten digu. Liburuaren gutziz ironikoa eta konplexua da, oso umoretsua izan arren.

1.4. *On-aldian poztutzea bezain bere-berea du bihotz adoretsuak, ene nagusi, txar-aldian sufritzen jakitea; nigandik ikasia dut; haral, pozik nintzen ni gobernadore nintzenean eta ez nago batere triste oinezko ezkutari naizen honetan; entzuna dut emakume mozkor mainontzi bat dela halabeharra deritzan hori, eta emakume itsua batik bat; eta hala, ez omen du zertan ari denik ikusten, ezta zein iraultzen edo zein jasotzen duenik jakiten ere”* (Bigarren zatiko 66. atalburua)

Santxoren jakituriazko hitzak dira, Don Kijoteri esanak, bere erretiroan ere eramanpeneko izan behar duela aholkatzeko. Santxoren testu honek hankaz gora jartzen ditu ordu arteko bien rolak: maisua-rena eta morroiarena, orain inbertitu egingo baitira. Nobelan zehar Don Kijotek erabakitzen du nolakoa izango den Santxoren morrontza, bitartean nagusia bultzatzen duen zalduneriaren filosofia erakusten diola. Orain, aldiz, Santxo da, bere bizitzatik ateratako jakituria sotilaren bitartez, bere nagusiari kontsolamendu ematen diona.

Interesgarria da nola oraindik “ene nagusi” deitzen dion ohar-tzea, dagoeneko bere zerbitzuan ez egon arren. Bere bizimodu apa-lera lerratuta, Santxo, umila eta leiala izateaz gain, zuhurra eta gozoa ere bada.

1.5. *Niretzat bakar-bakarrik jaio zen Don Kijote, eta harentzat ni; egiten jakin zuen hark, eta bai idazten ere nik”* (Bigarren Zatikoko 74. atalburua)

Cide Hamete Benengelliren agurrerako hitzak dira hauek, liburua- ren amaieran, eta Cervantesek nobelaren hasieran esandakoaren oihartzun dira. Hasieran, Cervantesek dio Don Kijote bere “seme-or- dea” baino ez dela, Don Kijoteren pertsonaia sortzeko ardura ez dela bakar-bakarrik eta oso-osorik berea. Cervantesek dioenez, Berengeli Mairua da Don Kijoteren egiazko aita, bere eskuizkribuak itzuli beste- rik ez duela egin esaten baitigu. Halako ohar batek testuari tonu mitiko eta irrealia ematen dio eta zalantzan uzten gaitu, ea nori sinetsi, ea nor jarri Don Kijoteren istorioaren egile.

Gainera, Benengelik hemen adierazten duen sentimendua hain da boteretsua non sustatu egiten duen nobelaren baieztapena, hots, Don Kijote pertsonaia erreala zela. Benengelik, bere burua gizon handiaren bizitzaren eta ekintzen kontalari gisa hartzen duenean,

azpimarratu egiten du zer-nolako rola jokatu duen istoria argitara ekartzeko orduan.

2) AZTERKETARAKO ZENBAIT GALDERA

Hiru proposatzen ditugu, oso adierazgarriak direlako eta hasieran aipatu dugunarekin guztiz bat datozelako.

2.1. *Don Kijotek errealitatea hautemateko daukan moduak zer-nolako eragina dauka besteenean? Bera gizon ez-konbentzionala izateak ba al du eraginik beste pertsonaien jokaera moldeak aldatzeko orduan?*

2.2. *Zein da nobelaren jarrera gizarte-estamentuekiko? Noraino da gizarte-estamentua eraginkorra pertsonaien arteko harremanetan?*

2.3. *Hamleten eromenarekin gertatzen den bezala, Don Kijoterena ere gai oso eztabaidatua da literatur kritikoen artean. Don Kijote benetan dago erotuta edo bere jokaera apropos egindako aukera da? Zerk esplika lezake bere jarreraren aldaketa nobelan zehar?*

Eta hauxe izango litzateke lehenengo puntuaren garapena.

Neurri handi batean, esan genezake hauxe dela nobelaren hari garrantzizkoenetakoa, hots: Don Kijotek nola hautematen duen mundua, eta beste pertsonaiek nola hautematen duten Don Kijote. Don Kijotek eguneroko jendea eta gauzak modu dramatikoago, epikoago eta fantastikoago batean ikusteko joera dauka, eta joera horrek bultzatu egiten ditu bere inguruan mugitzen direnak zaldunaren munduaren ikuspegi irudikatura egokitzen, eta ikuspegi horri aurre eta kontra egitera. Batzuek, bizarlaria eta apaiza adibidez, hasieran saiatu egiten dira Don Kijote munduaren ikuspegi konbentzionalago batera ekartzen, eta bere zaldun-ibiltari bizimodu guztiz ez-konbentzionaletik urruntzen. Baina, berarekin nolabaiteko komunikazioa lortzeko, bere mundura lerratu beharrean aurkitzen dira, bere fantasia eroetan sinetsiko balute bezala. Nobelaren amaiera aldean, pertsonaia hauek Don Kijoteren fantasiatzko munduarekiko harreman harmoniatsuago batera iritsiko dira, bere mundu horren balioak onartzera, nahiz eta jakin badakiten ez dela literalki egiazkoa.

Aurre egiten diotenen artean, Sanson Carrasco eta Duke-Duke-sa dira garrantzizkoenak. Don Kijoteren munduaren ikuspegiak naha-

si egiten du beraien mundua. Sanson Carrasco behin-behineko zaldun egiten da Don Kijoteri mendeku hartzeko. Horretarako sakrifikatu egingo du bere munduaren ikuspegia, Don Kijoterena aldatzarekin obsesionatuta dagoelako. Duke-Dukesak, bestalde, ohartuko dira beren inguruko jendea eta gertakariak beraiek uste zutena baino hurbilago daudela Don Kijoteren ikuspegitik. Bai Santxoren insula Baratariako abenturak bai Doña Rodriguezenak badute tokirik Don Kijoteren munduan; Duke-Dukesarenak, ordea, ez.

3) SAIAKERARAKO TOPIKO EDO GAIAK

Hau hirugarren pausotzat jotzen dugu literatura-klase sendo eta egituratu bateko eskeman. Lau proposatzen ditugu, oso hurbiletik ukitzen dituztelako aztertzen ari garen mundu horren zenbait arlo.

3.1. Liburuko pertsonaia asko beste zenbait pertsonaien aurkariak dira. Bikote aurkari horiek zer-nolako rola jokatzen dute nobelaren gaiak garatzeko orduan?

3.2. Zer-nolako rola jokatzen du parodiak nobelan? Nobelak nola uzten ditu zalduneria-liburuak barregarri eta nola defenditzen ditu? Don Kijote erdeinatu eta umiliatu nahi duten pertsonaiak zein argitan azaltzen dira nobelan, argi positiboan ala negatiboan?

3.3. Don Kijotek estimazio handian dauka egiazko maitasun erromantikoa, baina nobelan azaltzen diren amodio-istorio asko, trikimailuaren bitartez konponduko dira. Nobelan egiazko amodioa engainuaren bitartez bakarrik lor badaiteke, zer suposatzen ote du horrekin Cervantesek?

3.4. Nola bereiziko zenituzke Don Kijoteren espedizio edo irtenaldiak? Zertan bereizten dira nobelaren bi zatiak?

Baina ez genuke beste zerbait aipatu gabe bukatu nahi. Nire ustez, ikasgela barruko azterketa literarioak, neurri batean bederen, interdiziplinarioa izan beharko luke. Kijoteren kasuan saihestezinak iruditzen zaizkit:

a) Espainiaren Urrezko Aroaren inguruko azterketa, esparru guztietan, Eliza katolikoaren eta Inkisizioaren rola ere kontuan hartuta, Hermandade Santuarena bezala. Horrek esan nahi du lehenik eta behin Kijotea bere munduko koordenaden barruan kokatu behar

dela. Nire ustez, badira zenbait halabeharrez aipatu behar direnak, Kijoterren garaia ulertuko badugu:

1546an Louvre museoa eraiki zen Frantzian.

1550ean lehenengo kafetegia ireki zen Venezian.

1560an Ingalaterra esklaboen merkataritzan sartu zen.

1562an Eliza Anglikanoa fundatu zen Ingalaterran.

1564an Michelangelo Buonarrotti hil zen Erroman.

1570ean Txinako populazioa 60 milioira iritsi zen.

1582an Gregorio VIII.ak egutegi gregorianoa jarri zuen martxan.

1585ean Simon Stevin holandarrak hamarreko frakzioak erabili zituen matematikan.

1589an Shakespeareren Henry VIth aurkezten da lehenengo aldiz.

1592an Hideyoshi, Japoniako diktadorea, Korea sarraskitzen saiatuko da, lortu gabe.

1590eko hamarkadan Shakespearek bere zenbait obra idazten ditu: Romeo eta Julieta, Uda Gau bateko ametsa eta "Much Ado About Nothing."

1603an Kabuki antzokia martxan jartzen da Japonian.

1609an Galileok lehen teleskopio astronomikoa eraikitzen du, planetak eta eguzki sistema aztertzeko.

1612an: Tabakoaren hazkuntza hasten da Ipar Ameriketako kolonietan.

1613an Mikhail Romanovek "Romanov" dinastiaren 200 urteko agintaldia hasiko du Errusian.

1616an hiltzen dira biak, William Shakespeare eta Miguel de Cervantes.

- b) Baina ikuspegi historiko horretaz gain, ezin ditzakegu aparte utzi Don Kijoterekin zer-ikusirik izan duten artearen esparruak.

*Musikaren arloan, Masseneten opera, Minkusen baleta eta Broadwayko "Man of La Mancha" legendarioa ekarriko nituzke gogora. Man of La Mancha-n materiale aparta aurki daiteke nobelaren zenbait ikuspegi lantzeko, gero adieraziko dugun bezala.

*Arte bisualetan, El Greco eta Picasso aipatuko nituzke, Gustave Doréekin batera, zuzeneko zerikusirik daukatelako. Baina, garai-ko gizartea azaltzeko orduan, beharbada, Murillo eta Velazquez ekarri beharko genituzke gogora gehien batez; gogora ditzagun, besteak beste, Murilloren "Eskale Txikia" eta "Fruta saltzaile txikia". Gogoratu ere Velazquezen "Jostuna". Cervantesen mundutik ateratako pertsonaiak dirudite. Niretzat ariketa oso interesgarria izan da betiere ikasgelan pertsonai literario bati (Maritornesi adibidez) pertsonai piktoriko baten aurpegia ematea (Velazquezen "Jostunarena" esate baterako) eta pertsonaien deskribapen bisuala eskatzea.

*Literaturaren munduan izan duen eraginaren berri izateko, Francisco Ricoren zuzendaritzapean Instituto Cervantesek kaleratu duen edizioa kontsultatu besterik ez dago. Baina, nik detailetxo bat aipatu nahi nuke, Europako literaturan eduki duen "gantxoaren" adierazle izan daitekeena. XIX. mendeko Ingalaterrako literaturan, Dickensek toki berezia du. Beharbada Cervantesen Espainia eta Dickensen inperio garaiko Britainia Handia ez daude hain urruti. Bueno, Charles Dickensen "The Pickwick Papers" obra ederraren bi heroiak "Don Pickwick" eta "Sancho Weller" dira. Ariketa gisa: bi liburuetakoz zenbait pasarte hartu eta heroiak jokoerak alderatzea.

Eta aipatu dugun guztia, euskaldunok Pedro Mari Berrondori esker, euskaraz irakurri eta aztertzeko aukera daukagu, batik bat, Euskal Herriaren Adiskideen Elkartek eta Ereinek udaberrian kaleratutako antologiarekin eta orain gutxiko edizio faksimilarekin are eskuagarriago egin digulako. Horretan jardun dugunok, euskarazko bertsioa, ezagutzen ditugun beste itzulpenekin konparatuta, ez dela motz gelditzen esan dezakegu, inolako esajeraziorik gabe, ez sintaxiaren jatortasunari dagokiola, ez lexikoaren aberastasunagatik eta ez, batez ere, obraren ironia sotila hain modu iradokikorrean adierazten jakin duelako. Zorretan gaude bai Berrondorekin bai Gillermok eta Joxe Marik lidertzen duten taldearekin.

Bukatzerako noa. Pedagogia arloan egin daitezkeen, egin beharko liratekeen zenbait urrats mailakatu adierazi ditugu. Azkenerako utzi dut, niretzat interesgarriena dena, idazlearen espirituarekin komunio prozesu batean, irakurketarik pertsonalenera eraman gaitzakeena. Dale Wasserman-ek idatzitako Man of La Mancha obran, antzespena-

ren erdialdean, etenaldi bat egiten da eta presoetako bik (Dukeak eta Gobernadoreak) elkarrizketa labur bat egiten diote Cervantesi, obraren kokapenari buruz. Cervantesen erantzunak ikuspegi aztorgarria ematen digu, bere iraganaren eta obraren jatorri filosofikoaren inguruan. Horrela dio:

Dukeak: (haserre eta mesprezuz). La Mancha hori, nolakoa da?

Gobernariak: Eremu hutsa. Lautada handi, zabalak.

Presoak: Desertua.

Gobernariak: Desertu eria.

Dukeak: Antza denez, eroak sortzen dituen desertu eria.

Cervantesek: Nik ... ilusio handiko gizonak esango nuke.

Dukeak: Gauza bera! Zuek, poetok, zergatik zaudete eroekin hain liluratuta?

Cervantesek: Beharbada, antzeko samarrak garelako.

Dukeak: Biek bizkarra ematen diozue bizitzari.

Cervantesek: Atsegin duguna hartzen diogu bizitzari.

Dukeak: Gizonak datorkion bezala hartu behar du bizitza.

Cervantesek: la berrogeita hamar urte dauzkat eta den bezala ikusi dut bizitza. Mina, miseria, gosetea, sinestezineko ankerkeria. Tabernetako kantua entzun dut eta kaleetan zarpailen azpitik datorren negarra. Soldadu izan naiz eta lagunak hiltzen ikusi ditut gerran, edo zigorkadek eragindako heriotza askoz geldoagoan, Afrikan. Nire besoetan eduki ditut azken orduan. Gizon haiek zen bezala ikusten zuten bizitza; hala ere, etsipenean hiltzen ziren. Aintzarik gabe, hitz handirik gabe ... begiak nahasmenduz beterik, galdera bakar bat eginez: "Zergatik?" Ez dut uste zergatik hil behar zuten galdeztzen zutenik, zergatik bizi izan ziren baizik. (*altxatu eta Don Kijoteren rola hartzen du*). Bizitzak berak eroa dirudienean, nork daki zertan datzan eromena? Beharbada erokerian praktikoegia izatean? Beharbada ametsei uko egitean? Agian hori izango da eromena. Zaborra besterik ez dagoenean altxorraren bila jardutea. Zuhurregia izatea ere eromena izan daiteke. Eta hauxe eromenik handiena: bizitza den bezala ikustea,

eta ez izan beharko zukeen bezala. (*Kartzela eta pre-soak desagertzen dira. Cervantes linboan isolatuta dago. Argiak aldatzen dira.*)

Don Kijotek: (*kantari*) Ni naiz ni, Don Kijote, La Manchako jauna. Gaitzaren suntsitzailea. Nik turuta soinuz egingo dut aintzara. Eternitatea irabazi ala hill!

Txomin Jakakortexarena bertso eta olerkiak

Mikel ATXAGA

AURKEZPENA

Txomin Jakakortexarena Garmendia Berastegiko Gorrine etxean jaio zen 1906ko abenduaren 19an. Udaletxeko eskolan ikasi zuen irakurtzen eta idazten eta kontuak ateratzen. Herriko apaizarekin egin zituen latina ikasteko bi ikasturte. Ondoren, Andoaingo, Saturrarango eta Gasteizko seminarioetan burutu zituen apaiz ikasketak. 1932ko udan apaizturik, Aiarako Salbantone parrokiara bidali zuten berehalaxe, ekainaren 7an. Urte horretako udazkenean, 1932ko azaroaren 19an, Nafarratera etorri zen Manuel Lekuonaren eskabidez, galtzen ari zen euskara susper zezan.

Aldi horretan, 1930-1935 bitartean, ondu zituen bertsoak eta olerkiak argitaratu zituen *Eusko Olerkiak* eta *Yakintza* izeneko argitalpenetan: *Mitxeleta*, *Ametsak*, *Aingerutxoa*, *Gure astoak*, *Amandrearen oillo-aldra*, *Maite eziña*, *Burgos aldeko eizak*, *Len euzkotarra gaia* eta *Moro katua*.

Txomin Jakakortexarenak badu Manuel Lekuonak eta Joxemiel Barandiaranek irakatsi eta erantsitako euskal kultura. Hasi ere, seminario horretako *Gimnasium* aldizkarian hasi zen bere lanak argitaratzen 1929an, oraindik 23 urte besterik ez zituela. Hain zuzen, bere-bereak zituen *Moro* katuaren eta ehiztarien kontuekin hasi zen. Bestalde, Eusko Pizkundearen garaiak dira, bertso txapelketak eta olerki egunak antolatzen diren urteak. Giro horretan plazaratzen da Jakakortexarena ere bere irri bertsoekin. Nikolas Ormaetxea *Orixek*, Jose Ariztimuño *Aitzolek* eta Tomas Agirre *Barrensorok* goraipe han-

diak egiten dizkiote Txomin Jakakortexarenari. Ondoren, argitaratuko ditugu Orixek eta Aitzolek orduan idatzitakoak. 1988an *Euskera-zaintza* aldizkarian Lino Akesolok argitaratutakoa ere osorik emango dugu bi horien atzetik. Barrensooren alpamena laburragoa denez, hementxe sartzen dugu. Honela idatzi zuen Agirretar Tomak 1933ko *Yakintza* aldizkarian:

“Oarki utzi det azkenerako olerkari au. Barruti bereizikoa baita! Errikoia. Gai irrigarriak aukeratzen ditu. Irri-eztenka erabilli ere. Erriaren biotza iñork jotzekotan, onexek bai. Ateraldi zorrotzak bururatzen zaizkio. Gure erriari oso atsegarri zaio olerki-era au. Arin, zailu, zulaka dijoazkio neurtitzak. Bata bestearen atzetik lekatuz gogaiak. Asto zarraren maltzurkeriak eta oillo antzuen nabarmenkeriak nork obeki jantzi? Amaierako ateraldiak irri-karkara askatu digu maiz. Errez-itxura izan arren, ez da gainberakoa olerki-era au. Barruti onetan ain trebeki jokutzen dana, ezta makala izango besteetan ere”.

Gerrateak zapuztu zuen eusko pizkunde hura dena: bertsolaritza, olerkaritza, literaturgintza, ikastolak, kazetaritza eta euskalgintza guztia. Eta, jakina, Araba berreuskalduntzeko ekinbide guztia. Besteak beste, Txomin ere horko zutabe baitzen. Euskara galtzear zuen Nafarrate berriro euskaraz mintzatzen hastea lortu zuen.

Leku okerragoan ez zezakean harrapatu gerrak apaiz euskaltzale bat. Euskararen, Euskadiren eta demokraziaren etsaiak Gasteiz aldetik zetozkion indartsu eta erasokor. Bestaldetik, eskuindar horien erasoari eutsi ezinik, gorriak eta abertzaleak. Tiro artean dago Txomin. Apaizen kontraakoak diren gorrien arriskurik badu, noski, baina batez ere euskaltzaleen eta abertzaleen etsai basak diren zurien beldur da, nahiz eta bi aldeetakoei laguntzen dien arriskuko lekutik lubakiz aldatzen.

Arriskuak arrisku, herrian bertan jarraitzeko agindu dio Mateo Muxika gotzainak. Baina zurien atzaparretan erori zenean, gotzainak bezalaxe, militarren esaneko ordezkariengandik urruntzeko agindua hartzen du. Txominek ez zuen zalantzarik, gerra egin beharrean gertatu ziren eusko gazteen ondoan jardun behar zuen. Eta *Araba* batailoiko kapilau egin zen 1937ko urtarrilaren 22an.

Gerra galdurik, Argentinara jo zuen, Montevideon barrena. Eta Argentinako Mones Kazon herrian egin zituen berrogeitaka urte, hango jendea kristautzen eta bizimoduz hobetzen. Baina orduan ere ez

zuen euskararik eta Euskadirik baztertu. *Erdera-Euskera* eta *Euskera-Erdera* hiztegiak argitaratu zituen *Ekin* argitaletxean. Argentinako *Martin Fierro* herri-olerki ezaguna ere *Matxin Burdin* izenez euskaratu eta argitaratu zuen. Enrique Garcia Vellosoaren *Gernikako Arbola* ere hantxe euskaratu zuen. Hango *Euzko-Deya* aldizkarian ere idatzi zuen *Goiko Jaunaren arnas sutua* bezalako olerkirik, 1944an. Jokin Zaitegik Guatemalan argitaratzen zuen *Euzko-Gogoa* aldizkariaren ere kaleratu zuen lanik. *Aberri maite-maitea utzirik*, adibidez, 1956an.

Franco hil ondoan, 1980an, Berastegiratu zenean ere ez zion lanbide horri utzi. Bati baino gehiagori bizimodua ateratzen lagundu zion Argentinan erleekin. Bi liburu mardul argitaratu zituen *Erlezaintza* lanbidez. Miguel Angel Etcheverry medikuaren eta beronen alaba Maria Elena soziologoaren euskaldunen Rh delakoari buruzko bi ikerlan ere euskaratu zituen. Baita Segundo Jauregizuriaren *Edozein euskaldun baten bizikerak* ere.

Azkenik, *Bizitzan bi goiasmo* liburuan bere bizitza kontatu zigun Txomin Jakakortexarenak. 1990ean argitaratu zuen hitz-lauzko liburu horretan argitaratu zituen beste zenbait bertso. Bere bizitzako zalantzaldiak agertzen dizkigu, batez ere. Puntuka ari diren bi bertsolarien antzera osatzen ditu bertso batzuk. Besteak, berriz, bertso osoa txandaka kantatzen duten bi bertsolari ari balira bezala. Etsaiaren zirrikaldizat jotzen ditu zalantzak. Horregatik ari da beti Galtxagorriekin ika-mikan. Eta horregatik eskatzen dio laguntza Mikel doneari. Ondo ikasia baitu eskari hori eguneroko mezetako otoitzean: "Mikel Goiaingeru santua, zakigu lagun gudan; begira gaitzazu etsai gaizto eta maltzurragandik".

Bere azkeneko olerkiak eta lanak, berriz, *Euskerazaintza* aldizkarian argitaratu zituen 1988an: *Nere ametsetako etxea*, *Sorgin-laila*, eta abar.

Bizitzako urrats eta gorabeheren arabera lerrotu dira bertsoak eta olerkiak liburu honetan. Horrela, hobeto lagunduko baitigute Txominen bizitza, goiasmoak, lanak, kezkak eta larrialdiak jarraitzen eta ulertzen. Baita Txominen izaera eta nortasuna hobeto ezagutzen ere.

Txomin Jakakortexarenak, jakina, Berastegiko herrian egin zuen beste lanik ere: txistua, kantuak eta dantzak irakasten, hain zuzen. 1993ko martxoaren 25ean hil zen.

Merezi zuen, bada, Txominek bere mendeurrenean goratarre-rik. Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikak argitaratzen duen *Bidegi-leak* bildumako liburuskaz gainera, *Egan* aldizkariak kaleratzen duen *Bertso eta olerkiak* liburua aurkezten dugu. Txominen euskal grafia errespetatu dugu. Baina "H"ri ez zion azken urteotako gorrotorik izan "lehen", "zuhurrak" horrela idatziak baitauzka. Aitzoli ere "ahapaldi", "behor" eta horrelakoak sumatu dizkiogu. Orixek ere "ahapaldi" era-biltzen du.

Txomin Jakakortexarena apaiz euskaltzale eta abertzale sutsua-
ren orogarri eta ohoretan egin dugu. Bide batez, Orixek 1932an
azaldutako asmoa bete dugu: "laister argitarako al ditu oberenak
liburu batean". Horra, Txomin, zure lagun Nikolas Ormaetxea orexa-
raren nahia bete hirurogeita hamar urte geroago.

Mikel Atxaga

OLERKARI ERRIKOIA*

Erri-erraietatik dagerkigun olerkaria dugu Jakakortajarena. Jende xeeak darabilzkin gaiak bere olerki gunatzat aukera, erri erara asma eta erritarrei dagozkioten bezela tajutzen dizkiguna.

Ijitoen asto tratua ez ote da gai erriko berezia? A zer nolako bertso iaioetan adierazten digun salketa oiek dakarkiten galera! "Gure Astoak" bai asto makalak. Zorrotz eta biziki, irria darioten neurtitzetan ijito-astoen ajiak abesten dizkiugu. Eztenkada parragarria ahapaldi bakoitza.

Olerki zarren antzera tajutuak dira "Gure Astoak"-en bertsoak. Gaia, bera ere jatorriz antziñako olerkariet atsegin zitzaiena. Onela zion beste erriko ertilaria: "Senarrak, Iruñako perian, behorra erosi. Goizaldera etxeratzekean, ateburuan krisailluz argi egiñaz zegoan emazteak bere gizontxoari onela diotso:

Horixen da behor txarra

Eta beralde zaharra

Hortan gastatu dautazu pameliko beharra...

Sal nintzake sos batera

Zaldi eta senarra".

Olerti-guduko epailari norbaitek Jakakortajarenaren "Gure Astoak" poesi gorenaz bezelaxe autu zigun. "Gure Astoak" eta "Amandrearen Oilloak" kidekoak dira eta guraso baten aurrak. Biak nekazarien bizitzari dagozkionetakoak, parrerantzean asmatuak, irri-jolasean sortuak. Astoaren akatsak bein; oillo zekenen antzutasuna bestean gai pozgarriaz olerkari gazteak darabilzki.

Abere trakets-elbarrituen zoritxarra, bertso irrikoietan bikain adierazteko ez dira makalak izan eusko olerkariak. Ez dira ere gauzkoak oietako olerki batzuk. Ara ezagutuenak.

Errikoi kutsua daramate "Iruñako behorrak" eta "Ikkerraren zamariak"; aberatsagoak "Ikhasketako mandoa", eta Zaldubiren "Mee-tegiko Txakurra"; ariñagoa, baiña polita osoa, Zerbitzariren "Azkaingo Zakurra". Xenpelarren "Betroiaren bertso berri" entzunak, mordoi-lloak badira ere, irri-asmoz biziak: eta Bilintxen "Zaldi baten bizitza" iaio neurtua eta gai parregarriaz ederki tajutua (*Eusko Olerkiak*, 1932).

*Jose Ariztimuño Aitzol

EUSKO OLERKIAK*

Beste izen bat ageri da liburutxo ontan: Jakakortejarena, bi ditu batzaldi ontara bialduak eta aski politak, baina ez du ori bere aria. Laister argitarako al ditu oberenak liburu batean eta orduan azterraldi bat eman bearuko. "Moro katua", "Gure astoak", "Amandrearen oilloak" eta baditu bikain samarrak. Ori du bere ari Jakak. Mugaz emendik nekez erabili degu olerti-taiu au: "Bei betroia", "Zaldi baten bizitza" ta ezer gutxi gehiago agertu dira. Mugaz andik, ordea; zenbait izen, jakintsuenak eta ezikasienak! Elizanburu, Zaldubi, Otxalde, Ibarrrarte, Barbier, Otxobi, Zerbitzari ta beste zenbait. Etzioten saririk eman igaz, baina igazlen bialdu zitunak baino askoz gehiago ditu. Astoak asto diran arte, oilloak oillo diran arte, ta amandreak amandre diran arte, bertso oriek iraungo dute. Or ez dago modarik; betiko moda asmatu du Jakak eta ori egin bear luke edo ortara jo bear luke olerkari eta antzelari danak (*El Día*, 1932 IX-11).

Gure olerkari zarrak, erritarrak, agjz irakurtzen ere etzekitenak, etxe-eize edo ganaduen bizitzari begiraturuz, olerki jostagarriak asmatu zituzten. Euskaldunak, olerki-gal, gertakizunak aukeratu ditu, naiz adidunenak, naiz adigabeenak. Lur-inguruak, erderaz esan, "el paisa-

je" ez du erakartzen gure erritarra, ez dio kilika eragiten beste erriei edo gizon ikasiei bezela, beintzat.

Olerti-mota au ez diteke lirika dalako ortara saildu, ez baita biotz-eresi, ola esateko, ez nuke esango besteak baino errezago edo zailago danik. Arriskuak baditu onek ere. Olerkari uritarrak ez dezake olako gauzarik asmatu, ez baitu bizimodu ori erri-semeak bezela ikusi. Ikusi balu, zergatik ez lezake?

Tolosako batzaldira bialduak bi ditu Jakakortejarenak kera ontakoak: "Gure astoak" eta "Amandrearen ollo-aldra". Biak dira bikainak, erriko arrobotik atereak. Gatz-ozpina ugari du bietan, eta oraindik argitara ez ditun zenbait olakotan. Bertso orniutuak ditu eskuarki esatera ta izkuntza errian bildua; irria ezpainetan, zipoa mingainean.

Norbaitek egiz esan dio zarpil xamarra dala zenbait aldiz. Egia ez da txukun zale, ez ta bear ere. Biotz-olertian ondo dago alik txukunena izatea; baina irri-olerti edo zipoketa ortan, zarpiltxagoa ere ontzat eman diteke. Baldar agertzeko ez diot nik aginduko. Saia ditela, aldiz, txukunago agertzen, al badu.

Esan ere diote, gauzak ez ditula bereak. Zorrotzegi deritzaiote ontan, nere ustez. Gaia erritik artzea, erriaren esaeraz eta iduriz apaintzea bat da: olerkia besterena izatea, besterik da. Zer ahapaldi, zer bertso ditu besterenetik artuak? Olako salakuntza gogorraren ondoan argibideak ekar bitza ori esan dunak. Baliteke ni gai ontan oroimena galduren bat izatea; baina ez det uste ori egia danik: "Gure astoak" dalako ortan, bertso batek "Ixkerraren zamaria"ren bertso bat gogora ekarri dit:

"Bizkar-ezurak ebakia
larru zarra..."

dio Jakak eta alde aldera ori esaten da bestean ere: baina bertsoa bereziko da. Ez da arrigarri zertanbait elkar bilatzea. Nik ondo dakit, Jakak esanda, "Ixkerraren zamaria"ren berri etzula, ori idatzi zunean.

Batez ere sail ontan nondik artu bear du gaia, esaerak eta abar, erritik ez ta?

Ori du bada baliozkorik olerti-mota onek. Bere dula esateko ainbat bereki badu nik uste, bi olerki oetan.

Begiak onik eta zabalik ditunak ikusi egiten du; ez da aski ordea begiak zabalik edukitzea. Olerkariak begiratu egin bear du, ta gauzari

zorrotz begiratu, bestek arkitzen ez duna arkitzeko. Zenbaitek ikusten dute asto bat, mendi bat, baina begira-minik edo begira-nairik ez dutelako, ezer gutxi arkiko dute gauza oetan. Begiratzuz oartu egiten da, ta bestek ez oartu-gauzak adierazten dituna, bada gizonik aski.

Baina, ortaz gainera, asmatu ere egin diteke. Gutxi edo asko asmatzen ez dun olerkaririk ez da, besteren antzera eginda ere. Ortaz, ikusia, begiratu, oartua eta asmatua elkarrekin ondo uztartu bear ditu, edozein sailetan olerkari bear dunak. Begi zorrotza, oarmena ta asmamena bereak ditu Jakak, Jainkoak emanda

Bertsoa ere, sail ortako olerkari erritarrak baino trinkoagoa du. Elizanbururen "Besta biharamuna", bear bada, lekutu ezker, beste erri-bertso oriek ez dira, Jakarenak bezain mardulak eta trinkoak.

"Erostekean akatsik ez;
Erosi eta danak urgun...
Jatera anak-arin, lanera astun..."

"Aurreko asto zarra ere
Uraxe bazan astotxo!
Aize-aisitak aldarotxo.
Egiñazten zion...
Pipiak jana zirudien,
Ganbelan beti ark ametsak
Josteko orratzez bi saietsak
Josi zezalzkion..."

Asto aietako bat bein saldu zien ijitoai epetan edo gero ko-bratzeko. Dirurik ikusiko ote du? "Agian Pazkotan".

Ots, Pazkoazkoa egiten dutenean. Eta igitoak beinere ez baitute egiten, beinere ez. Ori da "ad kalendas graecas" esan oi zana; greziatarak ez baizuten kalenda egunik.

"Orain erosi dietena...
Au bera ere bada alea!
Atsa, zornea eta illea
Mordoka dario.
Amar gorosti autsi ditut.
Axola dio astoari,

Ortzak jaso ta makilari
Par egiten dio".

Neretzat bertso ok eta puntu ok euskeran ez dira ezagunak. Zer euskal-doiñuz kantatzen dira?

Berez aski asmakor da Jaka; baina, esaeran ere, aukera ona du erriko gauzak biltzen eta bere antzera ipintzen.

"Ustel-usai bat bota oi du...!
Aitzoreak oartu ziran.
Etxe-gaiñean, jira-biran
Bein sumatu nitun...
Baiñan urdailla zintzo dauka,
Eztu ajerik biriketan,
Arrantzaka bai, arranetan!
Monnai txapeldun".

Oin gauza zeatzak eta bakoitzak, asmatu egin bear dute gero. Artzea lotsagabe litzake ezer aldatu bage. Zenbait gogapen nola edo ala aldatzea ta zabalagotzea errezago da, zer-nola zeatz batzuk asmatzea baino. Besterenetik edo berengandik argitasuna artu diteke zenbait gauzetan, baina ontan ez dezake inork argitasunik artu, astoen edo olakoen bizitza ezagutu ezik.

Olerki osoa aldatzeko ederra litzake, baina ezin-utzia da onako ahapaldi urragarri au:

"Isatsa jasotzen ez bazun
etzula (arrantza) joko siñisturik.
Arri biribil bat zintzilik
Bein ipiñi nion.
Maltzur alen ua etzanik
Arria lurrean utzirik
Isatsa goinera jatorik
Orruz an zerion!

Egia da. Astoak, arrantza egitekoan, isatsa arrotu edo apur bat jaso egiten du, ta arri-kozkor bat zintzillika jarri ezkeru, ez dezake, zuti dagola, arrantzarik egin.

"Amandrearen olo-aldra" onen antz-antzerakoa du zer-nola ugarigorekin -geitxorekin nere ustez-. Oillo tartean bizi ta aien bizitza

dakinak; amandreari oinbeste gauza entzunda, aukeratuz, bertsoan ateratzen dunak, zer bear du besterik bereki izateko?

Atera beza lenbailen olako olerki-liburua hainbeste baditu-ta (*Ei Dia* 1932-IX-25).

*Nikolas Ormaetxea *Orix*e

JAKAKORTAJARENAREN OLERKIGINTZA*

Txomin Jakakortajarena apaiz olerkaria nik ez dut arpegiz ezagutu azken urteotara arte; baiña olerkari onen olerki-lana aspalditik ezagutu det, olerkiak plazaratzen asi zan ezkerotik, "Euskaltzaleak" 1930ean asita, bere olerki-gudu eta sariketak sortu eta gero liburutam argitaratzen asi zanetik aurrera.

Sariketa aietan nabarmendu ziran ainbat olerkari berri, euskal olerkaritzaren baratza ostu berriz jatzten asi zan onako olerkari batzuen eragiñez: Lauaxeta, Orix, Lizardi, Loramendi, Etxeberria, Zaitegi eta abar indarrean zetozten euskal lirikari bide berriak erakutsi eta arnas berri biziagoa eman naiez.

Lirika nausi sarituen itzalpean ez ziran batere azaren berengo orritzat artzekoak beste izen ezezagunago batzuk, eta auean artean bat nabarmentzen zitzaigun gutxi bezelako gatza eta bizitasuna zekarrena, batetik gertakari askoren irri alderdia jasotzeko eta, bestetik, bertso arin, bizi eta txinpartadunak ondu eta biribiltzeko: Jakakortajarena'tar Txomin zeritzana. Orduan Gasteizko Apaizgaitegian apaizgaien ikasturteetan genduen, eta andik bi urtera, apaizgoa artu eta orduko apaiz berri geienak bezala, Araba aldean asi zuen bere apaiz lana. Nafarraterara biall zutenean, apaiz lanaz gaiñera, euskal lana ederki egin zuela jakin genduen, euskera il-aiñean zeukan Arabako erri ori berriz euskaldun egitea lortzeraiño.

Iru urtez jarraian dator Jakakortajarenaren izena Euzko Olerkien sariketa aietara urte bakoitzean bialitako olerkiak biltzen zituzten liburu aietan. Lenengo urtean, 1930ekoan, lirika gaiak artu ditu Txominnek berak bialitako olerkietan. Iru olerki dira: "Mitxeleta", "Aingerutxo" eta "Ametsak".

Bigarren urtean irri-bertsoetara jo du: "Gure astoak" eta "Amandrearen oillo aldra".

Irugarren urterako sariketa aien erakundeak bi sari jarri ditu: bata, beti bezalakoa, lirika-olerkientzat, eta bestea, euskal giroko poematxoentzat. Bietara aurkeztu da Txomin; lenengora, "Maite-eziña", elkar-izketako olerkiarekin, eta bigarrenera "Len-euzkotarra" poemarekin. Bigarren sariaren irabazle gure Txomin gertatu da.

Aitzolen iritziak

Aitzol zan olerki gudu aien antolatzaillle nagusi eta bera da antolatzaillleen iritziak adieraziz, urte bakoitzeko olerki-liburu bakoitzari itzaurrea jartzen ziona. Lenengo urtean eta liburuan *olerkari gazte-
txoak* izenpean lau olerkari izendatu zituen: Loidi, Jakakortajarena, Zugasti eta Arozena. Txomini dagokionez iritzi au eman du: Jakakortajarenak iru olerki politetan bere goitar opariak dakazki.

Izan ere, Txominen iru olerkiak politak dira, mee eta txukunak gaietz, eta bertso apain eta ongi neurtuetan moldatuak. Olerkariak gai samur eta maitagarriak erabilteko gaitasuna eta joera erakusten zitu-
tuen.

Bigarren urtean beste joera bat agiri duela dator: irri-gaietarakoa, umore on da txinpartaturakoa. Olerkari errikoi bezala aurkeztu du oraingoan Aitzolek jende xearen giro eta gertaeretatik gaiak artu, erri-erara asmatu eta erri-olerkarien tankera aurkezten dituen olerkaritzat. Eztenkada parragarria da Txominen ahapaldi bakoitza, beste gure arteko bertsoetan zar askoren maillan jartzekoa ikusten du bertso auen egillea, eta Iruñako Ferietako bertsoak, ikazketako mandoarenak, Bilintxen betroiarenak eta abar gogoratzen dizkio. Txominen iru bertso auei arrera ezin ohea egingo zion Barrenso-
ro idazleak ere *Yakintza* aldizkariaren orrietan.

Neronek ere aitortu bearra daukat erri-bertso auetatik gorde izan dedala Jakakortajarenaren olerkigintzaren oroitzarik sakonena.

Urrengo urtean, 1932ko sariketa Hernanin ospatu da. Esan dedanez bi sailletan banandu dira sariak. Lenengoan, lirikoan Loramendi kaputxino gaztea izan da irabazle, baiña, urte artako liburuan Loramendiren olerki sarituaren urrengo, Txominek bialitako "Maite-eziña" dator eta bigarren saillean, poematxoenean Txominenari eman diote sari bakarra, "Len-euzkotarra" gaia zuen poemari. Gaia, nonbait, Barandiaran maisu andiaren eskolan ikasitako ipui eta elezarrak burutu

diote, Aralarko sugea, Basajaunak, Tartalo eta Mari-ren agerketak tartean dirala.

Oraingoan Aitzolek itz gutxitan ematen du bere iritzia. Nola nai ere, euskal literaturan aztarren sakona utzi duen olerkari baten ezpala ikusi du Berastegiko semea dan olerkari orrangan. "Ez goaz, dio Aitzolek, olerkari onen berri ematera. Ezagutua zaigu. Bego oraingoz luma geldi bizi zalguaren aitormena aizera gabe. Jakakortajarenaren etorkizunak bere izena goratzera makurtuko gaitu-ta".

Urrango sariketara ez da azalduko Txominen izenik ez olerkirik. Bere apaiz lanetan asiberria dalarik, ez du aurkitu nonbait asti eta giro onegirik olerkigintzarako. Bein agertuko, ala ere, *Yakintza* aldizkariaren orrietan iru urte lenagoko gaietan sartuta "Burgos aldeko eizak" bederatzi puntuko bertsoan moldatutako olerkiarekin. Barrensorok, Agirre'tar Toma zanak idatzi zuenez, irri bertsoa omen zan Jakakortajarenaren barruti berezia.

Orra gaur idazle onetaz daukaten gaztetako ezaupide bakarra, gerrate aurretxoan, Errenderin, Tolosan eta Hernanin antolatutako olerki sariketetan sortu eta plazaratutako olerkarizat daukat.

Baiña ez; Txomin olerkaria ez zan sariketa oietan ez ur oietan sortu. Sakonago ditu bere sutraiak, Gasteizko apaizgaitegian billatu bear ditugu. An izan zuen bere olerkari-eskola eta an asi zan bere lenengo olerki aleak ematen.

Gasteizko euskal-eskola eta olerki-eskola

Gasteizko Apaizgaitegiko eskolan sortutako eta garatutako idazlea dugu Jakakortajarena idazle olerkaria.

Ango euskal eskolaren sortzaille eta bultzatzaille izan zan Manuel Lekuonaren eskolakoa degu, izan ere, onen maisutzapean landu zuen euskera eta euskal olerkia bere apaiz ikasturteetan. Nik Lekuonaren eskua eta aztarna ikusten dala esango nuke Txominen lenengo bertsoetan. Bertso samur gozoak egiteko joera eta bere bertsoetarako galen billa erri girora joatea Lekuona zanaren eskolan ikasiak ez ote ditu? Bear bada zerbaitetan garaitu du Txominek bere maisua: bertsoaren jabetasun andiangoan, puntu edo itz-erorkera ugariagoak eta beteagoak asmatzean. Nik iñoz entzuna diot Lekuona zarrari izugarritzko erretasuna zeukatela bere eskolako apaizgai batzuek

errimak asmatzen eta moldatzen. Ori esaten zuenean, batik bat, Txomin zeukan gogoan, nik uste. Orixe, erreztasun ori ageri zailo Txomini bederatzi puntukoa ontzeko gazterik ekarri zuen joeran. Bederatzi puntukoak ditu "Burgos aldeko eizak" izeneko bertsoak, Eta bederatzi puntuko beste irri bertso batzuk, Gasteizko seminarioak ateratzen zuen *Gimnasium* aldizkarian ezaguerazi zituenak: "Eiztariaren abestia" eta "Moro katuari". Gure arteko bibliografoek ez dituzte oraindio billatu ere egin aldizkari orretan ez beste iñon.

"Eiztariaren abestia" zortziko txikian ondutako iru bertsotan asi eta ogeitairu bederatzi puntukoz osatu du. Eiztari batek bere txakurra lagun artuta erbi bat il eziñik egindako alperrikako eizaldia du kantagai.

"Moro katu" berriz, etxeke eta auzoko guztiak bere lapurreta litxarreriez gogait egiñik dauzkan katu maltzurra. Iñork ezin du burutu arekin. Eta, azkenez, guztien birao eta aiñenak dijoazkio gaiñera:

Ai, gure katu zarra,
Moro dek izena,
burutik oiñetaraiño
beltza aiz dena.
Baiña are beltzagoa
dek ire barrena.
Odol orde z noski dek
zaiñetan edena,
katu gaiztoena
lapur maltzurrena,
beidatu zekena,
al dan okerrrena
inpernun sartuko al aiz
zuzen-zuzena!

Bertsoak Berastegiko euskaran egiñak dituela aitortu du egi-leak.

Ala ere ez beza iñork uste Txominen musa Gasteizko ikasturteetan doiñu bat bakarrekoa izan zanik: irri bertsoetarakoa. Ez, Seminarioko aldizkarian bertan du lirika sail garbiko olerki bat. "Nere ametsetako etxea". Ain zuzen olerki au izan, 1930ean, irailaren azken

egunetan, ainbat eliz-agintari, Muntzio jauna, eta beste ainbat goztzaien aurrean, Seminario berria bedeinkatu eta zabaldu zan egunean, an ospatu zen itzaldi, olerki eta abestizko jaialdian irakurri zan olerkia, Txomin Jakajortajarena ikasleak ondua eta beste ikasle batek irakurria.

“Nere ametsetako etxea” apaizgai baten ametsa da, ume-umetatik amestua, Euskalerraren sinismenaren ezaugarri izateko amestua, eta egun artan olerkari apaizgaiak mamitua dakusana. Ona amets orren azkena:

Baiña bein batez banoa
zelai ta soro barrena,
ta nun arkitzen det lurra,
tajuz idekia dena.

Arri batzuek aurrena
azaldu dira lurrean,
gero beste arri asko
aurrenengo oien gaiñean,
jaso zuten bat-batean
goinen-goinera burua.

Ta ara nun azaldu zaigun
apaiztegi opatua!
emen nauka zoratua,
ederra bait da benetan!
Auxen, auxen, ikusi nun
aspalditxo ametsetan.

Ta gaur diot benetan
etxe eder au ikustean,
bada orratik fedea
oraindik Euskalerrian!

Gimnasium aldizkariak erdal itzulpena erantsi zion olerki orri, eta onen egillea euskal olerkari garatu eta eldutzat aurkeztu du, Euskalerriko olerkarien artean goi-maillan jarrita. Ez, Txominen musa ez dabil irri-bertsoetara mugaturik; badaki goragoko gaietara igoten. Badaki poema luze samarrak asmatu eta moldatzen. Eta ori gaztezarro loretsuan dala.

Isillaldi luzea

Urteak aurrera dijoaz Txominen euskal lan berririk agertuko daneko. Gerrate zitalak, 1936an ekarritako ixillaldia, Txominek erbestera bidea artuko du. Lenengo, Euskalerra barruan, Iparraldean, Donaitin apaiz laguntzaille, eta azkenez, Argentinan. Argentinarako deia odolean darama. Ixilladia, olerki-lanen etena, ez du orraitio osozko izan. Ez du, ez erdoiltzen utzi. Argentinako *Boletín del Instituto Americano de estudios vascos* aldizkarian eta Guatemalako *Euzko-Gogoan* emango ditu olerki eta lan batzuk, bein erbestetuaren samina eta negarra adierazteko, bein gaztetako irri-gogoari irteera emanez, bederatzi puntuko bertsoan, H letraren auzia jorrazteko, edo eta Argentinako lagun eta laguntzaillei esker ona erakutsiaz, bere erri-mina eta askatasun-itxaropena oiukatzeke. Pampako lurretatik bialiko du Lekuonari egin nai izan omenaldirako olerkia, "On Manuel irakasle maiteari, Pampatik ikasle batek omen-sari".

Baiña lanik andiena, ederrena Argentinako olerkari baten poema andia, Martin Fierro euskerara itzultzea du. Neri ez dagokit lan onen muiña eta euskal itzulpenaren balioa aztertzea. Baiña aipatu besterik ez det egin nai gauza bat edo azpimarratzeko.

Lenengo eta bein, Txominek izan duen bigarren euskal eskola bat gogoratu digu lan orrek; Argentinara joandako euskaldunen euskal eskola, Txominek bere etxean bertan izan zuen leen eskola ori. Or ikasten degu Txominen aita Argentinako zabal dietan bizi izana zala, ango gautxoekin eta ango euskaldunen euskera mintzatzen oitua. Aitak Berastegiko euskera erabiltzen ez zuela oartuta zegoen betidanik semea. Nafarroa Beereko egotaldian aitari entzundako euskeraren oiartzuna etorten omen zitzaion belarrietara. Gero Argentinara aldatu zanean, an arkitu eta ikasi omen zuen euskeraren jatorria; bateko eta besteko euskaldunak alkarri itz eta gramatik jokaerak artuta sortutako euskera batua aurkitu zuenean. Txominentzat ez zan ori euskera batasun bidera ekarteko biderik txarrena.

Bigarren, Matxin Burdin euskerara itzultzeko lan orrek, Txominen olerkigintzako errikoitasuna salatzen eta ots egiten digu. Matxin Burdin poema luze ori erriko seme baten bizitzako goraberak eta laztasunak jalki erazten dituen poema da. Txominek ez ditu jende xearen irri-alderdiak bakarrik abestu nai; beste alderdi serioagoak ere bai.

Aukera ederra eman Matxin Burdinen poemak orretan sailatzeko. Gaiñera, Matxin Burdin euskal jatorria sumatu diolakoan dago.

Irugarren gauza azpimarragarria zera da: Lekuonak gaztetxotatik oartu eta miretsi zion bertsoak ontzeko sekulako erreztasuna. Ez da gero txantxetako lana sei bertsoan 1193 aapaldi erderatik euskerara aldatzea. Eta nola gero aldatu ere! Erderazko poeman bezala bertso bakoitzak zortzi silaba dituela, bat ere ez geiago ez gutxiago, bigarren bertsoa, irugarrena eta seigarrena dirala, eta berdin laugarrena eta bostgarrena bata betearekin. Olatxe zazpi millatik gora bertso osatu arte, arnasa batere estutu gabe gauzarik errezena bezala.

Bijoaz emen, eredutzat, bi ahapaldi elkarren ondoan, Jose Hernandezena eta Jakakortajarena olerkariarena:

A otros les brotan las coplas
como agua de manantial,
pues a mí me pasa igual;
aunque las mías nada valen
de boca se me salen
como ovejas del corral.
Y aunque yo por mi ignorancia
con gran trabajo me explico,
cuado llego a abrir el pico,
téngalo por cosa cierta,
sale un verso y en la puerta
ya asoma el otro pico.

Txurruta lez aapaldiak*
sor oi zaizkie batzuri;
berdin agi zaidak neuri;
nereak txar etsigaitik
ardiak antzo bordatik
autik oi zaizkit ixuri.
Adierazten lanak izan
arren, neure ezjakiñean,
nik mokoia irekitzean,
egitatz jo ene eleak,
bertso bat jalgiz, besteak
muturra ager dik atean.

Poema au euskeratu duenean oso goi jarri dio gaillurra bere euskal olerkigintzari. Beste iñor ez zan, noski, Jakakortajarenak egin duena egiteko gai. Berak euskeraren eta gautxotarren maitasunez egin du. Eta erraldoi lana atera zaio, Axularrek esango zuenez "sendagailla" iriztekoa. Arrazoia eman bearko diogu Aitzolek esanari: ge-roak, etorkizunak Jakakortajarena olergintzaren aurrean makurtu bearko genuela. Bai, txapela erantzita makurtu bearko degu, makurtu ere (*Euskerazaintza*, 1988, 4. zk.).

* Lino Akesolo

MORO KATUA

Askotan joaten zen Txomin ttikia aitona Joxeantonio Garmendia eta amona Pantxika Arregiren baserrira. Asko gozatzen zuen hango hegazti eta abereekin. Baina "Moro" katu zaharra zuen gorroto. Ezin hura harrapatu. Eta sabai zuloren batetik egiten zion beti ixeka. Baina jausi zen. Baita zintzarri txiki bat lepotik ezarri ere. Zenbat eta azkarra-go joan orduan eta zarata gehiago belarri ondoan. Geroztik hilabete-tan ez zuen ikusi. Hilik ote zen ere pentsatu zuen Txominek. Moro katua gogoan, idatzi zituenak sonatuak egin ziren. Hain zuzen ere, 1930eko ekainaren 1ean Erreterian ospatu zen Olerki Egunean antzestu zituen mutiko batek katu horren bihurrikeriak. Lehen saria irabazi zuen, gainera, bertso haiek abestu zituen mutikoak.

Katu zar bat badugu
"Moro" du izena,
burutik oiñetara
beltx-beltxa da dena;
baiñan beltxagoa du
ark bere barrena,
odol orde z du noski
zaiñetan edena;
katu gaiztoena,
zikoitz maltzurrena,
bekozko zekena,
al dun okerrrena,
ongi egin da txarki
artzen duena!

Sagu eizean berriz
tentela zozoa!
arin artzen diote
danak txuloa:
lukainka muturrari
begi ernegoa,
ura arrapatutzeko
zaintzen du txangoa:
beti txarra asmoa,
okerrerakoa,
ostutzen iaioa

artako plioa
hamaika aldiz ostu du
urdai txonkoal

Beti kuz-kuz maipean
arin txankotilla,
irikitzen badaiki
tajuz matilla;
gure sukalde artan
bada iskanbilla;
"an daramakiela
katuak opilla!"
Amonak itz milla
eskuan makilla,
ango ume pilla,
danak katu billa!...
berau berriz gordetzen
a ze mutilla!

Andikaldi batera,
dana jandakoan,
lasai jarriko zaigu
su bero ondoan,
ezpainak mixkatuaz
esaten kolkoan:
"ostu deten opilla
goxoa zegoan".
Begiraka alboan,
zer ote dagoan...
sukalde txokoan,
lukainkak goitxoan!
Ze poza aiek baleuzka
bertaxegoan!

Amonak ikustean,
katu erraiñua,
odola sutan, galtzen
bai du burua;
aspo zarra narrazka

gonatan naastua,
erratza astinka "xapil!"
bota dio oiua;
tximistak artua
jaiki da katua,
jauzika izua
austen du itsua
mai gaiñeko lapiko
ta katillua!

Eguberri gau batez
jo zigun adarra;
oraindik begietan
bai dut negarra!
Amak ekarri zigun
bixigu ñabarra,
ez zuen ez aretxek
jarri pesta txarra!
Onek irriparra
ark uki bearra
maloa bizkarra!...
Ura amorrai txarra!
miauka isats oker
katu litxarra!

Azkar pixtu genduan
erretzeko sua,
pozez geundukan danok
inguratua;
baiñan ez zan urruti
pizti zizikua,
ixil aulki azpian,
kuxkur makurtua...
Jo zuan zailua
jauzi negurtua,
artu bixigua,
ta aren oin ziztua!
Bikain du nunbait Gabon
ark ospatua!

Ez dugu burutuko...

Au kezka larria!
ixtillutan jarri du
auzo guztia;
oni txitak jan noski
ari aparia;

baita apaizari ere,
leioko odolkia;
ez da gauz ttikia

erri marmaria!
Dana ote egia?...

Katu aitzakia
Nik uste dala, askoren
litzarreria

Azkenik bidali du
alkatek etsirik,
erri-mutilla bera
armaz josirik,
ez uzteko aginduz
katu au bizirik,
sapai eguzkitan lo
an dauka geldirik...

Alako trumoirik
ez dut ez entzun nik!
alare zutirik
etxea utzirik!
katua gaztetuta
du bialirik.

Ai gure katu zarral
"Moro" duk izena,
burutik oiñetara
beltza aiz ta dena;
baiñan beltzagoa duk
ik ire barrena,
odol ordezk duk noski,
zaiñetan edena,
katu gaiztoena,

zikoitz maltzurrena,
betondo zekena,
aalik okerreana,
noizpait izango al duk
ire azkenal

NERE AMETSETAKO ETXEA

Apaizgaitegi zaharra txiki bihurtu zenez, berria egin zen Gasteizen, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako apaizgaientzat. Hain zuzen, Mateo Muxika gotzain zela inauguratu zen 1930ean. Ospakizun horretara Alfonso XIIIa, Espainiako Erregea, etorri zen gotzainak gonbidaturik. Euskal Herriaren zapaltzaile izan zirenen oinordeko bat horretarako aukeratzea ez zitzaion ondo iruditu apaizgai askori, baina "gure irakaslerik maiteenak nabarmenkeriarik gabe, apaiz ikastetxearen izen onagatik, abegi on eta begirunezkoaz ar genezala eskatu zigutenez, alaxe egingo genduala danok baita agindu eta begirunez atotsi ere" kontatzen du Txominek. Elerti jaitxo bat ere eskaini zioten Erregeari. Jakakortexarenak euskarazko bat eskaini zion, "eusquera alien erdara ez bezalakoa zala jakin zezan".

Oroitzen naiz ederki:
ttikia nintzan artean,
aitakin mendi batera
igo nintzan goiz batean.
Mendi aren tontorrean
etxe polit bat zegoan;
pago lodiak ugari
etxetxo aren alboan.
Arriturikan negoan
etxetxoari begira.
Aitatxo: galde egin nion,
emen nortzuk bizi dira?
Atoz bere atarira:
ikus zeinhen ederra dan!
jasotzeak eman du lan!
ludiak ikusi dezan
euskaldunaren fedea.

Jon deunari euskaldunak
 eskeiñi diote etxea;
 orren etxe eder, luzea
 deunari jaso mendian.
 Bada sinismen sutsua
 oraindik Euskalerrian!
 Geroztik nere bizian
 ikusi ditut ugari
 basatxadontxo politak
 gizon danen arrigarri
 kolkorako nion sarri
 baseliz bat ikustian,
 bada orratik fedea
 oraindik Euskalerrian!
 Ikusi ditut aldian
 erri kaxkar da ttikiak,
 ikusi ditut geroztik
 uri aberats aundiak,
 baiñan erdian, erriak
 naiz ttikia naiz aundia,
 an izango du eliz bat
 ederra ta ikusgarria.
 Ta auxe zan nere esaria
 eliz bat ikustian;
 bada orratik fedea
 oraindik Euskalerrian!

Aitakin beste batian
 igo naiz mendi garara
 ttikitana maitetxo nuan
 basatxadontxo artara.
 Aita esan nion, ara:
 badaiki zer gogo detan?
 Apaiz eginda mez-eman
 baseliz polit onetan.
 Zuk nai badezu benetan
 or dezu nere baimena;
 biotzez ematen dizut,
 seme, nere onespena.

Poztu zitzaidan barrenal!
Ez nintzan asarre jarri!
Gabaz lo artu orduko
ametsetan nintzan sarri.
Banoa pozik ta larri
apaiztegiko bidean.
Ezin, ezin sumaturik
zer ikusi bear dedan.
Eta nerekin batean
eunka dijoaz lagunak;
batzuek oso murrizki,
beste batzuek iztunak!
Bete dira amets kuttunak!
Iritxi gera guztiak!
Nola esan zer ikusi
zuten nere bi begiak?
Batetan apaiztegiak
zoratu niñun osoro.
Ura etxea, ura eliza,
gela, baratz eta soro!
Baiñan, zeren aipa oro?
ametsa baitzan guztial!
Orain ametsak utziaz
esan dezaten egia.
Eldu da egun alaia!
apaiztegiruntz banoa
nolakoa ote da ba?
ametsak dion lakoa?
Ala dirudi; ondoan
eunka bait doaz lagunak
batzuek oso murrizki
beste batzuek iztunak,
eusko baserri kuttunak
eskeintzen dautso ugari
seme bizkor ta leialak
gure Ama Elizari.
Ta arriturik nion sarri
talde aiek ikustian
bada orratik fedea

oraindik Euskalerrian!
Eldu gera bat-batian
orra or apaiztegia!
Pozaren pozez estutu zait
barrunko arnas guztia,
nere Jaungoiko maitia!
Nolakoa da, nolakoa?
ai au lana, ez da ez da
ametsak zion lakoa!
Auxen da korapilloa!
Ezin sinisturik nago
Euskalerriko fedea
ozturik ez ote dago?
Orrenbeste lan lenago
egin du eusko fedea
nola ez dute etxe on bat
fedea zaintzaileak?

Igaro ziran urteak
joan da gure gaztaroa
eta ezin det askatu
oraindik kopapilloa.

Baiñan, bein batez banoa
zelai ta soro barrena
ta nun arkitzen det lurra
tajuz idekia dena
arri batzuek aurrena
azaldu dira lurrean.
Gero beste arri asko
aurrenengo oien gainean.
Jaso zuten bat-batean
Goinen-goinera burua
Ta, ara, nun azaldu zaigun
apaiztegi opatua!
Emen nauka zoratua
ederra bait da benetan!
Auxen, auxen ikusi nun
aspalditxo ametsetan.

Ta gaur diot bearretan
etxe eder au ikustian,
bada orratik fedea
oraindik Euskalerrian!

MITXELETA

Txomin gaztea zela hil zen aita. Eta alargun geratu den ama are eta maitagarriago gertatzen zaio. "Bai maitagarria zala ene amatxo, bai ongi itzegiña, ze jarduki goxokoa, biotz xamurra, txit bupera, urriki minbera, aurpegi alai, abesti unkigarri zalea, lagunarterako ezin atsegiñagoa, jakintzan jantzia". Seme txiki bat bezala, Mari Bautista Garmendia amarekin ari da hizketan Txomin, "Mitxeleta" iruditzat harturik.

-Amatxo, amatxo, begira, begira
zenbat mitxeleta dabiltzan alboan!
Orren politak, orren ederrak dira!
Bai ederki dabiltzatela egoan!

Zeiñen txuriak, amatxo, zeñen txuriak!
Zerutik etortzen al dira ludira?
Jaungoiko maitearen mandatariak
oiek al dira, amatxo, oiek al dira?

-Bai, enetxo, bai, oiek dira, galxoa,
Jaungoiko maitearen mandatariak,
udaberriaren albiste goxoa
guri ekartzera zerutik jetxiak.

Ez dira jetxitzen bein ere lurrera,
ez dira jeixten zikintzeko bildurrez;
lili eder sotil batetik bestera
ibiltzen dira beti, ego laburrez.

Ai! gu ere oiek bezela bagiña
txuritasun ziñez maite degunak.
Lurreko errautsa beti da zikiña,
astindu ditzagun, ba, ego txukunak.

-Amatxo, amatxo, begira, begira
mitxeleta gaixo au nola dagoan...
Bere ego txuriak, nola loitu dira?
Zergatik ezin da ibilli egoan?

-Esango dizut, aingerutxo maitia,
esango dizut nik zergatik dan ori:
txintxo jaso esango deten guztia,
arretaz entzun zaitozu amatxori.

Egaletan zeukan auts distizaria
atzapar zikiñen batek kendu dio;
auts polita galdu badu, errukarria,
egatutzeko indarrak joan zaizkio.

Lur bustia sarri jotzen du gaixoak
loiez zikintzen ditu ego txuriak;
berriz ez ditu astinduko egoak
Jaungoiko maitearen mandatariak...

Atzapar zikin asko dago lurrean.
Beti egoan ibiliko bagiña...
Egaletake autsa kendu naiean
beti ernai or dago etsai zikiña...

AIINGERUTXOA

Umetan utzia du etxea Txominek. Inoiz baino gehiago gogoratzen da bere amaz apaizgaitegiko azken urteetan. Amaren irribarrera, hitz goxoak, musuak, laztanak, sentitu nahi ditu sehaskara itzuli bailitzan. Garai hartako ohituraren arabera, "berorrika" mintzatuko zaio amari.

-Esan zalazu
aurtxo txikia
nere lillia
kuttun ori...
zergatik zauden
gaur orren alai.

Azkar esan bai
amatxori...

-Esango diot,
ama laztana,
ixilik dana
nik berorri...
aingerutxoak
itzegitera
zaizkit seaskera
bart etorri.

-Aingerutxoak
bart, alajaiña!
Zertara baiña
enetxoa...?
Ez dutenean
ak ala ere
eraman nere
semetxoa...

-Lili txurien
txuritasuna
edertasuna
bai bakana!
Eman ziaten
danak orduan,
leunki muxuan
apa bana...

-Geienaz ere
nere kuttuna
zure ederkuna
berak zuten.
Baiña semetxo
maite-maitea
esan ordea
zer zioten...

-Ikusi al du
lora txuria
intzez bustia
dizdiratzen...?
Askoz dala ba
txuriagoa
nere gogoa
esan zuten...

-Izar ederrez
nola zerua
dana apaindua
amatxo, maiz...?
oraindik, bada
ederragoa
apainagoa
ni omen naiz...

-Orren itz xamur
guri-guriak
zoragarriak
entzun ditut!
Nere biotza
jarraitu berriz
nik zu eun aldiz
maite zaitut...

-Nola soroan
gari buruak
oso okertuak
apal beti...?
Urrezko gari
oiek bezala
apal-apala
omen naiz ni..

-Baba loreak
landa onduan
zabaltzen duan

usaitxoa...?

Nere soiñeko
txuriak, berriz,
berrogei aldiz
goxogoa...

-Bejondaizulal
seme txintxoa...

Aingerutxoa
zera, bai, zu.
Zure aotsak
samin biziak
neke guziak
kentzen ditu.

-Birgarroak
nere kuttuna
goxo leguna
du aotsa...
Baiña askoz ere
ederragoa
legunagoa
zuk, biotza...

Muxu bat orain
goxo-goxoa
bero-beroa
bai, potxolo.
Orain ixilik
magaletxoan
ordu askoan
egin lo-lo...

Intertestualitatean barrena, kontrarreformako kateketika

Patxi SALABERRI MUÑOA

Ezinbesteko izan dituzte kristau zaharrek, arimaren bakea lortuko bazuten, bekatuen bihotzezko urrikimendua, hitzezko konfesioa eta, behin nahitaezko satisfakzioa edota errestituzioa burutu ondoren, berriro huts ez egiteko erabaki garbia.

Dagoeneko zahar samarra bai, baina hain kristaua agian ez den honek bekatu (arin? larri? a, ikuspuntuaren erlatibotasuna!) baten gaineko konfesio jenerala egin premia du. Zeren eta, irarkolako iraxoen ohiko erruduntasuna aitzakiatzat balliatzeko aukera bat ere gabe, bere buruaren gainera bota behar baitu duela zenbait urte Beriainen dotrina zeharo galduta zegoela zioen baieztapen sakrilegoaren ardura.

Aringarri gisa –eta egia zen gainera, aski erabilia baitzuen ordu-rako Utergako abadearen dotrinaren kopia–, eskuzko zirriborroen arteko transkripzio akats horietako batengatik izan zela begitandu zitzaion, baina, horrelakoetan tamalgarriena, kaleratu zenean baino ez zen ohartu paperera isuritako bekatuaz, Utergakoari, dotrina gabe, meza entzuteko tratatua bakarrik utzi ziolarik. Eta *scripta manent* delakoaren testigantza ezabaezinaren poderioz, hor geratu da huts ignominioso hori betiko iltzaturik, euskaraz irakurtzen duten gutxi-txoen espanturako.

Bekatuak bekatu, bada, bihoaz lerro hauetatik erdikonbertso honi dagozkion damua eta penitentzia eta, ahalmenak uzten dion heinean bederen, bekatu hura egin zenetik egundainoko interesen ordaina. Hala biz!

O.- Luzaroan miretsi izan dut antzak eta desberdintasunak atzemaiteko gizakiok dugun ahalmen berezi bezain subjektiboa. Zeren eta gehiegi kezkatu gabe baliatzen baitugu gure artean besteren haurrei arbasoen antza ateratzeko ohitura zabaldua, hala egiaz seme edo alaba direnei nola, kiribilaren kiribila, isilpeko sasikoei ere, ustezko sasikoen txanda iristean eguraldiari buruz mintzatzeari ekiten diogun arren. Gizakion patua, inondik ere.

Are zabalduago suertatzen da giza-ohitura hori ustezko seme-alabak idatzizko testu direnean: inoiz ez da falta batzuetan amonaren begiak, bestetan birraitonaren kopeta eta zimurrak..., antzak nonahi aurkitzen dituenik.

Horregatik, larritasun gisako zerbait nabaritu zuen batek baino gehiagok aspaldi A. Irigarayk esan eta Orozek, geroago, berretsitu zuenaren aurrean. Irigarayk aurkitu eta aztertu zituen XVII. mendeko dotrina zati batzuk zirela eta (1963), argi mintzatu zen Oroz: "El afortunado autor del artículo coteja los trozos de ese hallazgo [...] con los dos únicos catecismos antiguos existentes en vascuence navarro meridional, el de Juan de Beriayn, de 1626, y el de Elizalde, de 1735, constatando que *los textos de los tres son diferentes*" (Oroz 1980, 15; gurea da letrakera etzana). Eta diferenteak dira, jakina. Baina hain zen handia, hain garbia elkarren arteko distantzia, ahaidetasunik ez aurkitzeko? Hain ote ziren ezberdin, geografikoki eta kulturalki hain hurbil ziruditen testuak?

Egia da literaturaren historiari interesatzen zaiona, irakurle ohar-tuak ondo dakikeen bezala, ez dela antz-desberdintasun hutsetan aritzea, kuxkuxeroen gisan. Alabaina, xedea testuen arteko loturak eta filiazio aztarnak argitzen joatea da, zeren eta, modu xumean izanik ere, argia ekar baitezake horrek behar bezala aztertu gabe dauden hainbat arlotara: testuen harrerarenera, literatur zirkuitoenera, intertestualitatearenera berera, etab. Noraino asebate daitezkeen hutsuneak, noraino finkatu loturak, noraino berreraiki eta mintza daitezkeen gero literatur enborrez edota tradizio-lerroez... beste kontu bat da, ordea.

Guztiarekin ere, genero benetan aparta da dotrina eta katiximena¹ planteatzen ari garen arlo horretan barneratze-saioren bat egi-

(1) Oro har, sinonimotzat hartu ohi diren dotrina-katiximek, kristauek buruz ikasi beharreko otoitzak eta formulak jasotzen dituzte lehenengo ata-

teko. Hain zuzen ere, berezko duten formatu komun, labur eta ego-
kitzeko errazagatik eta, zio anitzak tarteko, hainbat garai eta girotan
izan duten hedapen-arrakastagatik, betidanik izan du genero txiki
horrek munduan ibiltzeko arintasun berezia eta euskalki berean zein
hurbilekoetan umeak sortzeko egundoko trebetasuna².

Hori guztia dela eta, artikulua honek Kontrarreformaren lehen
urteetako dotrinatxoak arakatu gogo ditu –nafar lurraldekoak, batik
bat–, garai hartan hasi baitzen genero didaktiko hori modu planifika-
tuan garatzen, eredu desberdinak ehuntzen, “tradizio” edo enbor”
gisakoak izan zitezkeenak dekantatzen eta, nola ez, baita bide, horre-
la esan dezagun, “berriak” jorratzen ere.

Eta gurean zalantza gabeko hipotesirik eraikitzen hasteko goiz
dirudien arren³, garai eta esparru horietan eskaini nahiko lukete
ahalegina honoko lerrook.

Jakina, zuzen-zeharka, kontrarreformaren eraginez trinkotzen
eta inpermeabilizatzen hasiak ziren muga politiko-administratibo sor-
tu berriek literatura katolikoaren zabalkuntzan jokatu funtzioaz ere
hitz egin lezake horrek guztiak. Izan ere, Hegoaldeko agintariek testu
erreformisten aurrean erabateko debeku-politika finkatu zuten beza-
la, gerta liteke obra kontrarreformistekin bestelako jokabiderik gerta-
tu izana. Baina, nonbait, ederregia litzateke muga-alde bien artean
“katixima-trafikoa” egon zela egiaztatu ahal izatea. Iritsi zaizkigun
albisteez eta idazlan-kopuru urriak ez bide dute, momentuz, testu-
erkaketa arriskutsu zenbaitetik haratago joaten uzten.

---

lean, eta galdera-ihardespenen bidezko azalpenak bigarreanean, lehendabizi-
koari “dotrinaren kartilla” deitzen zitzaizolarik. Bestalde, XVI. mendeko hainbat
katiximaren hasieran irakurtzen eta idazten ikasteko abezedario-silabario mo-
duko bat eranstean zen, “kartilla” izenekoa, hain zuzen, katiximarekin harre-
man zuzenik ez zuena (ik. Leizarragaren ABC delakoa edota Betolazaren
dotrina). Hori horrela, eta kontzeptu-nahasketarik sor ez dadin, artikulua hone-
tan zehar oitoz eta formula hutsak biltzen dituen katiximaren lehen atala
izendatzeko “dotrinatxo” hitza erabiliko da.

(2) Mitxelenak zioen bezala, “este género de literatura religiosa, basado
en la traducción y muchas veces por desgracia en el calco literal, acaso haya
seguido en algún caso, aparte de la evidente inspiración romance, traduccio-
nes a otros dialectos” (1955: 1988, 826).

(3) Ikus Salaberri 2004.

1.- Besterik eman dezakeen arren, hasieran bederen ez dirudi malkartsuegia gure dotrina-katiximek erakusten duten ikuspegi orokorrak⁴.

Ale pretridentino garbi bat (Etxepareren "Doctrina Christiana" izeneko bertso-sorta), erreforma protestantearen pare bat fruitu (Leizarragaren *ABC, edo christinoen instructionea*⁵ eta hark berezko nortasunik gabe –beste obra bati erantsia baizik– kaleratu zuen *Catechisme*) eta, azkenik, Trentoko abiapuntuarekin⁶ laster tradizio aski egonkor bilakatuko zenaren zitu ugariak (Antso Eltsokoren galdutako dotrinatik⁷ hasita, egungo katixima modernoeneraino) izan dira,

(4) Halere, asko zehaztu behar da oraindik euskarazko dotrinen zerrenda. Zeren eta, esate baterako, Zubiarena *hit paraden* egoteko moduko dotrinatzat hartzen den bitartean, sistematikoki ahazten da (ezagutuko al du inork?), agitalpen propiorik gabe, Argaignaratzek bere *Devoten Breviarioa* delakoaren amaieran erantsi zuen zinezko *Doctrina christiana* (1665).

(5) Egia esan, zalantza bat baino gehiago izango genuke (hiru, gutxienez) liburu hau "Catecismos españoles del XVI. Catecismos ortodoxos" delako sailkapenaren barnean kokatzeko eta, halaber, egilearen izena "Lizárraga" bezala emateko, gaztelaniazko kateketikaren historiari buruzko liburu garrantzitsuenean agertzen den bezala (ikus Resines 1997, 195).

(6) Oinarrizko abiapuntu doktrinala esan nahi da, zeren eta 1566ra arte ez baitzen argitaratu Trentoko kontzilioaren katixima ofiziala, hots, "Pio V.arena" deitu eta parrokoiei zuzendua zihoakiena (*Catechismus ex Decreto Concilii Tridentini*) eta eredu izan zitekeena. Jakina den bezala, Kontzilioak tokietako hizkuntzetara itzultzeko agindu espresua luzatu zuen, gotzaiei gonbit zehatza egin zitzaielarik itzulpenaren zehaztasuna eta fideltasuna zain zitzaten (Julia 1998, 372). Dena den, frantsesera, alemanera, portugesera, polonierara eta italiarara berehala itzuli baziren ere, gaztelaniara ez zen berrehun urte beranduago arte itzuli. Hori zela eta, gaztelerez mintzo zirenen artean eskasa izan zen katixima ofizial haren eragin zuzena. "Sin embargo, otra cosa muy diversa es la influencia indirecta, el trasvase de criterios, la inspiración de fondo, el modelo no citado pero tenido en cuenta, la redacción de otro catecismo cualquiera en el que se tiende a la fidelidad doctrinal, o se sigue la misma pauta para los contenidos dogmáticos, o la inspiración conceptual se rige por lo escrito en fórmula propuesta por Trento" (Resines 1997, 189).

(7) Eztabaida interesgarria Eltsokoaren katiximak planteatzen duena ere: baldin 1561ean argitaratua bada haren *Doctrina Christiana*, ikustekoa zatekeen noraino den "postridentinoa", hots, Trentoko kontzilioaren fruitu zuzena, "ortodoxoa" esan nahi baita, edo noraino han-hemenaka arnastutakoaren (ikus 6. oharra) ekoizpen "originala". Gogoan har bedi Trentoko katixima ofiziala, *ad parochos* delakoa, bost urte beranduagokoa dela. Edonola ere,

azken batean, behialako euskaldun menderagitzak fededun otzan bihurtzeko edabearren funtsezko osagai idatzizkoak.

Ez dira, edonola ere, haien arteko erlazio-kidetasunak gehiegi aztertu, beharbada nabariegiaik edo ziruditelako. Zeren eta ezaguna baita "trentoar uholdean" bi izan direla inguru hauetako katekizazioaren bizkarrezur gisa erabili diren eredu nagusiak: Gaspar Asteteren *Doctrina Christiana* eta Jeronimo Ripaldarena omen dena⁸. Zinez

katoliko bihurtu hurren zeuden europar lurraldeetan barrena erabiltzen ari ziren katiximen arteko batzuk, handik urte batzuetara Trentok hartuko zuen ildokoak suertatu ziren. Horietatik ospetsu eta erabilienetakoak, gero santu egingo zuten Pedro Kanjis edo Canisius jesuitaren dotrina antiprotestanteak izan ziren (goi mailako ikastetxeetarako *Summa doctrinae christianae* mardula hain zuzen, 1555ekoa da; lehen letretako ikasleentzako *Catechismus minimus* delakoa 1556koa da Resines iritziz -Resines 1997, 187-eta 1566koa Juliarenez -1998, 403-; haurrentzako *Parvus catechismus catholicorum* izenekoa, berriz, 1558 edo 1559koa da). Eta berriaz aipatzen dugu Canisiusen kasua, zeren eta 1554an, gutun batean, Inazio Loiolakoak Vienako Teologia Fakultateko dekanoa zen hari egia katolikoaren dotrina ezarri ahal izateko lan-egitarau hirukoitza agindu zion: haur eta gazteentzako katixima bat, non egia katolikoaren laburpena jasoko baitzen; gehiegi landu gabeko apaiz eta elizgizonen erabilerarako liburuxka bat, sinestunei erakutsi behar zitzaiena bilduz; eta, hirugarrenik, kultuentzako teologia eskolastikoaren *Suma* bat. Loiolakoaren enkargua betea izatean, Trenton indar erabakiorra erakusten ari zen lagundiak berak zabaldu zuen katixima European barrena. Beriainek ere erabilia da (ikus haren *Doctrina*, 1621, 4). Bestalde, Martin Azpilkuetaren aipamen batean oinarritutako eztabaida bukatutzat jo du Goñik, Nafar Doktoreak aipatzen duen dotrina Eltsokoarena dela ziurtatzen baitu: "et ante circiter 35. annos quidam Cantaber pius, et doctus [...] parique utilitate Christianismi provinciarum, quae lingua Vasconica (quae remotissima est a Latina, Itala, Hispana, et Galla) [...] haec quatuor ("aita gurea", "agur maria", "kredoa" eta "salbea" hain zuzen), et totam summam doctrinae Christianae vertit in linguam Vasconicam simul et docuit, quod utinam ante quingentos et mille annos factum fuisset" (*Miscellaneuncentum de Oratone*, 1586: 1616, Colonia, III, 525). Honela itzultzen du Goñik: "Y hace unos 35 años un cántabro piadoso y docto, [...] y con igual utilidad del cristianismo de la provincias de habla vasca (lengua que nada tiene en común con las lenguas latina, italiana, española y francesa), [...] tradujo y enseñó estas cuatro cosas y todo lo más importante de la doctrina cristiana, lo cual ojalá se hubiera hecho mil quinientos años antes" (apud Goñi 1995, 18-19).

(8) Resinesen arabera, Astetek 1576an idatzia zuen bere *Doctrina christiana*; horrezaz gain, 1589 *Interrogaciones para la Doctrina Christiana* izeneko bat argitaratu zuen, hain zuzen ere 1591n Ripaldak argitaratuko zuen *Doctrina* bezalakoa zena, berdin-berdina esan nahi baita: "no hay duda posi-

esan liteke testu horietan gorpuztutako eskemak (moldaketak, doikuntzak eta eranste-mozketak gorabehera) markatu duela egun arteko kateketika katolikoa. Euskarazko tradizioa, zer esanik ez, horiezaz da elikatu; edo, zehatzago esateko, horiek itzuli ditu etengabe, Hegoaldean batik bat⁹.

Geografi banaketa orokorrak baliatuz gero, Mendebaldekotzat har daitezkeen lurraldeetan Betolazaren *Doctrina Christiana* (1596) da ezagutzen dugun lehena, dotrinatxoa halere, ez katixima (dotrinatxoa eta azalpenak, alegia). Bizkaierazko lehen katixima hirurogei urte beranduago arte ez da iritsiko (Kapanaga, *Exposición breve de la doctrina christiana*, Bilbo, 1656). Aski panorama idor eta uniforme¹⁰, beraz, Kontrarreformaren argitalpen plangintzaren bihotzean barneratzen hasteko.

Illo horretan, nafar hiriburutik igarotzen diren koordenadak zertxobait emankorrango edo ditugu, besteak beste, XVI. mendearen lehen hamarkadetaraino erresuma izandakoak artean han biltzen ziztuelako, guri interesatzen zaigunagatik bederen, eliz eta kulturgunek eta literatur ekoizpena kaleratzeko azpiegiturak eta jendeak, hauen artean, Adrian Anvers eta Tomas Porralis bezalako inprimatzaileak lehenago, Carlos Labaien bezalakoak geroago.

A. Anversen inprimategian argitaratu zen, esaterako, Eltsokoaren lana; Labaienean, berriz, anonimotzat dugun dotrinatxoa (1614) eta Beriainen idazlan biak¹¹.

---

ble. El texto es idéntico" (Resines 1997, 246). Ondorioz, dio autore berak, "se puede afirmar [...] que Astete no sólo escribió el «Astete», sino también el «Ripalda», y que Ripalda no escribió el «Ripalda»" (*idem*). "Ripalda" delakoa, beraz, "bigarren Astetea" baino ez litzateke.

(9) Ezin, ordea, mugaz bestaldeko bestelako erreferentziak ahaztu: Pouvreauk Richelieurenarekin euskaraz egindako bertsoa (1656), Harostegik Lavieuxvillerenarekin prestatutakoa (1733), etab.

(10) Are uniformeago, baldin Arana Martijaren iritzia zuzena bada: "Kapanagak Betolazaren testua erabili zuen bere itzulpena osatzeko, eta askotan hitzez hitz hartu zuen 60 urte lehenagotik itzulita zegoen Doctrina" (Arana Martija 1986, 508).

(11) *Tratado de como se ha de oyr missa* (1621) eta *Doctrina christiana* (1626) izenekoak.

2.- Ekialdeko¹² lurraldeetan irudikatu ipar-hego lerroari erreparatuz gero, aitortu behar da Kontrarreformaren hasiera irristakorretan, osorik-edo, Beriainen dotrina eta Materrereña baino ez ditugula, bi- biak muga politikoaren alde banatan burutuak, ekialdeko euskalkie- tan argitaratu katixima kontrarreformisten lehen urteetako egoeran barneratzeko. Bi horiek, Satrustegik XVI. mendekotzat hartu zituen formulak¹³, 1614aren inguruan inprimatutako dotrinatxo baten pa- sarte zenbait¹⁴ eta, noski, otoitz solteren bat edo beste, artikuluan zehar aipatuko direnak.

Mugatuegia, beraz, jolaslekua, baina abiapuntu interesgarria erkaketen jolasari ekiteko.

Beraz, liburu gisa kronologikoki lehenengoa kaleratzen izan ze- nari helduz gero, eta aieru hutsen putzuan erortzeko arriskua badago ere, egingo genuke –apustutan aritu behar, ez baitzaigu alerik iritsi!– Materreren *Doctrina Christiana* (1616) liburuaren lehen edizioaren egi- turaketa ez zegoela Astetek berrogei urte lehenago prestatua zuen *Doctrina Christiana* katiximatik urrutiegi. Geroago Europar hizkuntza askotara itzulia, lehen “astete” delakoak Materrek bigarren edizioan salatzen zuen eragozpen bertsua aurkezten bide zuen, hots, “Doctrina

(12) Geografikoki kokatzen laguntzeko asmo soil a duen Ekialde hitz honen esanahia, besterik adierazten ez den bitartean, lapurtera eta nafarrera garaiaren esparrura mugatzen da eskuarki, euskal geografiaren erdial- dekotzat hartzen den gipuzkeraren eta mendebaldekotzat hartzen den bi- zkaieraren sortaldeagoko mutur gisara.

(13) Datazio-irizpideek, halere, zalantza bat baino gehiago sor dezakete, izan ere, “la determinación de la fecha del documento [...] no se basa únicamente en el dato material de la publicación del libro en el que se inscribe [...] sino que se ha tenido en cuenta, sobre todo, la naturaleza del documento, una oración básica del devocionario cristiano cuya formulación institucionalizada y estable no suele ser producto improvisado del momen- to...” (Satrustegi 1990a, 37). Baina arrazuarra ere ohartu zen arazoaz, Areso- ko formulez ziharduten hiru artikuluetatik lehenbizikoak “*Texto vasco .del Padrenuestro en versión del s. XVI*” eta “*El Credo en versión vasca del s. XVI*” titulatetik hirugarrena “*El Ave María y la Salve en un documento vasco del s. XVI*” titulatzer a igaro baitzen (gurea da letrakera etzana); artikuluan, dena den, ez zen irizpide-aldaketa hartaz ezer aitortzen.

(14) Aurrerantzean, “Labaien” bezala identifikatuko dugu, 1614an Car- los Labaien inprimatzaileak argitaratutako liburu baten azalean erantsita ager- tu baitzen dotrina zati hori (Salaberri, prentsan). Gogoan har bedi Beriainek argitaratzaile berberari eraman zizkiola gero bere idazlanak.

eta Dotrinaren deklaratioa” nahasirik eskaintzen zituela¹⁵. Izatez, Asteteren lehenengo hura nolakoa zen jakiteko, Materrerren kasuan bezalatsu, ondoko edizioei begiratu behar zaie, konklusio logikoena honakoa delarik: “parece que hay que dar como seguro, por los vestigios existentes en la mayor parte de las ediciones, que la disposición tipográfica del escrito primitivo [Asteterena, alegia] proponía una oración o formulario, y a continuación lo explicaba con una serie de preguntas relacionadas con lo presentado. Es decir, que la disposición posterior, según la cual las primeras páginas estaban ocupadas por la relación completa de los formularios (lo que se denominaba «Texto de la doctrina cristiana»), no fue respetuosa con la forma original” (Resines 1997, 240)¹⁶.

Guztiarekin ere, antolamendu “nahasi” hori daramaten *dotrina* modukoak etengabe itzuli, argitaratu eta zabalduko ziren arren¹⁷, Materrek beste aukera bat egin zuen aipatu arazoa gainditzeko, Ripaldarena omen zen “bigarren astetea”-rena bezalakoxea hain zuzen. Bai batean, bai bestean, jakina da, oso garbi bereizten ziren *dotrina* eta *dotrinaren deklarazioa*¹⁸.

(15) “Beha egotu naiz ea cer erraiten çuten iendec nic ce[n]bait urthute duela esquiribatu nuen Guiristinoaren Dotrinaz, eta ediren dut ecen batçuen artean hartçaz cebilan solhasa, eta erraiten cena cela Dotrina eta Dotrinaren deklaratioa ez elkarrequin, baiña beregainqui eta bereciqui bi partetan ibeni behar cirela. Bada halaco hori atseguin eguiteagatic, eta neroni ere eztela gaizquiago idurituric, bereci ditut elkar ganic, eta eguin bi parte” (Materre, *Dotrina...*, 1623, xxv-xxvi or., zenbatu gabeak).

(16) Nahasketaren inguruko kezka berdintsua agertu zuen beste hainbat katixima-egilek ere. Diego de Ledesma dugu ospetsuen arteko beste bat. Haren *Dotrina christiana* delakoaren eskuizkribua (c. 1567-70), esaterako, ez dator bat ondoko argitalpenekin: “las ediciones posteriores [...] transplantaron los formularios de las oraciones a un primer apartado titulado ‘Texto de la doctrina cristiana’ [...], dejando para un segundo momento las explicaciones o ‘declaraciones’. Sin embargo, en el manuscrito los formularios de las oraciones estaban integrados armónicamente en el discurrir del texto” (Resines 1997, 252).

(17) Irazusta, Mendiburu (Burgos, 1747), Kardaberaz, J. A. Mogel, etc.

(18) Halere, ez zituen Materrek “ohiko” atal guztiak “Declaratio”-tik atera, “bekatu venialac” barkatzekoena, esaterako, barruan utzi baitzuen (ik. Materre 1623, 167-168).

Dotrina bitan banatzeko premiaz eta egituraketaz ari gara, ez bestez, nabarmena baita haien arteko urruntasun testuala idazlan bien lehen parteko materiaren (dotrina-dotrina jasotzen duen atalaren) antolamenduan bertan. Ripaldak, esate baterako, ondozkatze zehatza eskaintzen dio irakurleari¹⁹. Materrek, berriz, gai-banaketa aski propioa erakusten du²⁰.

Baina, esan bezala, banaketaren premiaz eta antzolatzeke irizpi-deaz ari ginen. Ikasi beharreko muina azalpenetatik bereizteko beharraz, alegia, horrek egiten baititu bat, ez bestek. Eta planteamendu horrekin bat egiten du, halaber, beste elizgizon batek ere, Hegoaldekoa honako hau.

Izan ere, Utergako erretore Juan Beriainek argitaraturik utzi zuen dotrinak²¹ bi zati nabarmen ditu bai euskarazko bertsioan eta bai

(19) Honako hau, alegia: ohikoak ziren prolegomenoa (hots, "Todo fiel cristiano/ es[tá] muy obligado/ a tener devoción/ de todo corazón...") eta otoitzak ("Aita gurea", "Agur Maria", "Gloria", "Kredoa" eta "Salbea"), eta, ondoren, Trentok ondo finkaturik utzi zituen aginduak eta sineste-gaiak: 1) "Jaungoikoaren Aginduak", 2) "Eliza Ama Sainduaren Aginduak", 3) "Eliza Ama Sainduaren Sakramentuak", 4) "Fede Artikuluak", 5) "Obra Miserikordiakoak", 6) "Bekatu kapitalak eta haien aurkako bertuteak", 7) "Arimaren etsaiak", 8) "Bertute teologalak eta kardinalak", 9) "Arimaren potentziak", 10) "Gorputzeko zentzuak", 11) "Espiritu Santuaren Dohainak", 12) "Espiritu Santuaren Fruituak", 13) "Zorionbideak", 14) "Bekatu arinak barkatzekoak", 15) "Gizonaren Azkenkiak", 16) "Konfesio orokorra" eta 17) "Kontrizioa".

(20) Honela agertzen dira "Doctrina christianaren laur parte principalenac, cein baitira Ar[t]iculu fedezcoac: Oracinoac, Manamenduc, eta Sagaramenduc" (Materre, 139; aurreko oharrean Ripaldaren antolamendurako erabili zenbaki eta atalen erreferentzia egiten dute ondoko zenbakiek): lehendabizi otoitzak ("Gure Aita", "Agur Maria", "Kredoa", "Salbea") eta gero Agindu eta Sakramentuak: 1, 2, 4, 3. Azkenik, bestelako atalak, garrantzi gutxiagokoak direnak: 8, "Perfekzionario kontseiluak", 5, 11, 13, 6, "Espiritu Santuaren kontrako bekatuak", "Mendeku eske dauden bekatuak", "Bertzen bekatu gu ukitzen gaituztenak", 7 eta 15. Ondozkapena gorabehera, fedearen aldetik txikikeriak baino ez direnak geratu zaizkio Materri lehen zati horretan zerrendatu gabe (9, 10, 12 eta 14); horiek eta konfesioari dagozkion biak (16 eta 17).

(21) Ezaguna den bezala, izenburuaren ondoren argitaratu zituen obra biek daramate erantsita *escrita en Romance y Bascuence, lenguajes de este Obispado de Pamplona* luzapen argigarria, izan ere, biak kaleratu baitziren gartzelaniak eta euskaraz idatzita.

gaztelaniazkoan²²: batetik, dotrina bera (“dotrinatxoa”, alegia) eta, bestetik, dotrinaren azalpena galdera-ihardespenez apailatua.

Edo era ausartago batean adierazteko, Beriain Ripaldak bere katiximan markatutako irizpide nagusietatik abiatzen dela dirudi²³, nahiz eta pare bat aldiz aldaketaren bat egiten duen testuaren logika tematikoari heltzeko. Hori da, esaterako, “Fedezko Artikuluak” Kre- doaren ondo-ondoan jartzeko arrazoia eta ez Ripaldak kokatzen di- tuen lekuan (Sakramentuen eta Miserikordiazko Obren artean). Hu- rrengo salbuespena “Bertuteak” izenekoak atzerago desplazatzea izango zen, hain zuzen ere Gorputze Zentzuak eta Espirituaren Doalak izenekoan artera. Gainerakoan, Beriainen euskarazko bertsioa Ripaldarena omen den “orden”-ean mantentzen da²⁴.

3.- Egiaztatzeko dago ea zernolako dotrinak eta katiximak eza- gutu zituen Juan Beriainek berea ontzeari ekin zionean. Baina ezer berezirik adierazten ez badu ere, bidezkoa dirudi inguruetan ia *best- seller* bilakatzen hasiak ziren astete-ripaldak ezagutzen zituela imaji- natzeak.

Dena den, aipatu, hiru katixima aipatzen ditu Utergakoak. Ga- rrantzitsuena, “Al Letor” izeneko hitzaurrean²⁵, Kontrarreformaren

(22) Gogoratu, dena den, lehen zatiaren antolamendua desberdina dela argitalpen elebidunaren hizkuntza bietan. Halere, eta besterik espero zite- keen arren (euskal irakurlea ohituegi dago besteek ez dituzten anabasak eta akatsak pairatzen), euskarazko atala aski “ondo” taxutua dagoen bitartean, gaztelaniazko bertsioa “logjka” gehiegirik gabe atonduta agertzen da.

(23) Ezin ahanzt daiteke, halere, dotrinaren “deklarazioa” hasten de- nean, Beriainek “astete” zaharraren eskema dialogatua darabilela, hots, biga- rren asteteak baztertua zuen lehenengoko “maystrua” (liburuan “M”) eta “dicipuloa”-ren artekoa (ik.Beriain 1626, 96 eta 126-127). Maisuaren ordezt, “Aita” agertuko da galdegile gisa Ripalda delakoan.

(24) Adierazi bezala, ez da horrela gertatzen gaztelaniazko bertsioarekin. Hartan harrigarria da “anabasa”, batez ere selgarren txataltxotik aurrera: Ri- paldarenean 11, 12 eta 13. postuetan zihoazen formulak, Beriainen gaztela- niazkoan 6, 7 eta 8. tokietara igarotzen dira; 6. lekuan egon beharko lukee- na, 9.era; 7.ekoa 13.era; 8.ekoa 10.era, etab. Gainera, azken hiru txatalak edo direnak (“Bekatu arinak barkatzekoak”, “Azkenkiak” eta “Konfesio oroko- rra”) ez dira agertzen gaztelaniazkoan.

(25) Horren aurretik, “Catecismo Romano” delakoaren beste erreffe-

lehen katixima ofiziala hain zuzen²⁶: “[...] escribió el dicho Concilio [Trentokoak] la orden, y como, y lo que se ha de enseñar, sacando a luz el Catecismo Romano, por mandato del Papa Pio Quinto de felice recordacion, y con su aprobacion, libro de tanta autoridad, y importancia para todos, como se sabe, declarando en el quatro cosas, que contiene la Doctrina Christiana [...]”²⁷. Beste biak dotrinaren barnean egiten dituen azalpenetan aipatuko ditu: “como dize el Padre Maestro fray Domingo de Soto, en la Doctrina que escribió: y assi solo pone estas palabras que yo he dicho el illustrissimo Cardenal Belarmino, en la Doctrina que sacò por mandato del Papa Clemente Octavo” (*Idem*, 7 or. ifrentzuan)²⁸. Ez da, guk dakigula, besterik aipatzen²⁹.

Alta –eta honako hau, hein batean, irakurritakoez, ereduez edota izandako eraginez ere mintza liteke–, aitatu hitzaurrearen amaieran ez da falta obraren taxuketari buruzko oharrik, Beriainek garbi baitio nolako egitura eman nahi dion liburuari: “Pongo lo primero el texto de la Doctrina, y despues su explicacion por Preguntas, y respuestas” (zenbakirik gabeko xxviii eta xxix or.).

Zinez esan daiteke, bada, Beriain funtsean bat datorrela Materre-
ren (eta, era berean, Ripaldaren eta beste hainbaten) liburuak erakusten duen planteamenduarekin³⁰.

---

rentzia bat (aipamena, hobe) aurki daiteke “A Christo N. S.” izeneko eskaintzaren barruan.

(26) Fede alorrean zalantzari zirrikiturik ez irekitzeko, Trentoko Kontzilio-koak dira Beriainek egiten dituen erreferentzia nagusiak ere.

(27) “Al Letor” hitzaurretik jaso, zenbakirik gabeko xiii eta xiv or.

(28) Katiximatzat hartua izan bada ere, Domingo de Sotok idatzitako *Summa de Doctrina Christiana* (Salamanca, 1552) elkarrizketez osatutako lan teologikoa zen, eta, ondorioz, irakurketa zailkoa jende xumearentat. Elizgizonen prestakuntzarako egina zen. Bestalde, Roberto Bellarmino jesuitak Klemente VIII.aren aginduz idatzitako dotrinak hiru izan ziren. Inguru hauetan ospetsuen eta Beriainek erabili bide zuena *Doctrina cristiana breve da impararsi a mente* (Roma, 1597) delakoaren bertsio areagotuaren itzulpena izan zen, hots, *Declaración copiosa de la doctrina christiana* (1615).

(29) Ez ditugu aintzat hartu katixima ez direnak (moral-konpendioak, etab.). Esate baterako, Martin Azpilkuetaren *Enchyridion seu Manuale confessoriorum et poenitentium* (Lyon, 1575), Francisco de Toledoren *De instructione sacerdotum* (Lyon, 1599), etab.

(30) Ikus lan honetako 15. oharra.

Komenigarri deritzogu horretaz ohartzeari, zeren eta *Dotrina Christiana* batek³¹ lau gauza izan behar zituela agintzen baitzen Beriainek berak aipatzen duen Pio V.aren katiximan: "En el primer lugar, las cosas de [...] que se han de creer, *explicando* los misterios del Credo. En el segundo los Sacramentos que se han de recibir, y *como se han de recibir*. En el tercero, los Mandamientos de la ley de Dios, que de necesidad se han de guardar. En el cuarto, las cosas que se han de desear, esperar y pedir a Dios, *explicando* el Pater noster" (xiv or.; letrakera etzana gurea da).

Eraz antzeman daitekeenez, eredu erromatarrari irmo jarraitu izan balio³², batera emango zituzkeen Beriainek dotrina-puntuak eta azalpenak. Alabaina, ez zuen horrela jokatu, Materreri hurbileko jendeak edo iradoki omen zion bezala baizik.

Nolanahi ere den, beti jar liteke zalantzan horren guztiaren esanahia, zeren, gorago adierazi bezala, antzak eta kidetasunak, arraroenak izan arren, iturri berdintsuak edatetik ere etor baitaitezke.

Haatik, Beriainen eta Materreren arteko loturen susmoak haien Dotrinetan sartu ahala areagotzen dira. Edo, zehatzago nahi bada, darabilten hizkuntzan barneratzean eta erakusten dituzten paralelismoak eta egiturak erkatzean.

Distantzia dialektologikoak ukatu gabe, eta Materrereña Sarako lapurtera baldin bada³³, hizkera hartatik hain urrutit geratzen ez den goi-nafarrera bezala identifika daiteke Beriainena³⁴.

(31) Inguruko hizkuntzetako dotrinen ildotik, E. Materreren liburuak ere *Dotrina Christiana* zuen goiburua. Beriainenak ere *Dotrina Christiana* agertzen du izenburua nagusizat, nahiz eta, gero, *Dotrina Christioarena* gisa identifikatu zuten euskarazko atala.

(32) Gogoratu, dena den, ez duela Beriainek hitzaurrean agindutakoa zehazkiro betetzen, bai gaztelaniazko bertsoan, bai euskarazkoan ez baita azalpen modukorik falta, eta ez beti gai, pasarte eta toki berdinetan erantsiak. Esate baterako, "Aita gurea"-ri egiten dion iruzkina (1626, 85) ez da "Padre nuestro" delakoaren ostean agertzen, ez eta "Los Mandamientos de la ley de Dios" delakoaren amaieran egiten dituen kontsiderazio luzeak (*idem*, 3-6) "laungoycoaren legue sanduaren Mandamentuac"-en atzean ere.

(33) "Baiña nahi dut iaquin deçaten halacoec nic hitzcuntça hunetan daquidana Saran ikassia dudala" dio Materrek; eta eransten du zertxobait aurrerago: "ez paitaquit nic hangoa baicen" (Materre, 1623; zenbakirik gabeko xiv-xv or.)

Halere, hurbiltasun dialektologiko hutsari zor lekiokkeen hizkuntz kidetasunaren inpresioaz gainera, beste era batez ere balora litezke urrun-hurbilak. Onar bekigu, hori erakusteko, garai hartako otoiitz eta formula batzuk, esku desberdinekoak, begien aurrean jartzea eta haien arteko antz eta desberdintasunen jolasean aritzea.

4.- Dotrinatxoetan ezinbestekoa den "Agur Maria"-rekin has gintzeke, garai hartan ale gehien utzi zituen otoiitza baita hau.

1607an argitaratu zuen Baltasar Etxabe zumaiarrak pare bat urte lehenago burututako liburu ospetsua³⁵. Bertan, Iruñeako elizbarrutia osatzen zuten lurraldeetako *Agur Mariaren* "bertsio ofiziala" omen zena tartekatu zuen³⁶:

"Ave Maria, Graciaz betea, jauna da çurequin, Vedeicatua cera, andre guztien artean, Vedeicatua dà, çure Savel Virginaleco fructua, Iesus. Sancta Maria, jaun goicoaren amà, erregu eçaçu gugatic, çerren guera Vecatariac, eguinbidi ala" (*Discurso...*, 58 or.).

Bukaeran nabarmena da Pedro Canisiok asmatua omen zen eta aurrerantzean otoiitzean fosildurik geratuko zen "nunc et in hora mortis nostrae" esaldiaren falta³⁷. Nonbait, transkripzio akatsaz bai-

(34) Beriainek, dena den, honela deskribatzen du bere euskara mota: "yo escrivo elque se habla en Pamplona, Cabeça deste Reyno, y Obispado de Navarra, que es el que se habla en la mayor parte del, donde se habla bascuence, y el que mejor se entiende en todas las partes" (Beriain, *Tratado de como se ha de oyr Missa*, 1621, "Al Lector" hitzaurrearen ifrentzuan).

(35) *Discursos de la antigüedad de la lengua cantabra Bascongada*, Mexiko, Henrico Martinez, 1607.

(36) Hots, "el Ave Maria, segun que el Obispo de Panplona, con divino acuerdo tiene ordenado que se enseñe en estas Provincias, junto con toda la doctrina Christiana, que siempre hasta estos tiempos se avia enseñado en latin y romance" (1607, 58; gurea da letrakera etzana). Jimeno Juríok gogorazten duen bezala, mendearekin batera hasi zen eliza katolikoa katekizazioa euskaraz egiten eta jendea derrigortzeko aginduak luzatzen: "El comienzo del siglo XVII coincide con el estreno del episcopado de Mateo de Burgos en Pamplona (1600-1606) y con el de Pedro Manso en Calahorra-La Calzada. En este momento se inicia la política episcopal exigiendo el uso del euskera en la catequesis y en el ministerio" (Jimeno Jurío 1997, 108).

(37) *Suma delakoan* (1555) argitaratua zuen arren, hedapen handiagoa izango zuen haurrentzako katiximan (*Parvus* edo *minor* delakoan) ez bide zuen 1570era arte erantsi (Satrustegi 1991, 120).

noago, bertsioaren zahar-kutsuaz mintzatuko litzateke gabezia hori³⁸. Antzeko zerbeit esan beharko litzateke geroago ekialdeko euskalkien ezaugarri gisa geratuko zen aditz oinaren erabilera dela eta. Hortaz, elementu guztiok gogoan hartuta, formularik zaharrena dirudi gipuzkerazko honek.

Kronologikoki lehenago argitaratua baina formulazioan modernoagoa, mendebaldeko "agurmarien" aitzindari modura aurkez liteke Betolazaren hau³⁹:

"Ave-Maria, gracias betea, launa da çugaz, benditea zara çu andra gustien artean, eta benditoa da çure sabeleco frutua IESUS. Santa Maria, laun goycoaren Amea, erregutu eguiçu gu becatarioc gayti, orayn, da gueure eriozaco horduan. Amen IESUS" (Betolaza, 4 or., zenbatu gabea).

Illo beretik abiatu zen Kapanagarena ere (1656), aurrekoarekiko aldaera esanguratsu bakarra "bedeincatea/vedeincatua" bikotea delarik⁴⁰:

"Ave Maria, graçias betea. launa da çugaz, bedeincatea çara çu andra guztien artean, eta vedeincatua da çure Sabeleco frutua, Iesus. Santa Maria, laungoicoaren amea, erregutu eguiçu gu becatarioc gaiti, orain, eta, gueure erioçaco horduan. Amen Iesus" (Kapanaga, 5 or., zenbatu gabea).

Hizkuntz enbor berekoa edo izanik, N. Zubiak mendearen amaieran (1691n) Donostian inprimaraziko zuen *Doctrina Christiana* eman zuen bizkaierazko aldaerak ere bazuen, halaz ere, Etxaberen bertsio "ofizial"-arekin⁴¹ kidetasunik⁴²:

(38) Etxabe 1573an abiatu zen Mexikorantz. Hara joan aurretik ikasitako otoiiza papereratu ote zuen? Egia da gutuneriaren bitartez edota geroago joandakoen bidez izan zezakeela Iruñeako gotzainaren politikaren berri eta liburuan eguneko albiste gisa isla zezakeela hori, nahiz eta euskaraz idatzi egin zitekeela erakusteko adibidea gazte denborakoa izan.

(39) Trentoko katixima ofizialaren gaztelaniazko bertsiorik gabe, tokian tokiko hizkuntzetan moldatutako katiximak bultzatu zituzten gotzalek eta sinodoek, Pedro Manso gotzainaren aginduz burutu zen Betolazaren *Doctrina Christiana en Romance y Basquence* (Bilbo, Pedro Col de Ybarra, 1596) izenekoa horren adibidea izan zelarik.

(40) Ikus lan honetako 10. oharra.

(41) Antonio de Venegas de Figueroa, Iruñeako gotzaiak 1608an luza-

"Ave Maria, gracias betea. launa da zugaz. Bedeincatea zara zu andra gustien artean. Bedeincatua da zure sabel virginalenco fructua, Iesus. Sancta Maria, laungoicoaren amea, erregutu eguiozu gu becatarioc gaitic orain eta gueure eriozaco orduan. Amen Iesus" (apud T.A.V., 162 or.).

Nabarmentzeko puntuak: egun hainbat tokitan hainbat hitzekin gertatzen den bezala (santua, -ue/santea, -ia, -ie, etab.), generoa desberdintzeko beharra ikusten da mendebaldeko formuletan (bedeincatua/bedeincatea, benditoa/benditea), ekialdekoetan atzeman-go ez dena. Horrezaz gainera, darabiltzaten eskemak eta ereduak direla eta (sarrera-amaierak: "Ave Maria", "Amen Iesus"; "laungoicoaren amea", "erregutu egui[o]çu", etab.), enbor -tradizio?- berekotzat aurkez litezke hiruak, eta ez bakarrik, bistan denez, euskalki berekoak izateagatik. Hortaz, eta printzipioz (egia baita formula guztietan egiaztatu beharko litzatekeela hipotesia), joera aski komuna azaltzen da mendebaldeko kateketikak utzi dizkigun ale bakanetan.

Distantziak distantzia, badirudi antzeko zerbait esan daitekeela ekialdeagoko (ipar zein hegoko) lurraldeetan -euskalkien berezitasunak gorabehera edo barne, nahi den bezala- otoiitz hori idatzita agertzen den moduengatik.

Beriainek, esate baterako, *agurmariaren* bertsio hau eskaini zigun bere liburuan:

"laungoycoac salva çayçala, Maria gracias betea launa da çurequi. bedeycatua çara emazten artean: eta bedeycatua da çure sabeleco frutua Iesus Santa Maria laungoycoaren ama, otoyç eguiçu gu becatarien gatic oray, eta gure heriotçeco orduan, Ala dela" (85 or).

Ikus daitekeenez, Beriainena⁴⁵ oso hurbil legoke "Labaien" delakoan agertutako "agurmari"-tik (katixima inprimatu baten ataltxoan baino ez den hartan azaldutakotik, hain zuzen):

tutako idazki batek dioenez, dotrina "se ha hecho imprimir en vascuence y en las demás lenguas que se usan en este obispado" (Mitxelena 1960, 61). Hortaz, aurrerantzean beste bat izango zen katixima "ofiziala".

(42) Etxaberenak bezalaxe, Zubiarenak latinezko jatorritik hurbil -fosildurik?- irauarazi zituen bi hitz: "sancta" eta "fructua".

(43) Ustezko antzak, noski, ezin ditu ahaztu lerroetan antzematen diren luzerak eta hutsuneak, ez eta testu bereko bestelako pasarteekin izan ditzaketen analogiak ere.

"langoyco...c   salva   çaytçala   Maria.....tea,
 laun.....tien   ar-
 tea..... fructua,   les.....
 .....otoyç equiçu gu becatariengatic or.....re he-
 riotçeco orduan, Ala dela"⁴⁴.

Eta nahi beste prebentziorekin bada ere⁴⁵, 1607an Iruñeako elizbarrutian "ofizial"-tzat omen zuten bertsiotik⁴⁶ baino hurbilago bide dira aurreko biak Materreren honako honetatik:

"Agur Maria, garaciaz bethea, launa da çurequin: benedicatua çara emazteen artean, eta benedicatua da çure sabeleco fruitua, lesus. Maria saindua, laincoaren ama, equiçu othoitç gu bekatoreoc gatik, orai eta gure heriotçeco orenean. Biz hala Salbatçaillea" (*Dotrina...*, 2-3 or.)⁴⁷.

Aurreko otoitç guztien ezaugarri formalei emandako lehen begiradan nabarmen geratzen da bi multzoen arteko aldea: bata, mende-baldekoa, trinkoagoa eta latinezko bertsiotik hurbil geratu zena, eta bestea, jatorrizkotik urrunduz, "euskaldunago" edo bilakatu nahi duena otoitza. Hor daude, esaterako, mendebaldeko latinezko "ave maria" eta "amen" formulen ordeç "agur maria" (edo, maizago, "Jaungoikoak salba zaitzala, Maria" kalkoa⁴⁸) eta "ala dela" edo "biz hala";

(44) Hemen eta hurrengoetan eskainiko diren bertsiotik Irigarayk (1963) argitaratu argazkietan oinarritu dira. Gure transkribapena, halere, ez dator beti bat bestetan eman izan denarekin (ikus Salaberri, prentsan). Honako transkripzioa dela eta, aurreko bertsiotik erkaketa errazteko ezarri dira eten-puntuok (espazio-erakusgarri huts, beraz); berdin jokatu da hurrengo pasarteetan ere.

(45) Sarritan azpimarratu da ezin originaltasun gehiegi bila daitekeela honelako literaturan. Edonola ere, gutxienez tradizio-lerro desberdinak (ez beti, ezinbestean, dialektoari -bakarrik- lotuak) mugatzen joateko balia daitezke erkaketok.

(46) Horrek areagotu baino ez luke egingo Etxaberena aurreko mendekotzat hartzearena. Edo, bestela, ustezko lehen bertsiotik haren iraupen laburrak mintzatuak litzateke, dakigunagatik, Beriainena hainbat nafar herrirentzako eredutzat jo izan baitzuen.

(47) Ia bertsiotik berdin-berdina da Argaignaratzek 1665ean argitaratu zuena: "Agur Maria, garaciaz bethea, launa da çurequin: benedicatua çara emazteen artean, eta benedicatua da çure sabeleco fruitua, lesus. Maria Saindua Jencoaren ama, equiçu othoitç gu bekatoreengat orai, eta gure heriotçeco orenean halabiz" (1665, 103).

(48) Dialektologi zioek ere bultzatuta, Astete-Ripaldaren bertsiotik itzulitako agurtze-eredu honek luzaroan iraun du gure artean (ik. Bonaparte 1869).

“erregutu”-ren ordez, “otoitz egin”. Horiekin batera, euskalkien se-naren araberrako ezaugarriak ere agertzen dira multzo bien desber-dintasuna areagotuz: “andre”/“emazte”, “eriotzako”/“heriotzeko” eta abar⁴⁹.

Konparazioen jolasa, edonola ere, erdi hautsita geratzen zaigu Aresoko “Ave Maria” tartekatzen denean, hainbat ezaugarri ekial-dekoekin lerrokatzeko diren bitartean, beste hainbatek mendebal-dekoekin bat egiten dutela baitirudi:

“Agur Maria graziaz betea Jauna da çurequin çarade bedicatu
andre guztien eratean, bedicatu da çure Sabel virginalco frutua
Jesus bedicatu; Sancta Maria, Jangoicoaren ama, erregutu-
guioçu gure Jaunari, ba[r]cadaquigula guri becatarioy orayn eta
gure eriocaco orduan alaviz. Jauna gure Salvadorea” (ap. Satrus-
tegi 1991, 110).

Bistan da hasiera-amaierak (“Agur”⁵⁰ eta “alaviz”) ekialdeko eta, areago, Materreren enborrekin lotzen duten bitartean, “çure Sabel virginalco frutua” eta “eriocaco orduan” bezalakoek Etxaberengan-dik Zubiarenganainoko ildoan jarriko luketela otoitza. Izerdi desberdi-nez elikatutako enborra, beraz. Edo, beste modu batez nahi bada, finkatuegia zegoen mendebaldeko bertsioen gainean egindako berri-kuntza-ahalegin ekialdearra nonbait. Izan ere, administratiboki ekial-deko lurraldeetakoa den Aresok ere mendebaldeko lurraldeetarantz jotzen du topografiagatik, euskalkiagatik eta bestegatik.

Nolanahi ere den, lehendabiziko, eta behin-behineko, galdera da ea dialektoen hurbiltasunak berak trinkotu ote zuen katiximen “tradi-

(49) Egia da, halere, Beriainen “Jaungoikoa” mendebaleko/hegoaldekoa dela eta “bedeycatua”-k Etxaberenak bezalakoak direla.

(50) Zehazteke dago noizkoa izan daitekeen agurtze forma hau (1617an ere erabili ote zuen Materrek?). Dena den, berriagoa da latinezko “Ave” delakoa baino, eta esan liteke formulak datatzen laguntzeko ere balio duela, inoiz alderantzizko argudioak erabili badira ere. Ildo horretatik, Aresoko agur-maria eta bestelako otoitzen aurrean, lehendabizi datatuak izan ziren zinezko datu gehiegirik gabe (ikus lan honetako 13. oharra) eta, ondoren, aurkitzen ziren gisa honetako “berrikuntzak” garairako “testimonio precoz” bezala in-terpretatuak izan ziren (ikus Satrustegi 1991, 110). Guztiarekin ere, horko agurtze-era hori, ezer izatekotan, Aresoko dotrinatxoa XVI. mendekotzat ez hartzeko beste arrazoi bat gehiago izango litzateke.

zio" desberdintasuna ala bestelako faktorerik izan ote zen tartean (elizbarrutien banaketa zaharra, esaterako).

5.- Ez dugu, tamalez, beste horrenbeste erreferentzia gai-nontzeko otoitzei dagokienez. Baina berriro ere susma liteke formula-kidetasunik nafar erresuman, iparretik hegora zihoakeen lerro lau-so baina bateratzaile moduko baten fruitu baillitza, eta, besteak beste, Materre eta Beriain kide egingo zituzkeena hainbat arlo eta ezaugarritan.

"Aita gurea" izan daiteke antz-desberdintasunak norainokoak ziren baloratzeko bigarren otoitza⁵¹. Eta Materrereña eta Beriainena, bata bestearen ondoan jartzea baino hoberik ez:

"Gure Aita ceruëtan çaudena, erabil bedi sainduqui çure icena; ethor bedi çure erresuma: eguin bedi çure borondatea, ceruän beçala lurrean ere. Iguçu egun gure eguneco oguia: eta barka diatçaguçu gueure çorrac guc guregana çordun direnei barkacen derauztegun beçala. Eta ezcaitçagula utz tentamendutan errortce-

(51) Ezin jakin daiteke –erkaketa-lan gehiagoren faltan baikara– inori ezkututzen ote zaion Materrerenak Leizarragarenarekin duen antza. Mentalitate kontrarreformistarentzako errespetu eza adierazten zuten hikako formak behar bezala neutralizatu ondoren, kalbindarretetik hurbiltxo geratzen da Materreren otoitz katolikoa: "Gure Aita ceruëtan aicena. Sanctifica bedi hire icena. Ethor bedi hire Resumá. Eguin bedi hire vorondatea ceruän beçala lurrean-ere. Gure eguneco oguia iguc egun. Eta barka ietzaguc gure bekatuak, nola guc-ere offensatu gaituztenér barkatzen baitrauëgu. Eta ezgaitzala sar eraci tentationetan: baina delivra gaitzac gaitzetic [...] Amen" (Leizarraga 1571: 1990, 1398). Antzeko zerbait esan liteke Leizarragaren "Christinoen fedeco articuluac" delakoak Materreren "Credo in deum" delakoarekin dituen paralelismoez ere, lehen partean batik bat. Leizarragak "Sinesten dut lainco Aita bothere-gucitaco ceruären eta lurraren Creaçalea baithan. Eta Iesus Christ haren Seme bakoitz gure launa baithan: Cein concebitu içan baita Spiritu sainduaganik: Sorthu Maria virginaganic..." (*idem* 1398-1399) idazten duen bitartean, Materrek honela ematen du bere kredoa: "Sinesten dut lainco Aita bothere guztia duena, ceruären eta lurraren egulea baithan. Eta Iesu-Christo haren seme bakoitz gure launa baithan: cein concebitu baitcen Espiritu sainduaren obraz, sorthu cen Maria Virginaganic..." (Materre 1623, 3-4).

ra: aiticic beguira gaitçaçu gaitcetic. Biz hala Salbatçaillea" (Materre, 1-2 or.)⁵².

"Ayta gurea, ceruetan çaudena, santifica bedi çure yçena; etorri bedi çure Erreñua guregana eguin bedi çure vorondatea, çeruan bezala lurreean ere; gure egun orosco oguia eman draçaguzu egun, eta barca drazquiguçu gure zorrac, guc barcaçen dizquiotegun bezala gueuren zorduney; eta ezcaççula utci tentacioan erorcera aytçetic libra gayçaçu gayzetic. Ala dela" (Beriain, 84 or.).

Edozein gisan, bistan da, Beriainen bertsioak hurbildik darraikio Labaienen liburuaren azalean agertutakoari:

"..... Ceruetan çaudena, santifica bedi .....di çure erreynua. E.....borondatea, Ceruan beçala lurreean .....eman draçaguzu egun .....çorrac, guc barcat.....rdun ey. Eta ezcaçyt.....era; aytçitic, begui..... Amen"⁵³.

Nolanahi ere den, ustezko "tradizio" batez mintzatu bagara ere, agian egokiago litzateke irakurketez hitz egitea; edo, beste era batean adierazteko, euskal idazle zenbaiti euskaraz argitaratutakoa ez zitzaiela ezezagunegia pentsatzea. Gorago aipatu den "katixima-trafiko"-aren esparruko kontua, hain zuzen, liburuetan isurtzen diren kontzeptuen joan-etorriez hitz egin lezakeena agian.

Ildo horretan, Beriainek badu Materreren lerroetarantz hurbiltzen duen kontzeptu alorreko arazotxo bat. Gogora bedi, esate baterako,

(52) Ildo honetakotzat har daiteke Argaignaratzek bere *Dotrina Christian* ematen duena ere, formula ezertan aldarazten ez duten ñimiñokeria zenbait gorabehera, Materreren bertsio bera baita: "Gure aita Ceruetan çarena, Erabil, Bedi Saiñduqui çure icena: Eñhor bedi çure Erresuma: Eguin bedi çure Voro[n]datea Ceruan beçala lurreean ere; Igucu egun gure eguneco oguia: Eta barkha dietçagutçu gure çorrac. guc guregana çordun direnei barkhatcen daroztegun beçala: Eta ezgaitççula utç tentamendutan erorcera: Aiticic beguira gaitçatçu gaitcetic. hala biz!" (Argaignaratz 1665, 103).

(53) Letrakera etzanean: gaizki ikusten edo ulertzen diren hizkiak, eta arrazoi desberdinetan -espazioa, aztarnak...- oinarritutako berreraikitzeak. Berdin jokatu da hurrengo pasarteetan ere.

dotrina gehienek zehatz-mehatz bereizten duten kontzeptu pare bat, Beriainek euskarazko bertsioan bereiztu izan ez zuena. "Ceñacea" eta "santiguacea" aditzen bereizketari zegokiona, alegia. Lehen kapituluaren hasieran kristauen seinaleak bi motakoak direla esan ondoren, lehena deskribatzeari ekiten dio, izendatu ere egin gabe; bigarreneira iristen denean, berriz, "cer da çeñatçeä?" galdetu eta ohiko katixima gehienetan "santiguatzea"-ri dagokiona deskribatzen du segituan, kristautasunean funtsezkoak diren bi kontzeptu desberdin (eta, Ripalda-Astete guztietan hasiera-hasieratik bereizten direnak) zeharo nahasita utzirik⁵⁴.

Nekez jakin daiteke zein izan den nahasmendu horren arrazoa, baina arazoa euskaraz bakarrik dauka Utergakoak, gaztelaniazko bertsioan ondo baino hobeto bereizten baititu biak. Ondorioz, irakurleari burura dakiokkeen hipotesia zera da: Beriainen nahasmendu horren iturburua Materrereña bezalako idazlanen batean egon daitekeela..., akaso -garbi da hipotesia aieru hutseraino hedatzea ekar lezakeela honek-haren testua izan zuelako begien aurrean berea ontzeko ulean.

Baina bestelako aztarnekin batera baloratuko ez balitz, berriro diogu, beste aieru bat baino ez litzateke honako hau ere. Hortik, beraz, gehiegi luzatu nahi ez genukeen beste zenbait pasarte eta konparazio hona garraiatzearena.

6.- Aipatuak ditugu "Aita gurea" eta "Agur Maria" otoitzekin egile bakoitzak eman zituen bertsioak. Materreren "Credo in Deum" erka genezake orain Beriainenarekin:

"Sinhesten dut lainco Aita bothere guztia duena, cerüaren eta lurraren egulea baithan. Eta lesu-Christo haren seme bakoitz gure launa baithan: cein concebitu baitcen Espiritu sainduaren obraz, sorthu cen Maria Virginanic: pairatu çuen Poncio Pilatusen ma-

(54) Ez du horrela jokutzen Kapanagak, nahiz eta une batez gauzak nahasten dituela dirudien. "Y por tanto te has de acostumar a signar, y santiguar; Haciendo tres Cruçes; la primera en la frente..." esaldia honela ematen du euskaraz: "eta alan eguin bear doguz Curuçearen señaleagaz, zeñazen gareala, iru + [gurutze, alegia] leelengoa becoquian..." (Kapanaga 1656, 3).

nuaren azpian, crucificatu çuten, hil cen, eta ehorci çuten: iautsi cen ifernuetara: iaiqui cen biciric hirugarren egunean hilen artetic: ikan cen ceruëtarara, iarriric dago lainco Aita bothere guztia duenaren escuiñeco aldean: handic ethorrico da hilen eta bicien iulgatcera. Sinesten dut Espiritu saindua baithan, Eliça Catholica saindua, Sainduen partaletasuna, bekatuen barkamendua, haraguiaren piztea, bethiere iraunen duen bicitcea. Hala da salbatçaillea" (Materre, 3-5 or.)⁵⁵.

"Sinestatçen dut laungoyco ayta gucis poderosoan, çeruaren, eta lurraren creadorearen, eta lesu Christoren are Seme bacoyçaren gure launaren baytan: çeyn concebitu baytçen Espiritu Sanduaren obras, eta jayo çen Virginia Mariaren baytatic: passatu çuen Passio doloroscoa, Poncio Pilato juezaren azpian crucificatu yçandu çen yll çen, eta orci çuten: jautssi cen ifernuetara, yrugarren egunean illetaric resuscitatu çen: igan çen çeruëtarara, eta jarriric dago laungoyco Ayta gucis poderosoaren escuyan, andic etorrico da vicien, eta illen juzgaçera: sinestatcen dut Espiritu Sandua baytan, dela Eliza sandu Catholicoa, Sanduen comunicacioa, bekatuen barcacioa, araguiaren resurrecia, eta vicitce secularia. Ala dela" (Berlain, 85-86 or.)⁵⁶.

(55) Nonbait Materrek lehen ediziorako erabili zuen antolamendu nahasia irudikatzen duelako, bitxia egiten da Argaignaratzek eskaintzen duen dotrina. Are bitxiagoa haren "kredo" zatikatua, ohiko bereizketa gabe "Artikulu fedezko" gisara eskainia eta Materrek "Dotrinaren declaracinoa" delako atalean (1623, 53-74) dagien desglosearen estilora aurkeztua: "Gal. Cembat dire articulu fedezcoac? / *iha*. Hamabi / Gal. Cein dire hec? / *iah*. Lehenbicioa da siñhesten dut lenco aita bothere gucia duena baithan, Ceruaren, eta lurraren Creatçaillean. / Bigarraena, eta lesu Christo haren seme bakhoiçh gure launa baithan. / Hirugarrena, cein concebitu baitcen Espiritu Saiñduaren Verthutez, sortu cen Maria Virginia ganic. / Laugarrena, pairatu çuen poncio Pilatusen manuaren azpian, crucificatu çuten, hilcen, eta ehorci çuten. Borçgarrena, iautsi cen ifernuetara, eta hirugarren egunean iaiquicen biciric hille artetic. / Seigarrena igan cen Ceruëtarara, iarriric dago lenco aita bothere gucia duenaren escuiñeco aldean. / çazpigarraena handic ethorrico da Vicien eta hilen iuiatcera. / çorcigarrena siñhesten dut Espiritu Saindua baithan. / Bederatçigarrena Eliça catolica Saiñdua, Saiñduen partaletasuna. / Hamargarrena bekatuen barkhamendua. / Hamacagarrena haraguiaren bistea. / Hamabigarrena betiere iraune[n] duen vicitcea. / Hala biz" (Argaignaratz 1665, 102).

(56) Ohi bezala, oso hurbil geratzen da Beriainen bertsoia 1614koa dirudien testu inprimatu zatikatutik: "Sinestatcen dut langoyco ayta g[...][...]soan ceruaren eta lurraren creado[...][...] lesu Chris[...][...] seme bacoy-

Azken "sinest(atz)en dut" delakoak inesiboaren beharra du bertsio bietan. Baina "Espiritu Saindu"-ari dagokiona "baitan" batekin konpontzen bada ere, perpausaren beste osagai guztiak erdal bertsioen antzera taxutzen dituzte gure autoreek ("creo en el Espíritu Santo, [en] la comunión de los Santos, [en] el perdón de los pecados..."), erdal preposizioaren balioa euskaratzerakoan lehendabiziko *baitan* delakoan bukatuko balitz bezala: "sinhesten/sinestacen dut Espiritu Sa[i]nduaren baithan/baytan, Sainduen partaletasuna [∅], bekatuen barkamendua [∅]..."⁵⁷. Alabaina, ez bide zitzaion egokiegia iruditu perpausa Beriaini, bestela ez zukeen "*dela* Eliza sandu Catholica" idatziko; "*dela*" horrek, bada, trantsizio moduko zerbait eskainiko zion Utergako apaizaren belarriari, gero inesibo markarik gabeko sintagmak onartu ahal izateko.

Ilido horretan, gogoratu behar da beste modu batean jokatu zuela lehenago tradizio berekotzat hartu dugun 1614ko liburuaren azalean agertutako kredo fragmentatuak⁵⁸: "[...]nestatzen dut

tca[...] launar[...]n concebitu bai[...] ren obraç: layoçen Virgina Maria- [...]aric: passatuçuen [...] dolorezcoa Pilato juezaren az[...] crucificatu çen [...]tçigen, jautssiçen iffe[...]etara, yrurga-[...]ean illetaric resuscitatuçen, ygançen [...]a eta jarriric dago langoyco Ayta po[...]en escuñean: nondic etorrico bayta [...] bitçien juzgatçe[...]nestatzen dut Es-[...]dua baytan, E[...]ndu catholican, [...]omunioan bec[...]ioan, gen[...] culaco [...]" (Irigaray 1963, hirugarren argazkia; testuinguruagatik ulertu bide dai- tezkeen hizkiak adieraztekoerabili da letrakera etzana).

(57) Ohiko bilakatu zen eskema hura (sinesten dut... *baitan* / -gan + -∅, -∅, -∅) geroko katixima eta dotrina ospetsuetan. Ikus, esate baterako, Mendibururena omen den Burgosko 1747ko dotrina larramenditarra (Lakarra 1986, 540) edota Kardaberaz *CristiñauDotrinea* (1974, 401) eta *Christauaren Doctrina* (*idem*, 460). Eskema horrekin jokatu arren, "trantsizio" moduko bat baliatzeko beharra izan zuen Leizarragak, hots, aditza birritan errepikatu, bakoitzari kasu desberdinetan zeuden sintagmak erantsiz: "Sinhesten dut Spiritu saindua baithan. Sinhesten dut Eliça saindu universalala [∅]. Sainduén communionea [∅]. Bekatuén barkamendua [∅]. Haraguiaren resurreccionea [∅]. Vitzite eternala [∅]" (Leizarraga, *idem*, 1399). Bide berdi- na hautatu zuen Elizaldek ere: "Sinestacen dut Espiritu Sanduaren baitan. Sinestacen dut Eliza Ama Sandu Catholica, Sanduen Comunioa, becatuen barcacioa, Araguiaren erresurreccioa, eta vicitçe seculacoa" (Elizalde 1735, 7).

(58) *Symbolum Apostolorum diversis nationum linguis expressum* (Erroma, Zannetto, 1614) izenekoan agertu "Kredo"-k ere ez zuen horretan

Es[...]dua baytan, E[...]ndu catholican [...]omunioan bec[...]ioan [...]” (ikus Irigaray 1963, hirugarren argazkia)⁵⁹.

7.- Beriainen euskarazko “Salve” delakoari buruz bakarrik daki-
gu –edo, hobe esanda, orrialdearen amaieran hurrengo orrialdeari
eta otoitzari sarrera ematen zieten lau hizkietatik inferitu dezakegu-
haren “Agurmaria” bezala hasten zela, hots, “laun[goycoac salva
çayçala]” formularekin. Tamalez galdu egin dira ondoko bi orriak eta
gaztelaniazkoa baino ez dugu erreferentzia.

Nolanahi ere den, orain arte erabili dugun erkaketa-logikari hel-
duz gero, balirudike Beriainenak Labaien 1614ko testuan agertzen

zalantzarik uzten: “Sinistasen dut Jaun poderosoaren vaytan Createarean
ceruaren eta lurraren. Eta Jesu Christo vere seme unigenito, jaunaren va-
ytan. Sein ucandu baysen concevituric Spiritu Santu jaunaren obras: eta jayo
sen virgen andre Dona Mariaren vaytatic. Eta padecitu çuen Pontio Pilato
manuaren asplan, Crucificatu ucandu sen, yl, eta orci ucandu sen. Eta jausi
sen infernura: yrugarren egunean Resuscitatu sen ylen vitartetic. Eta ygan
sen ceruetara: eta dago jarrerit jaun poderosoaren escunean. Eta andica
etorrico da vicien eta hilen jusgacera. Sinistasen dut Spiritu Sanduaren va-
ytan. Elysa Catolica sanduaren vaytan: Sanduen comunioean.. Pecatu gu-
cien parcamentuan. Araguiaren resuscitatean. Eta vici perdurablean. Amen”
(apud Mitxelena, 1964, 163).

lido berekoak, eta nafar erresumako adibide gehiago baliatzeko, Bonaparte
printzeak aezkerara, zaritzuerara eta erronkarierara itzularazitako katiximaren
hiru itzulpenok: “Ginestatzauc Espiritu sanduein beitan, Eliza dandu catoli-
coein beitan, sanduen comunioan, becatuen barcamenduan, araguein resu-
rrecioan eta beti iraunen duen vician” (1869, 6); “Ginesten zut Espiritu
sanduaren baitan, Eliza sandu catolicoaren baitan, sanduen comunioan, beca-
tuen parcamentuan, araguiaren resurrecioan, eta beti iraunen duen vician”
(1869, 7); “Ssinestan dud Espiritu saintuan, Eliza saintu catholicuan, saintiuen
comunioan, becatuen parcamentuan, araguiaren resurrecionian eta betic
irainen dion vician” (Bonaparte 1869, 7). Antzeko jokamoldea ikusten da
erronkarierazko *Doctrina Uscaraz* delakoan, nahiz eta hemen, harrigarriro,
lehen elementua den inesibo markarik gabe doana: “Cala sinestian diezu
Espiritu Saintu, Elizama Santa Catholican, Santien Comunioan...” (Gomez
1991, 385).

(59) Pasarteak osatuz gero, honela irakur liteke testua: “sinestatçen dut
Espiritu Sandua baytan, *Eliza Sandu* catholican, *Sanduen comunioan*, beca-
tuen *barcacioan*...”.

denaren ildokoa izan beharko zuela, nahiz eta, egia esan, geratu diren aztarnegatik, ohiko "salbea" baino laburrago –eta zaharrago?– ematen duen azken bertsio honek⁶⁰. Hutsuneak hutsune, honela dio 1614koak:

SALVE/⁶¹

.....

perança langoycoac salvaçayç.....

yeç gaude Eüaren.....

na gaude suspiraç, ay.....

lle nigarrezco onet.....

çure begui miserikor.....

(60)Ikus, konparaziorako, Elizalderena: "Jangoycoac salvazaizala Erreina misericordiaren Ama, vicede, dulzetasuna, eta gure esperanza. Jangoycoac salvazaizala: zure gana deyes gaude, Eüaren Seme desterratuoc, suspiros, ayes, eta negarres negarresco valle ontan. Ea bada gure Abogada itzulizazu gure gana zeure vegui misericordiasco oyec: eta desterru onen buruan eracutsidazaguzu zeure sabeleco fruitu Jesu bedecatu ori. O Clementissima! O Piadosa! O Dulze Virgina Maria Jangoycoaren Ama Sandua, otoiz eguizu gure gatic, mereji dezazquigun Jesu-Christoren prometimetuac, Amen Jesus" (Elizalde 1735, 7; Labaienenean falta uste direnak nabarmentzeko jarri ditugu letrak etzanik). Ildo horretan, bitxia da halaber Satrustegik (1991, 121) Areson jasotako bertsioa, "agurmariari" dagokion "gure erioçaco orduan" eransteaz gainera, amaiera ere ezohikoa da: "Agur erregina andre ama misericordiaz betea, çu çerade viçiça dulçea, gure esperançea, Agur gueyago andrea çure deyez gaode Eüaren hume desterratuoc, curi emayten diçugu gure negarra, lagrimazco valle onetan, eabada advogada gurea converti içaçu cure misericordiazco veguioc gugana, Eracusi eguiguçu gure erioçaco orduan Jesu Christo cure fruitu bedicatuua O clemenciozco ama, o piadadezco vigena, O dulce et(e)n guabe beti Virgina Maria çaquizgula valia, alaviz Jauna gure salvadorea". Guztiarekin ere, zuzendu egin beharko litzateke Satrustegiren irakurketa hori azken hitzetan ("O dulce et[e]n guabe beti"), berak "g"-tzat hartzen duena "s" hutsa baita, esku berak idatzitako kredo formulako "spiritu" hitzean agertutakoa bezalakoa (Satrustegi 1990, 207). Horrela zuzenduz gero, ez dago "eta" juntagailuaren irakurketa bortxatu beharrik: "O dulce eta suabe beti Virgina Maria...".

(61) Agurtze-moduagatik (agurmariari agertzen den bera), Beriainen ildokotzat har liteke "Salbea" ere. Tamalez, Utergakoaren liburuan desagertu egin ziren formula horri zegozkion orriak. Ezagutzen ditugunen artean, Elizalderena (1735) da gehien hurbiltzen zalona (ik. hurrengo oharra). Ezer azpimarratzekotan (zahar kutsua?), Betolazaren formulari agertzen den sintagma batekin duen antza litzateke: hemengo "[va]lle nigarrezco onet...", Betolazarenean "erri negarrezco onetan" azaltzen baita (ik. Arana Martija 1986, 517).

re gana, eta desterru.....
 guçu Iesus çure sabe.....
 O clementea, o.....
 Maria. Amen.

“Agurmaria” tratatzean esan den bezala, hemen ere balitzateke nolabaiteko ezaugarri zenbait formula gehienak bi enborren ingurura eramateko: ohiko sarrera-amaierak, “miserikordiazko” vs “miserikordiaren”, maileguetarako joera vs euskal hitzetarako, etab.

Oro har, esan liteke gaztelaniazko originaletatik hurbil daudela hegoaldeko formula gehienak eta, ohi bezala, “euskaldunago” edo agertzen dela Iparraldeko bakarra, ahalegin handiago erakusten baitu formulen hizkuntza sinesleentzat egokitzeko. Honela eman zuen Matteredek:

“AGur Erreguina misericordiaren ama. bicitcea, eztitasuna, eta gure esperança agur. çure gana gaude oihuz Evaren seme desterratuoc: Cure gana gaude hatsbeherapenez, ayez, eta nigarrez nigarrezco hara[n] hunetan. Ea bada gure arartecoa, çure begui misericordiazco horiec itçul itçagu çure gana: Eta Iesus benedictua çure sabeleco fruitua eracuts diaçaguçu desterru hunen ondo[n]. A bihotz-bera, a urricalmendutsua, a Maria Virginia ezta” (Mattered, *Dotrina...*, 5-6).

Betolazaren lexikoa, berriz, gaztelaniazko originaletatik hurregi geratzen da (1596):

“Salve Regina, misericordiazco Amea, vicizea, eta dulçura. Salve esperança gueurea, çure gueyez gagoz Evaen hume desterraduoc, çuri emayten deusuguz zizpuruac negarr eguiten dogula erri negarezco onetan. Ea bada Andra Abogada gueurea, biortu eguizuz gueugana zeure vegui misericordiosoc, eta desterru au ygaro ta, eracuscugu IESUS zeure sabeleco Frutu benditoa. O Clementissimea. O Piadosea. O Birgina Maria Dulçea. Erregutu eguçu gu gaytic laun goycoaren Ama Santea, dignu izangaytean Iesu Christoen prometimentuen. Amen IESUS.” (ik. Arana Martija 1986: 517).

Kapanagarenak, hein batez bederen, haren ildotik jotzen bide du (1656):

“Salve Regina. Erreguiña, eta ama misericordiazcoa viçiçea, eta dulçurea, salve esperança guerea çure deiez gagoz. Ebaren hume desterraduoc çugana gagoz çizpuruca, llantu, eta negar eguiten dogula, negarrezco errionetan eta bada erregutalea viortu eguizuz

gugaña çeure misericordiazco veguioc. eta desterruau igaro eta eracucuçu lesu Christo çeure saveleco frutu vedeincatua ò Clemenciasco ama ò piadossea ò dulce veti Virgina Maria lau[n] goicoare[n] ama santea erregutu eguiocu gugaic mereçidu daiçuan christoren prometimentuac. Amen lesus”.

Ohi bezala, eta barka erredundantzia, zenbat eta ekialdeagorantz jo, bertsoia ere originaletik (zertxobait bederen) urrunago eta euskal senaren arabera egokituago. Isastik jasoa (c. 1620) lekuko:

“Salve Regina, Ama misericordiazcoa; vicitza, ezttasuna, esperanza gurea, salve. Zure deyes gaude, Evaren hume desterratuoc; zugana suspiratcen dugu laiduz, eta negarrez, negar ybarr onetan, malcozco arane onetan. Ea, bada, gure Abogada, zure begui urricarizti oriec iraultzazu gugana, eta Jesus bedecatua, zure sa-beleco frutua, guri desterru au ezquero eracusuzu. O bioz bera, o pietatsua, o ezti Virgîña Maria! Erregu ezazu gugatic, Jaungoicoaren Ama, diñu garaden Cristoren prometimentuen. Amen, ala biz” (Mitxelena 1964, 164; 3.2.12).⁶²

Nabarmentzekoa, dena den, Betolazaren “dignu izangaytean lesu Christoen prometimentuen” eta Isastiren “diñu garaden Cristoren prometimentuen” formula-amaiera bitxien paralelismoa, tradizio aski finkatua aldarrikatzen bide duena, bai formulok enbor bertsutik atereak izan direlako, bai haien arteko harremanengatik elkarren antzak hartzera iritsi direlako.

8.- Gorago aipatu “trafiko”, “tradizio” edo, nahi bada, “kidetasun hutsen” lan-hipotesiak garatzeko, esanguratsuak izan litezke Beriainen “Jainkoaren hamar aginduak” ere Materrek idatzitakoekin parekatzea⁶³.

(62) Edizio eta kopia desberdinetan agertutako “variantes de algún interés” bezala eransten ditu gero Mitxelenak honako hauek: *desterratuac, degu, urricaristi, irauli izatzu, Jesu, frutua, desterro au, Virgina, Virjîña, Ama Santa, dinu arraden Christoren prometituen* (bertsioen berri izan nahi duenak jo beza idazlearen aipatu obra eta atalera).

(63) Lehen euskal liburuak jasango zuen gaitzespenez gainera, formatu “poetikoegia”, errimaduna eta kantagarria, eman zien Etxeparek gero Trentok gehiegi aldatuko ez zituen “Haman manamenduyac” izenekoei, inongo kontrarreformista kartsuren eredu gertatu ahal izateko: “Adoreçac iangoyco

Jakina, Beriainenak askoz modu laburra goan aurkezten badira ere, antz gehiegirik ez ote duten otutzen zaio irakurleari lehenengo begiradan; euskal enbor bereko adaskak ez izateko, esan nahi baita.

Materre mintza dadila lehendabizi:

“Iaincoaren manamendu sainduac dira hamar.

Lehenbicicoa: Iainco bat dela sinhetsiric, hura bera gauça guztien gaiñetic onhets, adora eta cerbitça deçagula.

Bigarraena: arneguric, çinic, edo iuramenturic vanoqui eta premia gabe eztaguigula.

Hirugarrena: igandeac eta bertce bestac beguira ditçagula.

Laurgarrena: gueure burhasoac ohora ditçagula.

Bortzgarrena: nehori hil ezteçagula.

Seigarrena: haraguzco obraric ezcontçaz campoan eztaguigula.

Çazpigarraena: deus ebats ezteçagula.

Çortçigarrena: Nehori falseriaric erauz eztiaçogula.

Bederatçigarrena: bertceren senharric edo emazteric desira ezteçagula.

Hamargarrena: lagunaren onhasunari guthicia ezcaquitçala” (Materre, 7-9)

Beriain mintzo da orain:

“Iaugoycoaren legue sanduaren Mandamentuac dirade hamar [...]

Lembicicoa Iaugoycua honra, eta adora deçagula.

Bigarraena iuramenturic vanoro eztaguigula.

Irugarrena ygandeac, eta iayac beguira diçagula.

Laurgarrena, ayta, eta ama honrra dizagula.

Borzgarrena, yor ere ill eztezagula.

Seygarrena, Luxuriasco becatuac eztaguigula.

Çazpigarraena, deus evatssi eztezagula.

Zorcigarrena, yori falso testimoniuric erayqui eztrazogula, eta ez guezurric erran.

Bedrazigarrena, lagunaren emaztea desea eztezagula.

---

bat onhetz oroz gaynetic/ Haren ycena ez iura causa gabe vanoqui/ Ygandiac eta vestac sanctifica devotqui/ Ayta eta ama ohoraçac vici yçan lucequi/ Ehor erho eztaçala ez etare gaycetsi/ Norc veria vayeciia emazteric ez hunqui/ Vercerena eztaçala ebaxi ez eduqui/ Fama gayciq eztemala lagunari falsuqui/ Bercen emazte alabac ez desira gaytxoqui/ Eçetare unhasuna lecot beti iustoqui” (*Linguae Vasconum Primitiae*, 2 plegua, 6. orrialdea).

Amargarrena, berçeren gauzaric deseazagula”⁶⁴ (Berlain, 88-89)

Sobran daude hitzak. Halaz ere, ezin gara beste konstatazio bat egin gabe aldendu. Puntu honetan ohiko ereduak gogoko ez eta baztertu nahi izan zituela pentsa genezakeen arren, Beriainek gaztelaniazko bertsioa (bere-berea bide dena) erabil zezakeen iturri bezala; gaztelaniazko testua sortzeko erabili zuen buru-eskema bera esan nahi baita. Guztiarekin, hartan ez bezala jokatu zuen euskarazkoa moldatzeko unean. Hartan ez bezala, eta ohiko ereduetatik urruti, alegia. Zeren eta gaztelaniazkoan, lehendabiziko aginduan izan ezik –“no adorar” esaten baitu–, singularreko bigarren pertsonan ematen ditu aditz guztiak, ohiko katiximetan legez hain zuzen: “no juraras”, “santificaras”, “honraras”.... Euskarazko bertsioan, bistan da, pluraleko lehen pertsonan agertzen dira forma guztiak. Materriren liburuan bezalaxe⁶⁵.

Eta hemen gaudelarik, eta zabaldu diren iritzien kontra bada ere, berriro esango genuke Beriainen bertsioa oso hurbil geratzen dela 1614 baino lehenago inprimatutako nafar katixima anonimotik:

[...] legue sanduaren [...]entuac.
 [...]nduaren mandamentuac, Chris[...]ratu bearcuenac.
 [...]en legue sanduaren manda[...] amar dira:
 [...] gauça gucien gañean langoycoa onetssi dezagula.
 [...]amenturic vanoro eztaguigula.
 [...]ygandeac eta jayac beguira [...]
 [...] ayta eta ama onrraditçag[...]
 [...]rrena, yorr // etzte[...]
 [...]
 [...]
 [...]igarrena yori [...]ztrazogula.

(64) Ikusten denez, Beriainen testuan, azken bi aginduetan tokiz aldatuta agertzen dira “bertzeren” eta “lagunaren” hitzak. Horrezaz gainera, hamar-garren aginduan aditz forma erraztea erabaki bide zuen, aurreko aginduaren formula bera erabiliz: “desea eztezagula”. Gainerakoetan aditz forma berdinak darabiltzate,

(65) Pluraleko lehen pertsonaz baliatzea ez da “Hamar Aginduetan” maizegi agertzen den ezaugarria. Dena den, forma horren erabilera erakusten du erronkarierazko *Doctrina Uscaz* izenekoak ere (Ik. Gómez 1991, 386).

[...]arrena, la[...] [...]gula.
[...]rena [...]la.

Amarr mandamentu sandu ohec encerr[...]cen dira bidatan, langoycoari gauza gucien gañetic onerit̄tean: eta gueuren proximo laguna gueuren buruac bezala” (ikus Irigaray 1963, hirugarren argazkia⁶⁶).

Materrerenetik Argaignaratzena geratzen den bezain hurbil gutxienez:

“Lehenbicioa da, lenco bat dela siñhetsiric hura bera gauça gucien gañetic maita, ohora eta, cerbitça deçaçgula.

Bigarrena arneguric, ciñic, edo iuramenturic vanoqui eta premia gabe eztagulgula.

Hirugarrena lgandeac, eta bestac beguira detçaçgula.

Laurgarrena gueure burasoac ohora detçaçgula.

Bortzgarrena, nihor hil esteçaçgula.

Seigarrena, haraguzco obraric ezcontçaz campoan eztaguigula.

çazpigarrena, deus ebats ezteçaçgula.

çortcigarrena, lekhucotasun falsoric erran ezteçaçgula.

Bederatcigarrena, berceren senharric, edo emasteric desira ezteçaçgula.

Hamargarrena, laugaren [sic] ontasunari guticia ezcaquizcola” (Argaignaratz, 103-104).

Jakina, luze joko luke antzekoa den kasuistika guztia zerrendatzeak⁶⁷, baina ikusi denaren arabera, ba bide da euskal lurraldeen

(66) Ulergarritasunari eragozpenik ez jartzeko, letrakera etzanez eskaini dira gureganaino iritsi den orrian bereizten ez diren hainbat hizki

(67) Pare bat kasu nabarmen baino ez dugu gehituko, izan ere, “Misericordiazko obrak” direla eta, hurbil baitago Beriainen testua Materrerenetik. Hona hemen hiruzpalau lerro entresaka gisa ateratakoak. Beriainek honela ematen duena: “Lembicioa da herien visitatçea. Bigarrena gosse denari iatera ematea. Yrurgarrena egarri denari edatera ematea. Laugarrena villosiric dagona veztitçea [...]” (Beriain 1626, 87). Materrek honela emana zuen urte batzuk lehenago: “1. Gosse denari iatera ematea. 2. Egarrri denari edatera eskentcea [...]. 4. Bilucien bestitçea. 5. Erien [...] visitatçea [...]” (Materre, 1623, 21-22). Berdintsu esan liteke “Arimakoak” edo “Espiritualak” direnei dagokienez. Honela hasten da Beriain: “Lembicioa eztaquienari eracustea. Bigarrena bearrean dagonari conseju ona ematea [...]” (Beriain, *idem*, 87). Materrek honela zuen idatzita: “1. Eztaquienari eracustea [...]. 3. Beharrean dagoenari consejllu onaren emaita [...]” (Materre, *idem*, 20-21).

ekialdeko aldean nolabaiteko enbor kateketikoa (batzuetan dotrina-
txoei bakarrik leiala, bestetan harantzago zihoana) Iparretik nafar
erresumaren eliz gune nagusia den hiribururaino iristen dena. Eta
hipotesia da enbor horrek aski berandura arte iraun zuela bizirik.
Zeren eta bada Materre eta Beriainen testuak handik mende batera
ezagutu/erabili bide zituen beste elizgizon bat eta haren lanari bu-
ruzko hainbat ñabardura agertzeko erabili nahi genituzke azken orrial-
deak.

9.- Manuel Larramendi izan zen, Irigarayk berea (1963) idatzi
baino bi mende lehenago, Beriainen eta Elizalderen *dotrinak* alde-
ratzen lehena, 1754an idatzi *Corografiako* alderaketa hark nafarreraren
erakusgarri izatea besterik bilatzen ez bazuen ere.

Baina oker ez bagaude, ez Larramendik ez ondokoek ez zuten
ahaidetasunik atzeman katixima-egile bien obren artean.

Oro har, Elizalderen *Apezendaco doctrina christiana uscaras* dela-
koak (1735), Beriainen gaztelaniazko atalean ez bezala (ikusia dugu
bestelakoa dela honen euskarazko bertsioa), ustezko Ripaldarena du
antolamendurako eredu. Materia guztia, eta batez ere esku artean
darabilgun lehen atalari dagokiona, modu "ortodoxoan" egokitua
ematen du, eta, hortaz, harena bezalako ondozkatze zehatza
eskaintzen dio irakurleari⁶⁸.

Baina katixima-egileen artean ohikoa zen eredu komun horrek
lar adieraziko ez balu ere, desberdina dirudi beste guztian ikusten
denak, izan ere, osatze eta antolatze lanak eta hitz eta aditz egokitza-

(68) Hots, izenik gabeko Prolegomenoa (ohikoa, baina aberastua), "Ce-
ñacea, eta santigoacea" (eta Ripaldarenak ez dakarren otoiz pareak: "Alaba-
tua" eta "Berce bat"), "Aita gurea", "Ave Maria", (honen ondoren "Gloria
Patri" delakoa falta da), "Credoa", "Salvea", "Jangoycoaren legueco Manda-
mentuac", "Eliza Ama Sanduaren Mandamentuac", "Eliza Ama Sanduaren
Sacramentuac", "Articulo Fedescoac", "Obra Misericordiascoac", "Becatu
Capitaleac", "Arimaren etsayac", "Iduqui bear ditugun Virtuteac", "Arimaren
potenciac", "Sentido Corporalac", "Espiritu Sanduaren Donac", "Espiritu San-
duaren Frutuac", "Bienaventuranzac", "Becatu Venialea", "Guizonaren az-
quen finac", "Confesio Generalea", "Contricioa" eta, amaieran, Ripaldak ez
dakartzan "Atricioa" eta "Aurrendaco advertencia bat".

pen zenbait kenduta, Elizalderen dotrinak Beriainenaren antza du hainbat eta hainbat arlotan⁶⁹. Are gehiago, Elizaldek eskaintzen duen bertsioak, ez gutxitan, Beriainena aurrean izanik burutua dirudi⁷⁰.

Ègia da Elizaldek Beriainek euskaraz ematen ez dituen ohiko atalekin ekiten diola bereari, baina Beriainek dakartzanetara iristen denean, jesuitak zuzen-zuzen hartzen bide dizkio nafarrera-kideari behar beste mailegu. Hori da, adibidez, "aitagurea"-k ematen duen inpresioa⁷¹, eta "agurmaria"-k⁷² eta "Eliza ama sainduaren Aginduak" izenekoek⁷³, "Bekatu beniala barkatzeko gauzak" bezala defini daitekeenak⁷⁴, etab.

(69) Grafari dagokionez, halere, Elizaldek homogeneoago ematen duen arren, ez zaio zalantzarik falta grafemen erabilera (ikus Salaberri 1994, 14).

(70) Hari horretan, Beriainen katiximari falta zaizkion atalen erredakzioa Elizalderen obrarenetik ere ondoriozta liteke hein batean.

(71) Bitxikeria gehienak berdín agertzen dira testu bietan: ortografia kontuan ("Erreñua" bietan, nahiz eta Elizaldek aurrerago -17 or.- "erreynua" erabiliko duen), laguntzailea aditzari lotuta ("santificabedi", "etorribedi"...), etc. Aldaketarik egiten duenean ere, Elizalde ez doa urrutiegira (Beriainen "gure egun orosco oguia emandraçaguzu egun" jesulagunak "emandaza-guzu egu gueuren egunorosco oguia" bezala aurkezten du).

(72) Besteak beste, bietan agurtze-formula bera: "laungoycoac salvaça-yçala Maria" (Beriain, 1626, 85) eta "Jangoycoac salvazaizala Maria" (Elizalde, 1735, 5). Bada, halere, "otoyz eguiçu" (Beriain, *id.*), "otoiz eguinazu" (Elizalde, *id.*) bezalako desberdintasun bakanen bat

(73) Ez da falta araudi honetan ere Beriainenarekiko desberdintasunik eta Materrenarekiko hurbiltasunik, Elizaldek "Bigarrena, urtean bein verere confessaçea" dioen tokian (1735, 9), utergarrak "Bigarrena urtean beyn gutianean confessaçea" idazten baitu (1626, 89) eta Materrek "Bigarrena: Urthean behin bedere cofessa gaitecila" (1623, 9).

(74) Bestelako paralelismoak eta antzak gutxietsi gabe, bitxia da honako pasarte honetan gertatzen dena. Beriainek, eman dion izenburuari jarraiki ("Becatu venialea barçaçenda bedrazi gauza ohen bates"), instrumentala darabil bederatzí gauzen zehaztapenarekin ihardestean: "Lembicicoric Meza devociorequi ençuteas. / Bigarrena dignoro começaças. / Yrurgarrena laungoycoaren ytça enzuteas. / Laurgarrena Ypispicuaren bedeycioas...", 94-95 or.). Elizaldek, berriz, sozatiñoa aukeratu du mezua adierazteko, betiere izenburuarekin bat eginez ("Becatu Venialea barçacenda bedraci gauza ebetatic, edoceinequi", 17 or.). Baina lehenengo "gauzak" berak traizionatzen du jesuita, aski garbi uzten baitu agerian Beriainena (edo harena bezalako beste batena; Materrena, esaterako -167 or.-) erabili duela berea ontzeko orduan. Hau da, lehenengo "gauza" azaltzean Beriainen instrumentala erabiltzen du eta ez sozatiñoa, testuaren logikak behar zuen bezala. Ègia da,

Nolanahi dela, ea horrek guztiak Beriainengandik Elizalderengainoko *tradizio-ferro* argi batez edota *mailegatze* hutsez edota bes-telako formulez mintzateko zilegitasun nahikorik emango lukeen izango litzateke ondoko galdera. Hain zuzen ere, funtsezko fede-aitorpen ezaguna den "kredoa" delakoari bagagozkio, gauzak ez lirateke hain aratzak. Zeren eta, hainbat eta hainbat arlotan, Elizalderen bertsioak kidetasun gehiago erakusten baitu 1614ko liburuaren azalean aurkitutakoarekin Beriainenarekin baino. Hori da, besteak beste, "[...] nondic etorrico baita ilen, eta vicien juzgazera" perpausaren kasua (6 or.): 1614koak "[...] nondic etorrico bayta [...] bitçien juzgatçe[...]" dioen bitartean (Irigaray 1963, 3. argazkia), Beriainenak (86 or.) "andic etorrico da vicien eta illen juzgaçera" dio eta Zannettorenak "andica etorricoda vicien eta hilen jusgacera" (Mitxelena 1964, 163).; Materrek ere azken hauen formula bezalakoa darabil: "handic ethorrico da hilen eta bicien iulgatcera" (Materre, 4 or.).

Horren guztiaren aurrean, bada, erraz asko planteza liteke ea, Beriainenaz gain edo gabe, 1614ko dotrinatxoa izan ote zuen Elizaldek erreferentzia nagusi gisa, hedapen aski zabala izandako testu batez mintza bailitezke agian harako dotrinatxo hark Beriainen formulekin eta Elizalderenekin erakusten dituen kidetasunak.

Edonola ere, testuen arteko kontrasteen hariak ez du ondorioak biribiltzeko leku larregirik uzten, izan ere, Elizalderen "Padecituzue Poncio Pilatoren manuaren azpian" esaldia bezalakoek (1735, 6) Zannettorenaren ildokoak bailrudikete ("Eta padecitu çuen Pontio Pilato manuaren azpian") edo, nahi bada, Materrerenarenak ("pairatu çuen Poncio Pilatusen manuaren azpian"), baina ez Beriainenarenak ("passatuçuen Passio dolorescoa, Poncio Pilato juezaren azpian") edo 1614koarenak ("passatuçuen [...] dolerezcoa Pilato juezaren az[...]").

dena den, logika fonetikoa behinik behin (esaldiak eskatzen zituen kasu-sintonia eta homofonia) aski asetuta geratzen zaiola belarriari, beste sozietibo batek ezkututzen baitu perpausoko nagusia izan behar zuen sozietiboa, aditz jokatugabeari erantsi behar zitzaiona, alegia. Elizaldek papereratu behar (bide) zuen "Meza enzutearequi devocioarequi" esaldiaren kakofoniak Beriainen eredurantz makurtu zuen oharkabean, eta, azken batean, "Meza enzuteas devociorequi" utzi zuen idatzirik.

Hori horrela, eta esku artean izan ditugun hainbat testuren arteko loturak zuzen bezain trinko azaldu zaizkigun arren, agerian da lan-hipotesiek nekez albora dezaketela iturri (edo "tradizio") anitzen konbergentziaren posibilitatea, alderantziz baizik, zenbaitetan argitasun ez gutxi ekar bailezake baso lahartsu honetara testuak aurreko bertsiio desberdinen uztarketaren fruitu gisa kontsideratzetik abiatzeak.

Bibliografia

- Arana Martija, Jose Antonio, 1986, "Betolazaren *Doctrina Christiana*", (sarre-
ra eta edizio faksimila), *EuskeraXXXI*, 505-526.
- Argaignaratz, 1665, *Doctrina Christiana*, in *Devoten Breviarioa*, Baiona (orain
Vinsonek 1910ean Chalon-sur-Saone-n argitaratu edizioaren faksimil-
lean: Donostia, 1978, 94-109).
- Berriain, Juan, 1621, *Tratado de como se ha de oyr Missa, escrito en
Romance, y Bascuence*, Iruñea.
- , 1626, *Doctrina Christiana*, Iruñea.
- Bonaparte, Louis-Lucien, 1869, *Le petit Catéchisme espagnol du P. Astete
traduit en trois dialectes basques: 1. aezcoan [...]; 2. salazarais [...]; 3.
roncalais [...]*, Londres.
- Elizalde, Francisco, 1735, *Apezendaco doctrina christiana uscaras*, Iruñea
(jatorrizko edizioaren faksimila in *FLV* 65, 1994, 41-65 or.).
- Ettxabe, Baltasar, 1607, *Discursos de la antigüedad de la lengua cantabra
Bascongada*, Mexiko.
- Ettxepare, Bernard, 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bordele.
- Gómez, Rikardo, 1991, "Erronkarierazko doctrina argitaragabe bat: edizioa
eta azterketa", in J. A. Lakarra (ed.): *Memoriae L. Mitxelena Magistri
Sacrum, Pars Prior*, Donostia, 375-426.
- Goñi Gaztambide, José, 1995, "Sancho de Elso y su Catecismo bilingüe:
nuevos datos", *FLV* 68, 7-21.
- Irigaray, Angel, 1963, "¿Se trata de la Doctrina de Sancho de Elso?",
Príncipe de Viana 92-93, 249-253.
- Jimeno Jurío, José María, 1988, "Juan de Berriain, escritor vasco de Navarra
(Uterga, c. 1566-1633)", *FLV* 52, 1988, 241-265.
- , 1997, *Navarra. Historia del euskera*, Tafalla.
- Julia, Dominique, 1997: 1998, "Lecturas y Contrarreforma", in G. Cavallo
eta R. Chartier: *Historia de la lectura en el mundo occidental*, Madril,
367-412.

- Kapanaga (= M. Ochoa de Capanaga), *Exposición breve de la Doctrina Christiana*, Bilbo, 1656.
- Kardaberaz, Agustin, c. 1760: 1974, *Cristiñau Doctrinea* (in *Obras Completas de Agustin de Kardaberaz*, I. tomoa, Bilbo, 397-455).
- , c. 1762: 1974, *Christauaren Doctrina* (in *Obras Completas de Agustin de Kardaberaz*, I. tomoa, Bilbo, 457-478).
- Lakarra, Joseba Andoni, 1986, "Burgosko 1747ko dotrina: I. Testua eta Oharrak", *ASJU* XX-2, 535-594.
- Leizarraga, Joanes, 1571: 1990, *ABC, edo Christinoen instruccioenea othoitz eguite formarequin*, Larroxa (orain Leizarragaren obra guztiak biltzen dituen edizioan: *Jesus Christ Gure launaren Testamentu Berria...*, Bilbo).
- Materre, Estebe, 1623, *Doctrina Christiana*, Bordele.
- Mitxelena, Luis, 1955: 1988, "La Doctrina Christiana de Betolaza (1596)", *ASJU* III, 43-60; orain L. Michelena: *Sobre historia de la lengua vasca*, Donostia, 824-837.
- , 1960, *Historia de la Literatura Vasca*, Madril.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madril.
- Oroz, Francisco J., 1980, "Vicisitudes de un Padrenuestro en vasco en el siglo XVII", *ASJU* 14, 1-23.
- Rementeria, J. M., 1975, "Euskal Kristau Ikasbideeen historia laburra", in Nimegako Katekesi Institutua: *Kristau Bidea*, Arantzazu, xvii-xxv.
- Resines, Luis, 1987, "Valoración catequética de la Doctrina Christiana de Juan Pérez de Betolaza", *BAP* XLIV-3/4, 533-542.
- , 1997, *La catequesis en España. Historia y textos*, Madril.
- Salaberri Muñoa, Patxi, 2004, "A. Kardaberaz eta J. A. Mogel: literatur bizkaieraren lehen uneak testuen argitan", *Egan* LVI-1/2: 89-107.
- , prentsan, "Labaienek eta Zannettok XVII. mendean argitaratu formulen karietara", in I. Laka eta B. Fernandez: *Andolin Eguzkitzaren omenez*.
- Salaberri Zaratiegi, Patxi, 1994, "Elizalderen Apezendaco doctrina christiana uscaras", *FLV* 65, 7-38.
- Sarasola, Ibon, 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* XVII, 69-212.
- Satruestegi, José María, 1990, "Texto vasco del Padrenuestro en versión del s. XVI", *FLV* 55, 37-47.
- , 1990, "El Credo en versión vasca del s. XVI", *FLV* 56, 205-228.
- , 1991, "El Avemaría y la Salve en un documento vasco del s. XVI", *FLV* 57, 107-129.

Mittoa, literatura eta semiosferak

Felix GERENABARRENA ARTAMENDI

Lanaren helburua

Doktoratu ikastaroan luri Lotmanen semiosferen teoria ikasi ondoren, proiektua aurkezteko gai interesgarria dala uste dot. Hori dala eta, semiosferen eredua erabiliaz, mitoaren eta literaturaren arteko harremanak aztertzeke bide bat azaltzea nahi neuke.

Mittoa eta literaturak, ikuspegi diakroniko batetik, elkarrekiko eragina izan dute, Lotman berak argi adierazten duen bezala.

*La correlación entre la literatura escrita y la mitología, el grado de proximidad de éstas y su tendencia al acercamiento o al alejamiento constituyen una de las caracterizaciones fundamentales de todo tipo de cultura.*¹

Kultura baten barne tentsioen artean mitoaren eta literaturaren elkarrenganako jarrerak garrantzia haundia dutela argi erakutsi du Lotmanek. Alde horretatik, proiektu honen zentzua justifikatuta da-goala uste dot.

Nire helburua lan honetan harreman horiek irekitzen duten eremua deskribatzea izango da. Horretarako, Lotmanen "Literatura eta mitologia" artikulua hartuko dot oinarritzko erreferentzi gisa. Horretaz gainera, uste dot garrantzitsua dala mitoaren eta literaturaren arteko harremanak aztertu dituzten beste idazle batzuen eritziak aurkeztea. Azkenik, Lotmanen ikuspuntua artikulua horretan ez da

(1) Lotman, Literatura y mitología, *Semiosferas*. 190gn. Orr. Cátedra, 1996.

iritzi isolatu bat, bere semiosferen teoriaren barnean kokatzen da, ordea.

Aipatutako ideia hauek kontuan izanik, hiru zatitan banatuko dot proiektu lan hau:

1. Semiosferen teoriaren azalpen bat. Lotmanen beste lan guztietan eragina bait dauka.
2. Mitoaren izaeraren azalpen bat. Lotmanek mitoari buruz daukan irudia beste teoriko batzuen irudiarekin konparatuz.
3. Mitoaren eta literaturaren harremanak semiosferen ikuspegi-tik, batez ere "Literatura eta mitologia" artikulua kontuan izanik.

Ohar bezala adierazi nahi dot testu guztiak aurkitu ditudan hizkuntzetan aipatzen ditudala. Zehatzago esanda, gaztelaniaz eta ingelesez editatutako liburuak aurkitu ditut eta beraz hizkuntza horietan aurkeztuko ditut testuen aipamenak.

Semiosferen teoria

Lotmanek argi uzten du "Semiosferari buruz (O semiosfere)" artikuluan bere motibazioak zeintzuk diren teoria hau eraikitzen duenean. Arrazoi hauek semiotikaren oinarri izan diren bi korrante garrantzitsuetan aurkitzen ditu, hain zuzen ere, Peirce eta Morrisen semiotikan eta beste alde batetik Saussauren linguistika estruktura-lean.

Hiru puntu aurkitzen ditu semiotikaren teoria hauetan kritikagariak direnak:

1. *Garrantzi osoa signoan jartzerakoan, egitura konplexuagoak signoen batuketa baino ez dira kontsideratzen. Hau da, ez da inolaz ere forma erizpiderik kontutan hartzen.*

*Se toma como base el elemento más simple, con carácter de átomo, y todo lo que sigue es considerado desde el punto de vista de la semejanza con él.*²

---

(2) Lotman, 1996. 21gn.Orr.

2. Semiotikak eredu bat eraiki zuen linguistika adibide lez har-
turik. Baina ondorengo garapenetan, linguistikaren eredu
hau beste errealitate batzuetara zabaldu da, hizkuntzarekin
zerikusi gutxi dutenak.

*El acto individual del intercambio sígnico comenzó a ser
considerado como el modelo de la lengua natural, y los
modelos de las lenguas naturales, como modelos semióti-
cos universales, y se tendió a interpretar la propia semiótica
como la extensión de los métodos lingüísticos a objetos
que no se incluían en la lingüística tradicional.*³

Lotmanen kritika semiotikaren zabaltze prozesuari zuzenduta
dago. Joera honen ondorioz linguistikatik "semiologia" edo
signoen teoria orokor bat eraikitzaera pasatu da semiotikaren
eremuan. Beste idazle batzuk, Barthes eta Eco⁴ ere hori
errekonoizitzen dute, nahiz eta beraien ikuspuntua semiologia
edo teoria orokor horren barnean kokatzen duten. Adibidez,
Barthesek horrela azaltzen du bere "Semiologiako elemen-
tuak" liburuan.

*We shall therefore postulate that there exists a general cate-
gory language/speech, which embraces all the systems of
signs; since there are no better ones, we shall keep the
terms language and speech, even when they are applied to
communications whose substance is not verbal.*⁵

3. Aurreko bi berezitasunak kontuan izanik hirugarrena errez
ulertzen da. Lotmanen ustez, benetan aztergarriak diren fe-
nomenoak ez dira estrukturalak, linguistikak azaltzen dituen
bezala, hau da oposaketek definitutako estruktura baten on-
dorioak.

*Así como pegando distintos bistecs no obtendremos un
ternero, pero cortando un ternero podremos obtener bis-
tecs, sumando los actos semióticos particulares, no obten-
dremos un universo semiótico. Por el contrario, sólo la*

(3) Lotman, 1996. 21gn.Orr.

(4) Eco, A theory of semiotics. 172gn Orr. Indiana University Press 1979.

(5) Barthes, Elements of semiology. 25gn.Orr. Hill and Wang. NY. 1973.

*existencia de tal universo –de la semiosfera– hace realidad el acto sígnico particular.*⁶

Lotmanen kritika beraz linguistikaren ereduaren oinarri garrantzitsuenetariko bati zuzenduta dago, hain zuzen ere, hizkuntza eta diskurtsoaren arteko oposaketari. Hizkuntza eta diskurtsoa dira Saussauren teorian eremu semiotikoa definitzen dutenak. Hizkuntza alde estrukturala da, oposaketek definitzen dutena eta komunikazio aktuetan aldagaitza. Diskurtsoa ordea, estruktura erabilera kontingentea edo aldakorra da. Hau da, estruktura definitzen duten signoen erabilera sortzailea eta beraien aktualizazioa jarduera komunikatiboan.

Lotmanek esan nahi duena da, ikuspuntua aldatu beharra dagoela ikasketa semiotikoetan, hau da, beste maila bateko errealitate semiotikoa dagoela ekintza komunikatiboetaz gainera, eta ez hori bakarrik, errealitate edo fenomeno honek posible egiten duela ekintza semiotiko berezi bakoitza. Errealitate maila honi "unibertso semiotikoa" deitzen dio Lotmanek.

Hau da, linguistikaren ereduari jarraituz,

*Se puede considerar el universo semiótico como un conjunto de distintos textos y de lenguajes cerrados unos con respecto de otros. Entonces todo el edificio tendrá el aspecto de estar constituido de distintos ladrillos.*⁷

Ostera, semiosferaren ikuspegitik,

*Todo el espacio semiótico puede ser considerado como un mecanismo único (si no como un organismo). Entonces resulta primario no uno u otro ladrillo, sino el "gran sistema", denominado semiosfera. La semiosfera es el espacio semiótico fuera del cual es imposible la existencia misma de la semiosis.*⁸

Beraz, semiosfera espazio bat bezala ulertzen du Lotmanek, espazio horretan ekintza semiotikoak gertatzen direlarik. Estruktura eta diskurtsoa biltzen dituen espazio bat litzateke, bere barnean

---

(6) Lotman. 1996. 24gn Orr.

(7) Lotman, 1996. 24gn Orr.

(8) Lotman, 1996. 24gn Orr.

aktualizatzen bait dira bata eta bestea. Lotmanen esanetan badirudi goragoko maila baten dagoala semiosfera, "sistema haundia" lez azaltzen duelako, beste guztiak bere barnean daudelarik.

Lotmanen semiosferak beraz, lotura argi bat dute aurreko linguistikaren produktuekin eta beraien gaintitze prozesu bat lez ulerzen ditu Lotmanek. Esan beharra dago metafora espazialak nahiko murrizak direla Saussauren teorian. Semiotikaren espazioak aipatzen ditu Saussaurek batez ere bere sistemaren beste oposaketa garrantzitsu bat azaltzerakoan, hau da, sintagma eta paradigmaren arteko oposaketan. Sintagma izango litzake espazio longitudinal bat Saussaurentzat, katearen forma duena. Eta paradigma azaltzerakoan eremu bezala aurkezten du, nahiz eta forma kontuetan gehiegirik sakondu ez. Saussauren interes nabarmenena oposaketen identifikazioan mugitzen zen.

Lotmanen proposamena aztertzerakoan uste dot garrantzitsua dela ikustea beste eskeintza batzuekin hartuemonik duen ala ez. Batez ere, ikuspegi espazialari garrantzia ematen dioten teoriarik aurkitzen dogun. Hori kontuan izanik, semiosferekin elkarrekiko espazio zentzua daukan beste eraiketa teoriko bat Barthesen ideosferena da.

Ideosferen teoria Barthesek bere College de Franceko kurtsoetan garatu zuen ideia da. Lotmanekin bat egiten du Barthesek linguistikaren eredu estrukturaletik aldentzeko beharrezana ikusten duenean. Izan ere, neutralitatearen kurtsoaren barnean aurkezten ditu ideosferak. Neutralitateari buruz idazterakoan *Elements de semilogie* liburuan errekonozitzen du oraindik garatu gabe dagoan semiotikaren alderdi bat dela. Ostera, *College de France*ko kurtsoan, neutralitatea garatzen du eta oposaketen gaintitze teoria bat bezala aurkezten du. Beraz, ideosferak eta semiosferak zerikusia dute beraien sorreran dagoan motibazioak antzekoak direlako.

Barthesentzat, ideosfera bat honela definitzen da:

*Ideosfera: palabra que creo a partir de ideología: sistema lingüístico de una ideología, precisando enseguida, lo que vuelve inexacta la definición: toda ideología para mí es lenguaje y sólo lenguaje: es un discurso, un tipo de discurso.*⁹

(9) Barthes, Lo Neutro. 138 Orr. Siglo XXI Editores Argentina. 2002.

Berriz ere, Lotmanen kasuan bezala, ideosfera gorengo mailako errealitate semiotiko bezala kontsideratzen du Barthesek, beste guztiak bere barnean daudelarik.

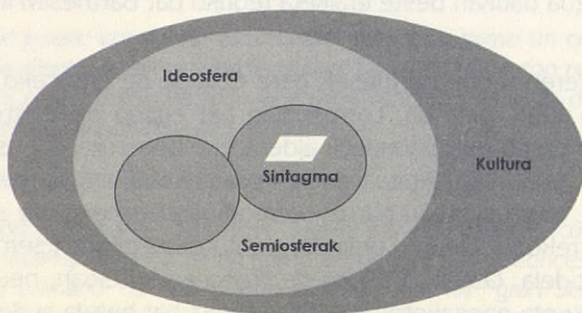
*El lenguaje es para el hombre un verdadero medio biológico, aquello en lo cual y por lo cual vive, lo que lo rodea.*¹⁰

Beraz ikusten dugu nola semiosferak aipagarri bilakatzen duten signoen beste errealitate maila bat, Lotmanen kasuan kulturarekin zerikusia duena, bere barnean ekintza komunikatiboak gertatzen diren neurrian eta Barthesen kasuan ideologiarekin.

Aurreko kontzeptu ezberdinak biltzen dituen eskema bat prestatu dot Lotmanen semiosferak eta Barthesen ideosferak, biak kontutan izanik. Linguistikaren sintagma eredu ere semiosferaren barneko elementu bat lez agertuko litzake.

Argibide lez baliogarri izan daitekela uste dot, nire interpretazio bat dela aurretik argi utzirik.

Beti ere, Lotmanek "semiosfera" kontzeptua erabiltzen du kulturaren eremu guztiak deskribatzeko orduan. Gainera, aberastasun

haundia duen kontzeptua da beretzat. Biosferak naturaren bizitasuna isladatzen badu, semiosferak, kulturaren bizitasuna isladatzen dute.

Esferaren irudia erabiltzerakoan, Lotmanek semiosferaren ezauzgarriak definitzen ditu, garrantzitsuenak hauek diralarik:

1. Barne antzekotasuna.
2. Indibidualitatea.

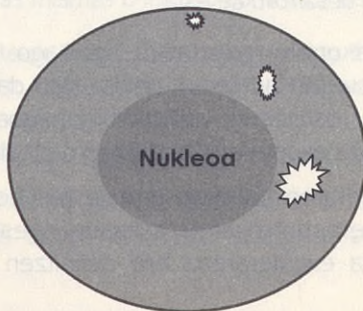
(10) Barthes. 2002. 139orr.

3. *Mugatua*. Hau da muga batek bereizten duela semiosfera bat beste batengandik.
4. *Menbrana*. Itzulpena egiten die exosferatik (semiosferaren kanpokaldea) endosferara (semiosferaren barnekaldea) pasatzen diren materialei.
5. *Bizia*, hau da, semiosfera beti materialeak kodifikatzen dauden espazioa da. Hortik dator kio Lotmanek biosferan aurkitzen duen antzekotasuna biosfera kontzeptuan.
6. *Periferia eta erdialdea bereiztu daitezke*. Gertatzen diran aldaketa garrantzitsuenak, kanpokaldetik erdialdera murgiltzen direlarik.

Azken puntu hau garrantzitsua da semiosferaren dinamika prozesuak isladatzen dituelako. Aurreko irudian semiosferaren kokagunean erakusten saiatu gara kulturaren sistema orokorrean. Baina semiosfera barruan dinamikak nola murgiltzen diren ikusteko beste irudi bat aurkeztuko dogu, Lotmanek *irregulartasun semiotikoa* deitzen dion berezitasuna adierazteko. Lotmanentzat, semiosfera ba-koitzean nukleoa eta kanpokalde edo periferiaren artean gertatzen dira interakzio garrantzitsuenak.

*El espacio semiótico se caracteriza por la presencia de estructuras nucleares (con más frecuencia varias) con una organización manifiesta y de un mundo semiótico más amorfo que tiende a la periferia, en el cual están sumergidas las estructuras nucleares.*¹¹

Beraz semiosferaren estructura honela aurkeztu daiteke irudi bezala.

(11) Lotman. 1996. 29orr.

Nukleoaren funtzioetariko bat semiosferaren eta inguruaren deskripzio bat egiteko gaitasuna izatea da.

*Si una de las estructuras nucleares no sólo ocupa la posición dominante, sino que también se eleva al estadio de la autodescripción y, por consiguiente, segrega un sistema de metalenguajes con ayuda de los cuales se describe no sólo a sí misma sino también al espacio periférico de la semiosfera dada, entonces encima de la irregularidad del mapa semiótico real se construye el nivel de la unidad ideal de éste.*¹²

Ikusi dezakegun bezala, Lotmanek semiosferak eta konkretuago esateko, nukleoak duen gaitasuna bere identitatea definitzeko eta inguruko identitatea definitzeko adierazi nahi du. Hemen argi nabarmentzen da zein garrantzitsua dan botere mailan nukleoaren jardura. Aldi berean, identitateen definizio prozesuak kultura baten barruan semiosferen arteko botere harremanetan edo definitzeko gaitasunean oinarritzen da.

Beste alde batetik, semiosferaren helburu bat informazio berria sortzea da. Horretarako, periferiaren eta nukleoaren artean mugimenduak gertatzen dira. Semiosferaren estruktura beraz ez da estatikoa, guztiz dinamikoa baino.

*En los sectores periféricos, organizados de manera menos rígida y poseedores de construcciones flexibles, deslizantes, los procesos dinámicos encuentran menos resistencia y, por consiguiente, se desarrollan más rápidamente. La creación de autodescripciones metaestructurales (gramáticas) es un factor que aumenta bruscamente la rigidez de la estructura y hace más lento el desarrollo de ésta.*¹³

Dinamika aldakorrak erreztasun gehiago aurkitzen dituzte kanpokaldeko eremuetan nukleoan baino. Hau da flexibilitate gehiago dago periferian, estruktura aldetik bigunagoa dalako, gutxiago egituratua eta gainera exosferatik hurbilago dagoalako.

Beraz, semiosferaren barnean tentsio bat beti sortzen da alde batetik nukleoak bere boterearen gaitasunari esker semiosferaren identitatea eta baita exosferarena ere definitzen duelako et beste

---

(12) Lotman. 1996. 30orr.

(13) Lotman. 1996. 30orr. Lotman. 1996. 30orr.

alde batetik, nukleotik aldentzen hasten garenean, hau da periferia aldean, gertatzen diren kodifikazioak askoz ere aldakorragoak eta intentsitate haundiagoakoaak diralako. Beraz, semiosferaren edukia eta izaera aldatzen lagutzen dute. Honela azaldu genitzake bien arteko ezberdintasunak

Nukleoa

Autodeskripzioa

Sendotasuna

Aldatzeko zailtasunak

Exosferarekin harreman gutxi

Periferia

Nukleoak deskribatzen du

Ahulezia

Aldakorra

Exosferarekin harreman zuzena

Hitz hauekin deskribatzen dau Lotmanek prozesu hau:

*Los sectores que no han sido objeto de una descripción o que han sido descritos en categorías de una gramática ajena obviamente inadecuada para ellos, se desarrollan con más rapidez. Eso prepara en el futuro el traslado de la función de núcleo estructural a la periferia de la etapa precedente y la conversión del antiguo centro en periferia.*¹⁴

Beraz, aldaketaren eta semiosferaren bizitasunaren oinarria periferian kokatzen da, nukleoan baino modu sakonago baten.

Semiosferak ulertzeko orduan garrantzia daukan puntu bat da periferiaren egitura aldakorra eta ahula. Bereziki, zatikatuta dauden egiturak direla:

*Las formaciones semióticas periféricas pueden estar representadas no por estructuras cerradas (lenguajes), sino por fragmentos de las mismas o incluso por textos aislados.*¹⁵

Zatikatura egoteak beste bi ezaugarriekin batera semiosferak eta mitoak dituzten alkarrekiko harremanak adieraziko dizkigute. Ezaugarri hauek dira zentzu sinbolikoa moldatzen dutela eta sakontasun diakronikoa, hau da memoria.

Hiru ezaugarri hauek (zaticatutakotasuna, sinboloa eta memoria) mitoarekin zerikusia duten lez, bere azterketa bat egiten saiatuko gara hurrengo.

(14) Lotman. 1996. 30 orr.

(15) Lotman. 1996. 31 orr.

Mitoaren ezaugarriak literaturaren teorian

Mitoari buruzko literatura oso zabala da. Esan daiteke Grezian lehen filosofoek dagoeneko mitoari buruz beraien ikuspuntua emoten hasi zirela, narrazio mitikoa bait zen ordura arte nagusi herrien kontzientzia kolektiboa gidatzerako orduan. Mitoaren ulermena aldaturaz joan da belaunaldi bakoitzean. Filosofiak jarraitu zuen bezala razionalitatearen bidean zehar, mitoak garai batzuetan errekonozimendu haundia izan du, nahiz eta beste batzuetan guztiz alde batera utzi izan den.

Mitoari buruz idatzi dutenen artean Platon, Aristoteles, Schelling, Nietzsche, Cassirer, Freud, Jung, Levi Strauss, Northrop Frye, Barthes, Blumemberg, Durand, Ortíz Osés eta beste asko aurkitu ditza-kegu. Proiektu honetan literatura eta mitoaren arteko harremanak aztertu dituzten bi ikuspegi aukeratuko ditugu. Bi teoria horiek eman-
go digute posibilitatea Lotmanen semiosferek eskeintzen diguten mitoaren eta literaturaren arteko erlazioa aztertzeko.

Autore bi hauek Harold Bloom eta Aristoteles dira.

Harold Bloom eta modu mitopoietikoa.

Harold Bloomentzat mitoa eta literatura ez dira fenomeno ezber-
din bi nolabaiteko zerikusia dutenak. Alderantziz, literaturak bere errendimenduak garatzerako orduan modu mitopoietiko bat au-
rkitzen dau posibilitate bezala. Bloomen modu mitopoietikoaren azal-
pena "*Shelley's mythmaking*" liburuan agertzen da, poeta erromanti-
koaren modu mitopoietikoaren erabilera aztertzen dauarik.

Zeintzuk dira modu mitopoietiko honen ezaugarri nagusiak? Blo-
omek narrazio modu oinarrizko bi ezberdintzen ditu. Batak, mundua
edo munduko fenomenoak gauza bezala kontsideratzen ditu. Bes-
teak munduko fenomenoak natura propioa edo borondate propioa
duten izaki bezala tratatzen ditu.

Bloomen ulerbide hau ez da berea osotasunean. Liburuan argi
uzten dauan lez, Martin Buber filosofo judutarraren teoria baten oina-
rritzen da. Buberrentzat gizakion eta errealtateen artean modu bita-
ra erlazonatzeko aukera dago. Bata, *I-Thou* edo *Ni-Zu* bezala. Bestea
I-It edo *Ni-Hori* bezala. Bloomen hitzetan,

*Man's attitude to the world is twofold, depending upon which of the two primary words is spoken.*¹⁶

Hitz bi hauek erabiltzeak zentzua dauka Bloomentzat, *Thou* modua erabiltzen dugunean bestearekin erlazio bat daukagula onartzen dugulako. Ostera, *It* modua erabiltzerakoan beste errealitateak gauza bezala hor daude esperientzia izateko, baina ez dugu beraiekin erlazio berezirik.

Beraz,

Thou – Erlazioa / It – Esperientzia

Bikoteetan oinarritzen du Bloomek bere modu poetikoaren teoria. Buberren hitzetan esanda,

*The relation to the thou is direct. No system of ideas, no foreknowledge, and no fancy intervene between I and Thou.*¹⁷

Gainera, I-Thou modua da Buberren eta Bloomen eritziz munduarekin jarduteko jatorrizko era.

*The I-Thou primary word to be dominant over the I-It in the speech of primitive peoples. The world of our ancestors, or of contemporary primitives, is one of relation and not experience.*¹⁸

Bloomentzat modu mitopoietiko honen errealizazio bikainena judutarren erlijioa da, non Jainkoarekin Ni-Zu erlazio bat eraikitzen den. Adibidez, Bloomek Shelleyren *Gauari* poema mitopoietikoa bezala interpretatzerakoan, honela adierazten du Ni-Zu erlazio hori.

*The Thou here, like the Thou of ancient or primitive man, or Buber's Thou of relationship open to us even now, "has the unprecedented, unparalleled, and unpredictable character of an individual, a presence known only in so far as it reveals itself".*¹⁹

Bloomek erabiltzen duen modu mitopoietikoa uste dogu oinarritzen dela errealitate semiotikoak sinbolo bezala interpretatzen di-

(16) H.Bloom. Shelley's mythmaking. 1orr. Cornell University Press. 1969.

(17) H.Bloom. 1969. 2 orr.

(18) H.Bloom. 1969. 2 orr.

(19) H.Bloom. 1969. 6 orr.

tuelako, hain zuzen ere, natura propioa eta borondatea duten errealtate sinboliko bezala, adibidez, Schellingek ulertzen zuen bezala sinboloa. Hau da, errealtate semiotikoa ez da signoan bukatzen, baizik eta errealtate extrasemiotiko baten adierazgarri bilakatzen da.

Uste dot Lotmanen sinboloaren teoriak ere lagundu dezakegula momentu honetan ulerbide bezala. Nire ustez, Lotmanen kasuan, mitoek funtzio sinboliko bat ere beteko lukete semiosferan. Ikusi dezagun orain zein berezitasun dituen sinboloak Lotmanen teorian. Horretarako, "El símbolo en el sistema de la cultura" artikulua erabiliko dogu.

Lotmanentzat, signoaren eta sinboloaren arteko ezberdintasuna non kokatu behar den argi geratzen da. Berak hiru ezaugarri aipatzen ditu sinboloa ezagutarazteko:

1. Sinboloa balioagarria den beste eduki baten signoa da. Sinboloa hain zuzen ere, identitate baten signo bat da. *I-Thou* erlazioan *Thou* hori identitate bezala hartzen da.

*El símbolo, tanto en el plano de la expresión como en el del contenido, siempre es cierto texto, es decir, posee cierto significado único cerrado en sí mismo y una frontera nitidamente manifiesta que permite separarlo claramente del contexto semiótico circundante.*²⁰

2. Sinboloak funtzio mnemotekniko bat betetzen du, hau da testuak gorde eta bermatu egiten ditu.

*La capacidad de conservar en forma condensada textos extraordinariamente extensos e importantes se conservaba gracias a los símbolos.*²¹

Eta bere ingurugiroarekin konparatuz,

*La memoria del símbolo siempre es más antigua que la memoria de su entorno textual no simbólico.*²²

Beraz, zentzu diakroniko bat gehitzen dio signoari, historia bat, bizitza zentzu bat.

---

(20) Lotman. 1996. 144 Orr.

(21) Lotman. 1996. 145 Orr.

(22) Lotman. 1996. 145 Orr.

3. Sinboloak signoak kondentsatu egiten ditu. Eta errealitate semiotikoaren eta extrasemiotikoaren artean bitartekatu egiten du.

*El símbolo actúa como si fuera un condensador de todos los principios de la signicidad y, al mismo tiempo, conduce fuera de los límites de la signicidad. Es un mediador entre diversas esferas de la semiosis, pero también entre la realidad semiótica y la extrasemiótica.*²³

Bloomen modu mitopoietikoak mitoaren alderdi sinbolikoa erakutsi digu eta horren arabera, Lotmanen semiosferen teorian sinboloak zeintzuk funtzio betetzen dituen ikusi dogu.

Aristotelesen poetriari buruzko teoria.

Aristotelesen *Poetria* liburuak garrantzi berezia dauka literatura-ren teorien historian. Nahiz eta aurretik beste idazle batzuk ere idatzi zuten poetriari buruz, Aristotelesen liburuak eragin iraunkorra izan du historian zehar²⁴.

Gure proiekturako interesatzen zaiguna Aristotelesen teoriatik da mitoak daukan kokapena tragediaren sisteman. Tragedia klasikoan Aristotelesek sei elementu bereizten zituen. Alde batetik, eszenifikazioarekin zerikusia zuten elementuak, melodia, dikzioa eta errepresentazioa. Beste alde batetik, mitoa (*mythos*) edo historien irazkia, *ethos* edo pertsonaien izaera, eta *dianoia* edo komunikatu nahi den ideia.

Teoria honek mitoa bereizten dau beste elementu batzuetatik, batez ere dianoia edo ideietatik. Mitoa irazkia da, hau da historio ezberdinek osatzen duten egitura. Historio bakoitza besteari josita dago, irazkia osatzen.

Aristoteles argi jabetu zen mito bakoitzak hainbat bertasio ezberdin izaten dituela. Hau da, adibidez Ediporen mitoari buruzko bertasio ezberdinak aurkitu ditzakegu sorrera puntua kontuan hartuta. Nahiz eta dianoia, hau da kontatzen den ideia berdina edo oso antzekoa

(23) Lotman. 1996. 156 Orr.

(24) Aristotelesen *Poetria* liburuaren eraginari buruz, Stephen Halliwellen Aristotle's poetics eta Gerard Genetten L'architext liburuak guztiz gomendagarriak dira.

izan, mito ezberdinek –edo hobeto esanda mitologema ezberdinek– osotu dezakete irazkia.

XX garren gizaldian, antropologiaren garapenarekin batera, mitoen azterketa sakonak ugartu egin ziran. Horren ondorioz eta lingistikaren eredu estrukturala erabiliaz, Levi Straussek mitoak interpretatzeko eta aztertzeko metodologiak garatu zituen. Levi Straussen aurkikuntzen artean garrantzitsuenetariko bat mitoak historia ezberdinetan zatitu daitezkeela zegoen. Zati txikiago hauei antropologoek mitema edo mitologema deitu zieten. Baina gure azterketa honetan garrantzia daukana da zati txiki ezberdinez osatutako narrazioak direla mitoak.

Levi Straussen hitzetan,

- 1) *Como toda entidad lingüística, el mito está formado por unidades constitutivas;*
- 2) *Estas unidades constitutivas implican la presencia de aquellas que normalmente intervienen en la estructura de la lengua, a saber, los fonemas, morfemas y semantemas. Pero ellas tienen con éstos últimos la relación que los semantemas guardan con los morfemas y que éstos guardan con los fonemas. Cada forma difiere de la precedente por un grado más alto de complejidad. Por esta razón, a los elementos propios del mito los llamaremos: unidades constitutivas mayores.*²⁵

Levi Straussek mito bakoitzaren aldakuntza guztiak kontuan hartu behar direla dio.

*Puesto que un mito se compone del conjunto de sus variantes, el análisis estructural deberá considerarlas a todas por igual.*²⁶

Aristotelesekin aurkitu zuen mitoaren izaera zatikatua eta Levi Straussen zatien konposaketa eta mugikortasuna Lotmanen semiosferen teorian *asimetría* kontzeptuan isladatzen dira.

---

(25) L.Strauss. Antropología Estructural. 233 Orr. Altaya. 1994.

(26) L.Strauss. 1994. 240 Orr.

Asimetria semiosferaren barnean periferian nabaritzen da batez ere, hau da, nukleoak baino konsistentzia gutxiago duten eremuetan. Beraien izaera zatikatuta dagoan lez ez dute forma zehatz bat.

*Las formaciones semióticas periféricas pueden estar representadas no por estructuras cerradas (lenguajes), sino por fragmentos de las mismas o incluso por textos aislados.*²⁷

Zati hauek funtzio bi betetzen dituzte semiosferaren dinamikan:

1. Katalizatzaileak dira.

*Al intervenir como "ajenos" para el sistema dado, esos textos cumplen en el mecanismo total de la semiosfera la función de catalizadores.*²⁸

2. Testua osotasunean berriz "idazteko" gaitasuna daukate.

*Todo pedazo de una estructura semiótica o todo texto aislado conserva los mecanismos de reconstrucción de todo el sistema.*²⁹

Testu zatikatu hauek ez dira inolaz ere garrantzizgabeak semiosferaren oreka sisteman. Guztiz alderantziz, beraien funtzioa funtsezkoa dela uste du Lotmanek.

*La presencia constante en la cultura de una determinada reserva de textos con códigos perdidos conduce a que el proceso de creación de nuevos códigos a menudo sea percibido subjetivamente como una reconstrucción de códigos viejos.*³⁰

Asimetriari buruz lotmanek beste artikulu bat osotasunean idatzi zuen. Gure lanaren helburua mitoaren eta literaturaren erlazioa aztertzea dan lez, helburu hori betetzeko orain arte azaldutakoarekin nahiko dala uste dogu.

Konklusioa: Mitoa eta literaturaren arteko harremana.

Aurrerago aipatu dogun moduan, Lotmanentzat edozein kulturatan, mitologiaren eta literaturaren artean harremanak gertatzen dira,

(27) Lotman, 1996. 31 Orr.

(28) Lotman, 1996. 31 Orr.

(29) Lotman, 1996. 31 Orr.

(30) Lotman, 1996. 31 Orr.

momentu batzuetan hurbilago aurkitzerakoan eta beste batzuetan, bata bestearengandik aldendu egiten direnean.

Beraz, eta lehen ikusi dogun moduan Aristotelena kasuan modu zuzen baten integratu daitezke diskurtso mota biak, edota zeharkako bideak jarraituaz, semiosferan bizirik dauden filosofia edo egitura ideologikoei esartzen duten eraginaren ondorioz.

Ikuspuntu bi aipatzen ditu Lotmanek literatura eta mitoaren arteko erlazioa aztertzeko. Bata ikuspegi ebolutiboa da, hau da mitoak historian zehar gertatu den garai bateko kontzientziaren egoera islatzen du. Besta, tipologikoa da eta ez du mitoa garai historiko batekin lotzen, baizik eta bizirik dirauen estruktura mota bezala ulertzen du mitoa. Beraz, mitoa eta literatura elkarren osagai dira, hau da,

*Dos tendencias complementarias, cada una de las cuales supone desde tiempos inmemoriales la presencia de la otra y sólo en contraste con ella toma conciencia de sí misma y de su especificidad.*³¹

Beraz mitologia joera orokor bat zenean kulturaren ez zuen esan nahi literaturarik ez zegoela baizik eta mitologizatzeko joera guztiz nagusi zela kultura batean.

Bestalde, garai positibista baten eta errazionalizazio prozesuak nagusi diran aro baten, adibidez XIX garren gizalditik aurrera Europan, ezin daiteke esan mitoa desagertu denik. Ordea, Lotmanen esanetan,

*La contraposición de la mitología y la literatura es expresión de una de las oposiciones estructuropoyéticas fundamentales de la cultura.*³²

Ikusi dogun moduan mitoak eta literaturak kulturaren barnean espazio batzuk eta funtzio batzuk betetzen dituzte. Proiektu honek, ondoren lan luzeago bat egiteko sarrera bat bezala balio dau. Harreman orokorrak aipatu ditugu, eta literatura eta mitologiaren arteko tesi bat egiteko orduan, adibide konkretuak aurkeztu beharko litzaitez.

---

(31) Lotman, 1996. 192 Orr.

(32) Lotman, 1996. 192 Orr.

Artetxe, begiramenez

Joxe Ramon ZUBIMENDI

Ez nuen ezagutu Artetxe. Ustez, ez diot ezer zor; ezpada hark euskalgintzan egin zuen lanari darion argi iraunkorra: Artetxeren itzarlari darion argi iraunkorra. Eta argi horrexek eragin zidan, ez bestek, gizalegezko nire eginbeharra betetzera: alegia, Joxe Artetxeri buruzko artikuluak idaztera, 1995ean, eta haren biografia idaztera handik urte gutxira.

Izan ere, 1995ean, izenik esan nahi ez dudan euskal hiztegi batean, Artetxeri buruzko azalpen honekin egin bainuen topo, us-tekabeen:

«Artetxe Aranburu, Jose. Idazle gipuzkoarra (Azpeitia, 1906 – Donostia, 1971). Biografia, saiakera eta kazetaritza-lanak argitaratzeaz gain, *Egan* eta *Zeruko Argia* aldizkarietan euskaraz idatzitako artikulu batzuk ere kaleratu zituen. Bibliotekari probintziala zelarik Patxi Goenagaren *Agurea ta atsoa* liburuaren hitzaurrea prestatu zuen. Bere lanik gehienak gaztelaniaz idatzi zituen. Francoren garaian ospea lortu zuen; ez zen frankista erabat, baina kontrako adierazpenik ere ez zuen egin. Gerra garaiko gertaerak azalduz *El abrazo de los muertos* liburuia idatzi zuen (1970).»

Artetxe zenak euskalgintzan egin zuenerako, oso motza da azalpen hori; oso motza, eta ez luze-laburrean bakarrik. Horrez gainera, pellokeria dirudi Francoren garaian ospea lortu zuela esateak. Noiz lortu behar zuen, bestela, garai hartakoa izanik? Koldo Mitxelena, Gabriel Arestik, Xalbador bertsolariak, Uztapidek eta abarrek ere Francoren garaian lortu zuten ospea. Eta zer?

Baina pellokeria itxurako hori, ail, zitalkeriaren atarikoa izaki, ordea! Zitala iruditzen baitzait hiztegiak dakarren beste hau: <ez zen frankista erabat, baina kontrako adierazpenik ere ez zuen egin>.

Gezur beltza dirudi horrek, eta gezurra da; Artetxe zenaren egunerokoa irakurri besterik ez dago. Entzun:

«Zarautz, 1940.— Ate joka nabil, deika. Ate guztiak itxi egiten dira. Galtzaile gisa hots egiten baitut. Horixe bainaiz, izan eta izango: galtzailea.»

Herriko jendeari —presoei, ezergabetuei, gose zirenei— lagun-
du asmoz zebilen, gainera, ate joka. Horixe bai zela frankista izateko era bitxia! Euskal Herriak pozik hartuko zituzkeen Artetxe bezalakoak, dozenan hamaika! Baita neuk ere! Gizona gizon izatea baita kontua; eta antifrankista izateak ez zuen bermatzen hori, eta abertzale izate hutsak ere ez, gaur egun ederki asko dakigunez.

Eta zertara dator, bestalde, idazle oparo horren biografia egitera-
koan, liburu bakarra aipatu, beste hogeita lauak isildu eta ideologia kontuak nahastakatzea? Martxa kaxkarra, euskal kulturarentzat! Gai-
nera, izenik esan nahi ez dudan euskal hiztegi horretako azalpenak beste hainbat oker ere baditu, eta oker larri samarrak:

- Batetik, *Agurea ta atsoa* delakoa oker dago: liburuaren izenburua, egiazko titulua, *Agurea eta itxasoa* da.
- Liburu horren egilea ez da Patxi Goenaga; baizik eta Ernest Hemingway, 1954an Literaturako Nobel saria irabazi zuena.
- Goenaga izan genuen, bai, liburu hori euskaratu ziguna; baina ez Patxi Goenaga euskaltzaina (mutil kozkorra, noski, garai hartan), baizik Anjel Goenaga delako apaiz zegamarra, hiztegi horretan bertan ageri denez.

Zorionez, lagun egokia aurkitu nuen orduan Artetxeren berri emateko: *Auñamendi* delako entziklopedia mardula; eta *Auñamendi*-tik hartu eta egokitu nituen euskarara ondorengo jakingarri guztiok. Entzun:

«Azpeitiarra zen Artetxe, eta asko ikasia. Ez zen, ordea, uni-
bertsitatean ibilitakoa, eta batxilergorik ere ez zuen egin; hama-
lau urteko mutikoa zelarik, halabeharrez, eskola utzi eta lanean
hasi baitzen. Horrek esan nahi du bere aldetik ikasi zuela zekien
guztia, inongo irakaslerengana jo gabe. Ez gutxi ikasi ere; Arte-

txe autodidakta hark bi dozenatik gora liburu idatzi baitzituen, eta milaka artikulua ere bai, erdaraz nahiz euskaraz.»

Euskaraz, *Zeruko Argiaren* ia sortze beretik idatzi zuen bertan, astero-astero. Bai euskara egoki askoa erabili ere: garbizalekeriarik eta berrizalekeriarik gabekoa. Hain zuzen ere, ahozko euskararen kideko idazkera horri esker irabazi zuen Artetxek euskal irakurleen oniritzia eta jarraipen ugaria.

Gaztelaniaz idatzi zituen artikulua, berriz, norabidea erakusten duen iparrorratz gisa ziren haren erdal irakurle ugarirentzat: gizalege edo jokabide zuzena erakusteko modukoak. Halakoxeak ziren, izan ere, Artetxeren idazkiak: prestuak, zintzoak eta goiargiak.

Ugari dira Artetxek idatzitako liburuak. Ugaritasun horrek badu, ordea, bere batasun-ardatza: egileak Euskal Herriari zion maitasun betea. Izenburuen zerrenda dugu lekuko: *Una inquietud y cuatro preguntas, San Ignacio de Loyola, Elcano, Urdaneta, Mi Guipúzcoa, Legazpi, Caminando, Mi viaje diario, San Francisco Javier, Lope de Aguirre: traidor, La paz de mi lámpara, Vida de Jesús, ¡Portar bien!, Saint-Cyran, Cuatro relatos, Camino y horizonte, Lavigerie, Siluetas y recuerdos, Rectificaciones y añadidos, Discusión en Bidartea, Canto a Marichu, El abrazo de los muertos, El gran asombro, Gizonak* (euskarazko bakarra) eta *Un vasco en la postguerra*. >

Hil aurretxoan (1970ean) argitara zioten *El abrazo de los muertos* delako bere liburua jotzen zuen Artetxek bere idazlan nagusitzat. Egilea gogozkontra gerran ibili zen bitarteko (1936–1939) haren egunerokoa da liburu hori. Beste zerrenda luze horretako azkenekoa ere, *Un vasco en la postguerra* (1939–1971) delakoa ere, egilearen egunerokoa da: zentsura zela-eta, periodikoan idatzi ezin zituen hainbat albiste eta iritzi aurkitzen da bertan. Hortxe ezagun da Joxe Artetxe: gizon zintzoa, intelektual jasoa, kristau oso arduratsua, guraso zabala eta gizalegeko euskaldun jatorra.

Eguneroko horretatik ateratako apur batzuk baino ez ditut azalduko, labur beharrez: alegia, *Un vasco en la postguerra* liburutik hartutako apurrak.

Hasteko, politikaren alorreko aipamen apurrak. Hona:

(1947-IX-13) Eraso gogorra egin digute Radio Euzkadi klandestinitik: Patxi Unzurrunzaga (Itxaropena argialetxekoa) eta biok traido-

- reak omen gara. Zergatik? Ba, hemen, Zarautzen, oporretan zegoen *Director General de Prensa y Propaganda* bisitatzera joan ginelako. Bisita emankorra; euskarazko hiru liburu argitaratzeko baimena lortu baikenuen: Orixeren *Euskaldunak*, Salvatore Mitxelenaren *Arantzazuko poema*, eta euskal hiztegi bat. Sekulako garaipena da baimenok lortu izana; halere, ezjakinean edo, traidoretzat salatzen gaituzte: ni, batez ere.
- (1952-IV-27) Emazteak esan dit oker zegoela: gerra hasi zenean jakin izan balu frankistak nolakoak ziren, ez zidala galeraziko ihes egitea.
- (1953-XII-20) *Euzkadi* egunkariko kazetari, lankide eta langileen arte-tiko hemeretzi fusilatu zituzten; ni neu izan nintekoen hogeigarrena.
- (1956-III-26) Mafarroan, ehiztari bat epaitu berri dute bi untxi hiltzeagatik baimenik gabe. Auziperatuak, harrituta, zera esan omen du: hogeit urte lehenago, ehun eta hirurogeita hamabi pertsona hil zituela, bina duro kobratuz, eta orduan inork ez ziola kargu hartu.
- (1958-IX-19) Erregimen frankista hau da "azkar aberastu, bizkor aberastu" beharrekoena.
- (1960-IV-12) Hiru anonimo hartu ditut "separatista vasco" omen naizelako. Egun berean hartu dudan *Eusko Deya* aldizkariak, berriz, galdetzen du ea zenbat ordaindu didan Francok *Saint Cyran* liburua idazteagatik.
- (1962-VI-1) Usteltzearen ondorioak. Arratoiak itsasontzitik ihes. Egokiera bila dabilen jendea. Franco diktadorea, etsita, hil ondoren ere agindu nahirik.
- (1964-III-21) Egia adierazi ezinaren itolarria eta tristura!
- (1965-III-22) Beldurra alde guztietan. Beldurra da nagusi. Beldurrari esker dirau frankismoak; beldurra du armarik gogorrena eta eraginkorrena.
- (1966-VI-23) Kaleko berriak oso bestelakoak dira periodikoetakoen aldean. Kanean ez da torturarena beste konturik entzuten: aztar-narik uzten ez duen tortura da hizpide nagusia.
- (1966-X-8) Ezkutuko argitalpen bat hartu dut. Greba dela eta, Eibarren eta Zumarragan atxilotutakoei egindako tortura izugarrien

berri dakar. Baita poliziak Eibarren omen dituen hogeita hamalau salatariren zerrenda ere. Zer gertatu behar du hemen?

(1970-XII-28) Burgosko auzia dela eta, errepresio basatia dator. Ezin dut idatzi. Eskua dar-dar daukat.

Ondoren, erlijioaren alorreko aipamen apurrak. Hona:

(1952-V-5) Lope delako eskulturagile tolosarrak urtean behin baka-
rrik betetzen omen ditu Elizarekikoak. Baina ahaleginak egiten
ditu bere adiskideek ere beste horrenbeste, bederen, egin deza-
ten. Oraindik orain, bederatzi lagun eraman ditu aitortzera; baita
hauek aitortza egin ere, aspaldiko partez. Zoritxarrez, apaizak era
txarrean hartu omen zituen denak.

(1955-XI-6) Baserritar batek ederki asko laburtu du hemengo berri:
Egia, belauniko; gezurra, zutik; lapur guztiak, libre.

(1956-I-24) Espainiako erlijioa eta politika nahaste honek jainkoga-
beko belaunaldiak dakartza. Horixe ari dira egiten erlijio-irakas-
leak: ateoak ugaritzen.

(1956-VII-31) San Inazio hil zeneko laugarren mendeurrena dela eta,
Franco ere etorri da Loiolara. Militarrek eta poliziak bazter guztiak
hartuta daukate. Aita Santuak irratiz hitz egin du. Bekatu ote da
euskaldun jaiotzea? Ez Aita Santuak ez beste inork ez du aipatu
ere egin San Inazioaren euskal izaera; ezta gipuzkoarra zenik ere!
Jendeak nahiago izan du Arantzazura joan.

(1959-II-21) Bizkaiko baserritar bat Gorbea mendira igotzen omen da
urtero, Bazko egunean, goizean goiz, gailurreko gurutzeari bere
bekatuak aitortzera. Ondoren, herrira jaitsi eta elizan betetzen du
Bazkotan jaunartzeko agindua. Garai bateko apaizekin, bai, aitor-
tzen omen zen; oraingoekin, ez du nahi.

(1959-IX-12) Espainiako oraingo eliz agintari nagusiak fedegaldtu edo
apostatak iruditzen zaizkit. Asko omen gara, horretan, iritzi be-
rekoak.

(1965-IV-16) Hondarribiko sakristian utzikeria: apaiz batzuk —kanpo-
tarrak— balkoitik begira Ostiral Santuko prozesioari... Herria
bera apaiz-jendea baino sinistunago eta erlijiosoago ote?

(1969-II-28) Simon Arrieta hil berria da. Bergarako margolari horrek
ba omen zuen ohitura maitagarri bat: Santu Guztieneko bezpe-

- ran kanposantuko hilobi pobre eta utzientako gurutzeak pinturaz ederki apaintzekoa.
- (1970-XII-21) Aita Santuak ez ditu hartu nahi izan Burgosko auzian epaitzen ari diren abertzaleen ahaideak. Herria haserre dago Aita Santuaren aurka. Geratuko ote zaigu ezer Francok hondatu gabekorik?
- (1970-XII-31) Erakundeen ezkutuko terrorismoa. Nori zor ote 1970eko abendu sataniko hau?
- J. Artetxek berak barkatuz ospatzen omen zuen Ostegun Santua: orri osoak kenduz, urtero, bere egunerokotik.
- Azkenik, literaturaren alorreko aipamen apurrak. Hona:
- (1943) *Norbait*ek hala nahita, hil egin zuten Lauaxeta. *Norbait* horrek, agi danean, bere buruaz beste egin berri du.
- (1951-VIII-26) Oteiza, nire gisa, haserrekorra da. Ukabilka bezala hitz egiten du. Ez zaio zeresan mamitsurik falta.
- (1955-III-29) Aita Onaindiak argitaratutako *Mila euskal olerki eder* liburua bahituz dabil polizia; eta, bidenabar, liburu horren erosleen berri galdetzen diete saltzaileei.
- (1957-XII-27) "La Gaceta del Norte" periodikoak itzuli egin dit, argitara gabe, Orixe Euskaltzaindian sartu berriari buruz idatzi nuen artikulua. Bilbo da, nire ustez, denetan hiririk antiliberalena. Errepublikara garaian, "Euzkadi" periodikoan ere ez ziguten onartzen R. M. Azkue apaiz euskaltzale bikainaren izena aipatu ere egitearik.
- (1960-IV-7) Txorogaizto gazte mota batek oso gogoko ditu Pio Barojaren idazlanak: buruz ikasten dituzte; batez ere, pasarterik okerrrenak.
- (1964-VI-28) Pio Baroja benetako gizona zen: bostekoa eman zidan moduan antz eman nion.
- (1965-VII-13) Unamuno? Txotxolo galanta, Unamuno, Francoren su-blebazioaz gero!
- (1960-VIII-21) Hemingway prest dago sosik kobratu gabe geratzeko *Agurea eta itsasoa* euskaraz argitaratzeagatik. Ez omen du ezer euskaldunon kontra. Horixe esan dit baimen eske joan natzaionean.

(1965-VII-3) Aita Donostia zenaren jaiotetxean oroigarri jartzea. Agintariak ere bertan ziren; baita poliziak eta zelatariak ere. Totalitarismoa beti zelatari; baita susmagarria hil ondoren ere! Omenaldira bildutako jendeak, halere, gure ereserki apal eta unibertetsala kantatu genuen: *Gernikako Arbola*.

Horraino *Un vasco en la postguerra* liburutik hartutako apurrak, Artetxeren izaeraren eta pentsaeraren adierazgarri. Hemendik aurrera irakurriko dizkizuedanak ere Artetxeren ispilu dira: oraingoan, ordea, artikulu zatiak irakurriko dizkizuet, Artetxek euskaraz idatzitako artikuluetatik neuk aukeratu eta egokitua.

Esan bezala, *Zeruko Argiaren* ia sortze beretik idatzi zuen bertan, astero-astero; baina beste aldizkari batzuetan ere parte hartu zuen. Euskaraz idatzitakoetatik, 153 artikulu iritsi dira nire eskuetara: 133 *Zeruko Argian* argitaratuak dira; beste 16, *Arantzazu* aldizkarian; eta gainerako lauak *Hoja del Lunes* periodikoan.

Kazetaritza dela eta, oso jakingarria da Joxe Artetxe aitzindari gertatu izana, besteak beste, kazetari-estiloaren korapiloak ezagutzen eta askatzen. Kazetariarentzat funtsezkoa da *lead* delako estiloaz jabetzea: alegia, albistearen mamia atariko lerrokadan laburki adieraztea eta, ondoren, gertaeraren gainontzeko jakingarririk garrantzitsuenak "iraulitako piramidea" deritzon egituraren arabera antolaturik kontatzea; horrela eginez gero, kontakizuna arina baita, eta albiste, ulergarria.

Joxe Artetxek garbi asko utzi zuen kontu hori duela denbora asko: 1969an. Eta data hori oso garrantzitsua da, kazetaritzako irakasle Txema Ramirez de La Piscinak dioenez; izan ere, 1969an, artean ez baitzegoen ezer argitaraturik kontu horietaz: Espainian ez, behintzat.

Hona zer zioen gai horretaz Artetxek, euskara egoki askoan. Entzun:

«Egunkari batek, astekari batek, bere idazteknika berezia dauka: periodiko bat, asteroko bat, ez da liburu bat. Liburu bat hartu, ireki, irakurri eta azkenean, nekatu edo aspertu garenean, utzi egiten dugu, beste batean jarraitzeko asmoz. Liburu batetik oharrak hartzen ditugu sarritan. Liburua gorde egiten dugu.

Periodikoari, berriz, azkartxo batean ematen diogu pasada. Aldizkariako artikulu bat, luze irizita, beste baterako uzten baldin

badugu, ziur egon artikulu hori ez dugula behin ere irakurriko. Artikuluak aurren-aurreneko lerroetan behar du bere gakoak.»
[Joxe Artetxe, "Artikuluak", *Zeruko Argia*, 1969-I-5]

Ondoren, Artetxek kazetaritzako hizkeraz zioena irakurriko dizuet. Entzun:

«Kazetaritzak hizkera berezia behar du izan, eta hori gaur egunean ez dakienak ez du balio komunikabideetan idazteko. Neu aurrena naizela, ez dezagula jendea aspertu. Ez dezagula erabili inork ulertu ezinezko hizkuntza.

Euskarazko idazlerik arloteena neu naiz; baina, neure arlotetasunean, jendearen oso parean jarri nahi nuke. Irakurleek ulertzen ez badidate, alfer-alferrik ari naiz.»

[Joxe Artetxe, "Artikuluak", *Zeruko Argia*, 1969-I-5]

Entzun orain Artetxek nola uztartzen zituen kazetaria, albistea eta egia. Hona:

«Kazetari izateak bi alderdi ditu: albistea eta egia; egariak gabe ez baitago kazetaririk. Gizonak, gizasemeak nahiz emakumeak, egia jakin nahi du: gizonari egia zor zaio, baina egiak etsai asko ditu gaur egun.

Zein dira, bada, egiaren etsaiak? Hauexek dira: gezurrezko irudi-penak, isil-ezkutaketa eta estalketa, azpikeria, gezurra, beldur-tarazi nahia, zitalkeria, hitzaldaketa, iraina, bidegabekeria, gezur-hitzen sinespena, harrigarrikeria, grina, eztabaida, funts gabezia edo fundamenturik eza eta, azkenik, askatasunik eza. Ez da txantxetako zerrenda.»

[Joxe Artetxe, "Kazetariak", *Zeruko Argia*, 1969-IV-27]

Ondoren irakurriko dizuet Artetxek nola ikusten zuen kazetaria bera. Entzun:

«Zuzentasunarengan itxaropen oso-osoa behar du kazetariak. Baita gizonen arteko senidetasun eta adiskidetasunean uste bete-betea ere. Gizadi osoaren batasunean ere bai.

Kazetariaren hitzak zuzenbidezkoa behar du izan: hitz sendo eta osasungarria, gizonaren bihotza bizkortzeko modukoa.

Ez da lantegi erraza baldintza horiek denak elkarraraztea. Ez, ezta gutxiagorik ere. Kazetariaren lanbidea munduko zailenetakoa dela esango genuke; zailena ez bada, behintzat.»

[Joxe Artetxe, "Kazetariak", *Zeruko Argia*, 1969-IV-27]

Artetxeren ikuspegi horiek ingenuo samarrak dira, noski, gure arteko gehienontzat: tolesik gabeko pertsonaren hitzak dira. Artetxek bazekien hori, bazekien inozotzat hartuko zutela; baina, hala ere, nahiago izan zuen egiaren xalotasuna. Hona zer idatzi zuen horretaz:

«La ingenuidad preservó del asco mi juventud y diría que hasta mi vida. Jamás envejecí en el espíritu, porque nunca dejé de ser ingenuo. Jamás curé y creo que ya tampoco curaré de mi ingenuidad mientras viva. Pero el ingenuo ve a través de la doblez.»

[Joxe Artetxe, *Canto a Marichu*, 512. or.]

*Zeruko Argi*ako artikuluetara itzuliz, entzun orain Artetxek zioena idazlanetan erabili beharreko estiloaz. Hona:

«Noizik behinka lan guztiak erabat utzi eta kanpoan ibiltzea komeni izaten da. Gauzak beste era batera ikusten dira bueltan: beste argi batez. Beste argi horri esker ikusi dut gure idazle askotxoren estilo iluna.

Nik esango nuke zenbait idazle ahalegindu egiten dela langa eta hesi gehiegi jartzen irakurlearen aurrean. Gure arteko askotxori iruditzen zaio idaztea gramatikaz bakarrik jardutea dela: gramatika hutsa erabiltzea. Baina idazlanak gizonari eskainia behar du izan, gizonaren neurrira egina oso-osoan.

Joan deneko batean, gizaseme euskaldun bat etorri zitzaidan nire liburu erosi berri batekin. Eskaintza eta sinadura nahi zituen. Idatzi nion eskaintza hori, bihozkor, ahal izan nuen euskara errazenean, nire ustez. Irakurri zuen eta baita galdetu ere:

—Zer esan nahi du hitz honek?

Ez zen, bada, zaila nik ipinitakoa; ohizkoa, nire iritziz. Baina irakurle haren oharpenak asko pentsarazi zidan.

Nire euskarazko artikulua zenbait, bidali baino lehenago, emazteari irakurtzen dizkiot. Nire emazteak, nik bezalaxe, herri-herriko euskara daki: txikitik ikasitakoa. Azkar asko esaten dit zer edo zer ulertu ez duenean (*entenditu* esaten dit berak beti):

—Neri ez esan beste hitz klase hoiek...

Bai. Idaztean, ahal dugun errazena behar genuke beti. Jendeari ahal dudan argien hitz egiteko naiz idazle. Langarik ipini gabe. Hesirik jarri gabe. Aldaparik ez; baizik ordeka, bide garbian.»

[Joxe Artetxe, "Langak", *Zeruko Argia*, 1970–VI–14]

Burutazio gogor askoak ere plazaratu zituen Artetxek bere artikuluetan. Hona haietako bat:

«Ez da erraza esaten nik esan nahi nukeena. Egunak dira buruan darabillkidala. Horrelakoa idazleari gertatzen zaionean, langelan sartu, mahai aurrean eseri, mahai gaineko argia piztu eta luma hartzea adinakorik ez da. Horixe egin dut nik une honetan-txe, eta begira zer bururatu zaidan berehalaxe:

Euskaldunok galtzaileen alde jokatu dugu hiru gerratetan [bi karlistadetan eta gerra zibilean]. Joanak joan. Jainkoak inondik ere ez dezala nahi, baina... laugarren gerratea piztuko balitz, zeinen alde jokatu behar genuke? Berrito ere, galtzaileen alde?»
[Joxe Artetxe, "Zeinen alde?", *Zeruko Argia*, 1970-XII-28]

Ondoren irakurriko dizuedan hau ere ez da makala. Entzun:

«Iruditzen zait guk, euskaldunok, bi ardua mota bakarrik erabiltzen ditugula odol hotzean: dirubideak eta joko-apustuak. Bi gai horietan ez dugu inondiko irakasle beharrik: apustueta eta negoziotetan geu gara nahiko maisu-maistra guztientzat.

Herri-ardurarekin, ordea, ez zaigu berdin gertatzen (eta herri-ardura diot "politika" hitza ez zaidalako batere gustatzen). Herri-ardurarako ez daukagu abildaderik, edo oso gutxi. Traketsak gara erabat.

Beste gauza bat ere gertatzen zaigu, gainera: euskaldunok aurpegi bat besterik ez daukagula eta aurpegi bakar horrekin irribarre egiten ez dakigula. Eta behar denean, zergatik ez egin irribarre? Eta horrekin ez dut esan nahi gizonak, gizasemeak nahiz emakumeak, nor bere nortasuna edo duintasuna galdu behar duenik.»

[Joxe Artetxe, "Zubiak", *Zeruko Argia*, 1969-XI-30]

Artetxek berak ere ez zuen ahaztu handirik, idazle zen partetik, bere lana odol hotzean egiteko. Entzun:

«<Zer da idaztea? Idazle izatea diot: hau da, idatziaren idatziz zer edo zer asmatzea, sortaraztea.

Liburu hasi berria daukat esku artean, eta ezin inola ere utzi esku artetik. Horrela beharko du izan, buka dezadan arteraino.

Esango litzateke idazleak esku-eskuan daramala sortzen ari den liburuaren hari gutzia. Bai, zera! Toki onean zegok! Ez da hori gertatzen, ezta gutxiagorik ere. Idazleak liburu gidatu ordez,

liburuak berak darama derrigorrez idazlea bete-betean. Ez al da harrigarria?

Badirudi idazlea beste baten esanetara ari dela lanean oso-osorik. Beste batek barruko isilean esaten dizkionak entzun behararren beharra! Idazleak inondik ere ez dauka nahi duen bidea hartzerik. Liburuak darabil bere bidetik, eta idazleak ez dauka irteterik bide horretatik.

Zer da idazle izatea?, berriro galdetzen dut.

Galdera latza, benetan. Ez da erraza erantzuten.»

[Joxe Artetxe, "Idazle izatea", *Zeruko Argia*, 1968–XI–30]

«Liburu-idazleak behin ere ez dauka bakerik: bihotza beti irakiten. Liburu bakoitza bihotz eta hezur mami-mamitik sortzen baitzaio. Liburu berri bakoitzak bihotza urratu eta bere bizitzaren sustraiak desegiten dizkiola esango litzateke.

Gauetz, idazlea lotan dagoela ere, gogoan lanean ari zaito etengabe. Zenbat aldiz ez ote du esnatzen bat-batean, egun-argiz askatu ezinezko mataza-korapiloa zeharo argitu zaiolako? Hain zuzen eta garbi, gainera!

Beti berekiko ari da idazlea. Kordegabetuta dabilela esango litzateke. Familiako zaratak ere ez du ateratzen bere lozorrotik:

—Baina, gizona! Mututu egin al zara? Beti horrela behar al dugu? Non zaude?

Halako batean, horra hor, azkenik, bere liburuja jendearen eskueran. Lasaitu al da? Bai, zera! Ezkutatu duen karpeta zaharrak laster egingo dio toki karpeta erosi berriari. Beste urte beteko, edo urte t'erdiko, edo bi edo hiru urteko lanari hasiera eman dio. Berriro ere entzun beharko du irribarrezko purrustada maitekorra:

—Nik asmau nuen, bai, nik, zurekin ezkontute!»

[Joxe Artetxe, "Liburuak", *Zeruko Argia*, 1968–XII–11]

Artetxeren emazte Maritxuren irtenaldi horiek oso politak dira, eta denetan politena, nire gusturako, erdaraz (eta maitasunez) esaten zion haxe: «¡Qué hombre más tristésimo!».

Maritxuk asko zekien. Hona zer zioen Artetxek:

«Las mujeres tienen razones que los hombres no alcanzamos. Las mujeres se hallan en la otra orilla. Hay algo en la mujer que

escapa a todo análisis.»

[Joxe Artetxe, *Canto a Marichu*, 506. or.]

«Marichu, al revés que yo, no era nada platónica. Las mujeres no pueden ser platónicas. Marichu iba en derechura a lo concreto.»

[Joxe Artetxe, *Canto a Marichu*, 505. or.]

Artetxeri zuzen-zuzenean esana izango zion Maritxuk, biak gazte asko zirela: «Zu, nerekin! iTú, chiquito, conmigo! Zu, nerekin!». Hala xe izan ere, eta betiko; nahiz eta gero maitasunez esan: «¡Qué hombre más tristésimo!». «¡Qué hombre más tristésimo!», alajaina!; baina huraxe nahi bere gizontzat: «Zu, nerekin!».

Artetxek berak ere, idazle-bokazio nabarmena izaki eta, idazle izatea erabaki zuen; nahiz eta bizimodu gogorra eta tristura jaso ordainetan. Hona zer erantzun zion aholku eskatu zion mutil gazte bati. Entzun:

«—Idazle izan nahi nuke. Zerbait esaidazu! —dio karta batean mutil gazte batek.

Beraz, idazle izan nahi duzu? Bokazioa behar, horretarako: bokazio argia, batere dudarik gabekoa.

Aurren-aurrenetik esan behar dizut ez duzula asko irabaziko ofizio horrekin. Musu-truke lana franko egin beharreko ofizioa. Askoz gehiago irabaziko duzu beste edozer eginahaletan.

Bestalde, gure artean askotan gertatzen dena: txotxolotzat hartuko zaituzte sarritan. Gainera, sentimendu eta samurtasunezko gizona izango zara, noski, eta makina bat aldiz mespretxuak aditu edo nabarituko dituzu inguruan.

Politikarekin batere konpromisorik gabekoa behar duzu. Idazle izan nahia eta politika ezin daitezke uztartu. Zeure buruaren jabe behar duzu. Hobeto esateko: zeure buruarekin bakarrik konprometitu.

Bide luzea, oso, idazlearena: bizi zaren arte, azken ordura arte-rainokoa. Bide latza. Bide hori bakar-bakarrik beharko duzu ibili, zeure kontzientzia lagun duzula.

Oso lagun gutxi izango duzu.

Itxuragabekeriak entzungo dituzu makina bat. Zenbaitek erotzat ere hartuko zaituzte. Bekaltzaren, inbidiazen hozkadak ere bai,

sarritan; ez baitago bekaitza disimulatzerik: bekaiztiak aurpegi-aurpegian azaltzen du inbidia.

Eta —hau bai dela zaila ikasten— besteren esanari, kasu gutxi. Zuk, idazle izan nahi duzun gazte horrek, jarrai beti. Jarrai, bakar-bakarrik.

Ordain-sari atseginak, pozaldiak ere izango dituzu noizbehinka. Gutxien uste duzunean agertuko zaizkizu oso adiskide apartak, gutxien uste duzun lekutik. Idazleak ez baitaki bere lanak noraino iritsiko diren. Horregatik, bere erantzukizun ikaragarria.»

[Joxe Artetxe, "Idazle izan nahi", *Zeruko Argia*, 1970-I-18]

Erantzukizuna ez ezik, zorigaitza ere ikaragarria izan zuen Artetxek, berak idatzi zuenez. Entzun:

«Ondo dakit, ondo, zer den nire zorigaitzik latzena, euskal idazle naizen aldetik. Ez dut neure burua engainatzen, ezta inondik engainatu nahi ere.

Jakitun nago Euskal Herriari dagozkion berri guztien: alde bateko berriak eta bestekoak. Izan daitezkeen berririk tristeenak, alde batetik; entzun daitezkeen berri minenak, bestetik.

Baina ondo ikusten dut, ondo, zeharo eragotzita dauzkadala gai batzuk. Alde bateko arazoez hitz egiteko libertatea badut; beste aldekoak, berriz, isildu beharrean nago, ez dauzkat aipatzerik. Eragotzita daukat, aldizkarietan eta egunkarietan behintzat, zenbait arazo aipatzea. Horra egi-egia edo, orain esaten duten bezala, horra hor errealitatea.

Badakit gazte askok —eta gazte ez den askok ere bai— nitaz esan dezakeela:

—Hor ari duk hori, amorratuta, ahal duen guztietan gure kontra. Beste aldeko gertakari asko ere bazekik horrek. Zergatik isiltzen ditik? Zergatik ez dik halakorik erabiltzen?

Nik, ordea, galdera hauxe besterik ez dut egin nahi: alde bateko gaiak debekatuta dauzkadalako, beste aldekoak aipatzerik ez al daukat? Isildu egin behar al dut zeharo erabat? Idazluma behinbetirako baztertu? Gaitza nabarmen agertu nire begi aurrean eta, begiak itxi egin behar al ditut? Nahaspila beldurgarri honetan, ezin al ditzaket jakinarazi deabrukeriaren giro epeleko ekintza zitalak? Osoa esateko askatasunik ez dudalako, erdia, bederik, agertzeko eskubiderik ere ez al dut?

Horra nire zorigaitza! Baina, *Ezina ez da pekatu.*»

[Joxe Artetxe, "Nere zorigaitza", *Zeruko Argia*, 1970-IX-27]

Bukatzeko, Artetxeren irudia nire hitzaldiaren ispilu honetan erakusten bukatzeko, Artetxek beste euskal idazle haundi bat aipatuz idatzi zuen artikulua zati bat irakurriko dut: Nikolas Ormaetxea "Orixe" aipatuz idatzi zuen artikulua zati bat. Aldez aurretik, ordea, gertakari bat gogorarazi nahi dut, ondoren datorrenaren mamia ondo ulertzeko oso kontuan hartu beharrekoa gertakari bat. Lehen ere azaldu dut, eta orain berriro: alegia, 1947an, frankismoak oso zentsura gogorra indarrean zuen garaian, euskarazko ezer argitaratzetik ez zegoen garaian, Artetxek baimena lortu zuela Orixeren *Euskaldunak* poema erraldoi bikaina argitaratzeko; baina, baimen hori lortu ahal izateko, buruzagi frankista bat bisitatzera joan behar izan zuen eta, horregatik, traidoretzat salatu zuten Artetxe. Garai hartan Venezuelan exiliaturik bizi zen Orixek, gogoz kontrako herbestean, eta dirudienez Orixek berak ere traidoretzat-edo hartu zuen Artetxe.

Horra zer esker gaizto eman zioten Artetxeri, eta hona zer idatzi zuen Artetxek handik ia hogei urtera. Entzun:

«Zenbat urte ote dira Orixek bere *Euskaldunak* poemaren atal batzuk irakurri zizkidala? Artean bukatzeke zeukan. Gerra aurea zen. Larunbat arratsalde batean, Orixek berak niri hots eginda, paseatzera irten ginen biok, eta ibilaldi hartan bizpahiru atal irakurri zizkidan.

Nik, orduan, ez nuen asko pentsatzen handik urte batzuetara neronek atera beharko nituela Orixeren paperak Diputazioko ganbaran iltzez ondo josita zeuden kutxetatik. *Euskaldunak* argitaratzeko baimena iritsi berria genuen; baina atal bat falta liburua osatzeko. Hala ere, atal hori ere agertu zen, horratik! Hura poza nirea!

Liburua argitara aurreko lehenengo propaganda-artikulua neuk idatzi nuen: Donostiako periodiko batean atera zen. Baina nik ahal dakit nolako karta egin zion Orixek zuzendariari! Orixek kanpoan zen eta ez zen konturatzen nola genbiltzan hemen. Niri ere egin zidan halamoduzko karta: mina, oso. Ez zen konforme nire artikuluekin: alegia, nik berari ezarri nizkion hitzak ez zirela egiazkoak. Baina egiazko hitzak ziren, izan ere; gerra aurreko larunbat arratsalde hartan apuntatu egin bainituen, askotan ohi dudan bezala.

Dena dela, *Euskaldunak* poema argitaratu zen. Baita Orixe itzuli ere, noizbait, gure artera. Lagun taldetxo batek Olaberriko goiko ostatuan egin genion harrera. Baina, nireztat behintzat, egun gogoangarria izan zen hura: nirekin eraso zion Orixe. Oso hitz mingarriak esan zizkidan. Ez zen isildu.

Gerora heldu zen haren Euskaltzaindirako sarrera, Orixeren omenaldi-eguna. Han nintzen, Leitzako udaletxean, beste askorekin batera. Hitzaldiak bukatu zirenean, Orixerengana joan nintzen. Begiak [malkoz] bete-bete egin zitzaizkion ni ikustean. Ez zaizkit behin ere ahaztuko haren hitzak:

—Orixe zital hau besarkatzera etorri egin zara, horratiki!

Ez nion ezer erantzun; baina besarkada bihozkor batean lotu ginen biok elkarri.»

[Joxe Artetxe, "Orixe", *Zeruko Argia*, 1966-II-13]

Artetxe hemen balitz orain, aurrez aurre baneuka, besarkada gozo askoa emango nioke nik ere berari.

Agur t'erdi zuri, Joxe Artetxe! Agur eta ohore!

Soinujolearen semea-ren inguruan. Literaturaz eta ideologiaz

Xabier ETXANIZ ERLE

Modu batean nahiz bestean literatura testuek gizarte irudi bat, ekintzen aurreko jokabide bat, gertakariak kontatzeko ikuspegi bat... azaltzen dute, eta horrekin batera ideologia bat bultzatzen. Baina liburuetakoa paratestuekin –Genetten terminologiaren arabera (1989)–, gertatzen den bezala (barneko edukiaz hainbat informazio ematen diguten elementuak), sarritan literatura erabili da ideologiaz hitz egiteko, edo aurretik ere aipatu den bezala nazioa eraikitzeko/nazio baten ideia kritikatzeko. “Nazio modernoek literatura erabili izan dute bere legitimitatea sortzeko, nazioen artean bere burua agertzeko.” zioen Jon Kortazarrek bere lan batean (Kortazar, 2002: 21. orr.), eta hain zuzen horregatik kritikatu izan dira idazle batzuk, idazlan batzuk, horien atzean dagoen gizartearen eta nazio sentimenduaren kontra egiteko. Bernardo Atxagaren obra izan daiteke horren adibide bat, nahiz eta idazle honen obraren inguruko kritikak askoz ugariagoak izan. Asteasuarra dugu euskal idazlerik irakurriena, Euskal Herrian nahiz kanpoan, eta era berean gure errealtatearekin konprometitu. XX. mendeko euskal gizartearen azterketa egin genezake Atxagaren obren bidez; emigrazioa, gerra, ETAren sorrera, borroka armatuaren alde ugari, giza harremanak,... eta gaur egungo egoera. Eta agian errealtate hori islatu duelako, gai eta ikuspegi batzuei buruz hitz egin -idatzi, zehatzagoak izanda- duelako eta testu horiek irakurle askorengana iritsi direlako; hots testu horiek erresonantzia kutxa handia izan dutelako, kritika eta komentario ez-literario ugari izan dira (*Soinujolearen semea* plazaratu eta handik gutxira, 2004ko urtarrilaren 24an, Juan Mari Zulaikak, Gureak, Frankismoaren bikti-

men aldeko elkartasun taldeko kideak, honako hitz hauek esaten zituen *Berrian*: "Bernardo Atxagak zezenari adarretatik heltzen dio eta 36tik 77ra bitartean kokatzen da, eta gerrako eta erregimen frankistako krimenak kontatzen ditu (...) Eskertzen diot Bernardo Atxagari, gerrako mamuak astindu dituelako", 6. orria).

Atxagaren obrei eginiko kritika asko gure inguruko pertsonengandik etorri dira. Edo Euskal Herrian bizi diren erdal idazleak –kritikoak–, edo euskal kritikoak; eta kasu gehienetan testuei eginiko komentarioetan literaturaz kanpoko kontuak aipatu izan dira; dela egilearen gehiegizko arrakasta, dela ideiekiko ezadostasuna. Eta hau guzti hau *Obabakoak* idatzi ondorengo testuekin gertatu da, alde batetik erresonantzia kutxa, Atxaga beraren terminoa erabiliz, handiagoa zelako, eta bestetik hurrengo nobeletan hurbildu delako gehiago asteasuarra gaur egungo errealityterera.

Zeru horiek (Erein, 1995) nobelak, esaterako, kritika ugari jaso zituen. G. Lasartek eginikoa, esaterako, edo M. Olaziregik (1998, 45. orr.) aipatzen duen bezala: "Halaber, 1996an *Egunkariak* bere irakurleen artean egindako galdeketa batean, 1995eko libururik gogokoen zela esan zuten (nahiz eta emaitzok komentatzen zituen G. *Berasaluze kazetariak bere partzialtasun eta ez-adostasuna erakutsi*)" (etzana gurea). Edo urte bete lehenago, 1994an, "Zeruak" emanaldiak zirela eta, J. A. Arrietak eginikoa "bergizarteratzearen balizko defentsa" egiten zuelako. "Bernardo Atxaga ha concitado opiniones encontradas, y no siempre justas, hacia su trabajo literario" diosku, honen harira Jon Kortazarrek (2003: 61) eta geroago zehaztu: "Por eso, su compromiso con figuras personales, que recordaban a los arrepentidos, hizo que arreciaran las críticas, esta vez ideológicas y no estéticas, sobre su obra." *Gizona bere bakardadean* nobelan, Atxagaren ziklo errealista deritzonari hasiera ematen dion obran, zerbait ikusten bazen ere, ideia hori askoz ere nabarmenagoa izan zelako *Zeru horiek* plazaratzean (eta kritikak ere bai).

Zeru horiek significa una novela contra la ilusión, relata la historia de un héroe melancólico que ha perdido ya la ilusión y que vuelve, sola y fracasada, a retomar la historia que está por hacerse. Y en ese momento se acaba la narración.

Atxaga se encuentra, pues, ante la cruda realidad y ésa su apuesta de futuro, dejar claro un nuevo estado de cosas, una nueva

narración que apegada al realismo, busca la representación de un estado de cosas del País Vasco. (Kortazar, op. cit., 68).

Gure artean oso gogorra gertatzen baita arestian aipaturiko fraksoa, etsipena, edo egoera berria onartzea... fikzioan bada ere. Eta hain zuzen ildo horretatik etorri dira kritika gehienak euskal kritikoen aldetik. Erdal kritiketan, aldiz, gehiago landu dira literatura estiloak, idazkera...

No hay una intención clara de realizar esa búsqueda por analizar todos los planos que la vida nos ofrece, de jugar con la literatura hasta convertirla en metaliteratura y de hacer que la imaginación y la fantasía se transmuten en hechos reales, como bien sabe hacerlo Bernardo Atxaga.

Con lo que, para concluir, esta novela no llega a mostrar la verdadera fuerza narrativa de Atxaga, se queda en un simple libro de bolsillo.

diosku, *Esos cielos*, liburuaz Jesus Monge Cosínek (Internetetik atearatako komentarioa). Valeria Ciompik, aldiz, *El Crítico* aldizkarian liburu beraren balio literarioa goraiatzaren zuzen:

La escritura de Atxaga en *Esos cielos* es clara y diáfana; sostiene con eficacia y precisión la levedad del recorrido, del recuerdo, de las preguntas de la única voz, la de Irene, con la que se identifica y a la que da vida, y a la que los sueños -tres a lo largo de la narración- van mostrando el único camino posible: lejos del sueño.

Kritikari euskaldunen aldetik, ugariak dira ideologiagatik eginiko kritikak euskaldun askok entzun nahi ez zutena baitzioen Atxaga; erdaldunen aldetik, berriz, antzeko kritikak egin izan dira, baina kontrako norabidean; hots, beraiek ere irakurri nahi zutenaren kontrakoa aurkitu dutenean. Alde horretatik *Zeru horiek* euskaldunen kritika ideologikoak izan dituen bitartean, eta erdaldunen kritika literarioak; *Soinujolearen semea* (Pamiela, 2003) obran, kontrako fenomenoak ikusi ahal izan dugu (jakina, erdal kritika laudoriozkoekin batera). Aipagarria da, zentzu honetan, azken nobela honen erdal bertsoa plazaratzean Ignacio Echevarriak egindakoa (*El País*, 04-9-4, Babelia, 4). Hasi-hasieratik erreklamatzeko dio zorrotasuna Atxagari, arestian aipaturiko erresonantzia kutxaren oihartzun handiak Atxaga euskal idazlea izatetik euskaldunen ordezkari izatera pasatzen baita:

Resulta difícil sobreponerse al estupor que suscita la lectura de esta novela. Cuesta creer que, a estas alturas, se pueda escribir así. Cuesta aceptar que, quien lo hace, pase por ser, para muchos, mascarón de proa de la literatura de toda una comunidad, la del País Vasco, cuya situación tan conflictiva reclama, por parte de quien se ocupa de ella, el máximo rigor y la mayor entereza.

Alegia, Euskal Herrian egoera "tan conflictiva" bizi dugunez gero, Atxagari eskatzen zaio "máximo rigor y la mayor entereza"; baina eskaera hauek, jakina, Atxagak idatzirikoa kritikoaren gustukoa izan ez delako egiten da.

La beatitud y el maniqueísmo de sus planteamientos hace insertible *El hijo del acordeonista* como testimonio de la realidad vasca. A este respecto, la novela solo vale como documento acrítico de la inopia y de la bobería -de la atrofia moral, en definitiva- que no han dejado de consentir y de amparar, hoy lo mismo que ayer, de forma más o menos melindrosa, el desarrollo del terrorismo vasco.

Echevarriaren erretorika azken urte hauetan Euskal Herrian, eta batez ere Espainian, intelektual batzuek euskal nazionalismoaren kontra darabiltena da. Berdin da Iñaki Gabilondo bezalako batek Euskal Pilota luzemetraian Atxagaren nobelaren antzeko prozesua azaltzea, berdin da Euskal Herrian irakurle asko eta asko historia ikusi istorio hau bezala. Ideologia batetik ezin da onartu hori, ezin da nobela hau onartu. Eta oraingoan ere, bestelako herrialdetatik, bestelako irakurletatik etorriko da literatura onarpena (zentzu honetan guztiz logikoa izan da Espainiako sari nazionalean finalista izanda ez saritzea, Suso de Torok epaimahaikideak zioen bezala bestelako irizpideak egon direlako).

Baina horrez gain, Echevarriaren kritika horrek Espainiako hainbat komunikabidetan eta zenbait idazle eta kritikariren artean "Echevarria kasua" izenez ezagutu den polemika sortarazi zuen. Prisa talde barneko gatazka politikoa izan zuena oinarri; hots, "euskal gatazkaren" aurrean izan beharreko jokabidearen aurrean bi sentsibillitate ezberdin baitaude. Abertzale guztien kontra, eta horretarako PPrekin bat egin, edo indarkeriaren kontra dauden abertzaleekin aritu irtenbide baten bila. Echevarriak, eta berak bezala beste intelektual askok, lehenengo sentsibillitate hori izanik, normala da *Soinujolearen semea* nobelari eginiko kritika gupidagabea; izan ere, Txema Aranaz edito-

reak *Diario de Noticias* egunkarian (2004-9-10ean, 3. orrian) esan bezala:

Las legislaturas del PP no han pasado en balde, y para estos no se trata de discutir sobre un modelo u otro de sociedad vasca, no; simplemente ya no hay vasco bueno.

Eta normala da, halaber, honen guztiaren ondoren sorturiko etabaidan elementu ugari nahastea, PRISA taldeari eginiko eraso mediatikoa edo euskaldunen –eta batik bat Atxagaren– kontrako eraso pertsonala nahasi egin dira, eta horren adibide garbia dugu *La Razón* egunkarian (2004-12-14an) kaleratutako “Todos putas” zutabea Tomás Cuestak esanikoa:

Pero cuando está Prisa de por medio, el beneficio de la duda se le aplica al patrón en vez de al marinero. Algo habrá hecho para merecerlo. Todos putas, insisto, en esta turbia historia putañesca. Y el más puta de todos es el infame Atxaga.

Edo ABCn, 2004ko abenduaren 16an argitaratutako perla hau ere:

Seguro que, a juicio de los directivos de Prisa, tampoco se percató Javier Echevarría de la trascendencia política que supone lanzar desde Madrid al autor de «Ababakoak», al que, como a otros escritores vascos, hay que tratar de una manera especial. Como quien compensa a una lengua y a una cultura por el daño que se le ha hecho por parte de los centralistas... A buen seguro esto es lo que pensaron los comisarios al leer la insensata glosa de Echevarría. No todos los profesores y críticos están preparados para valorar el interés extraliterario de una novela de Atxaga.

Kritikoaren izena aldaturik agertzen da, baita euskarazko hitz bakarra (Atxagaren liburu famatuaren izenburua)... baina horrez gain euskaldunen kontrako tonua nabaria da.

Guztiaren jatorrian Ignacio Echevariaren erreseina dugu,

una llarga ressenya, indescriptiblement pejorativa, per no dir insultant o vexatòria, de la darrera obra del novel·lista basc Bernardo Atxaga, *El fill de l'acordeonista*. La furibunda, desproporcionada invectiva, dit sigui de passada, contrastava sospitosament amb la magnífica acollida de lectors i crítica que, en general, ha obtingut l'obra,

Ferran Saéz Mateuk "Ganivetades culturals" artikuluan Avui egunkarian (2004-12-14an) zioen bezala.

Izan ere, Echevarriaren kritika horren ondoan, izan dira, nola ez, nobelaren balio literarioa goraiatzten duten beste komentario batzuk, *El Mundo* egunkarian, esaterako, (arestian aipaturiko Prisa taldearen kontrako erasoetan parte hartu arren) bere liburuen gehigarrian 2004ko irailaren 16an Ricardo Senabrek eginikoa, esaterako:

estamos (...) ante una organización textual sabiamente aprovechada. La estructura abierta de memorial permite la inercalación de historias (...) Atxaga posee dotes considerables de escritor, y es capaz de crear personajes sólidos, creíbles y consistentes.

Edo *La Vanguardia* egunkarian Gregorio Moranek 2004ko urriaren 2an dihonean "debería ser de lectura obligada por encima de listas, críticos y rivalidades cainitas". *The Times Literary Supplement*, 2004ko abuztuaren 13an Amaia Gabantxok, honako lore hauek bota zituen obra honi buruz aritzean:

Atxaga is fond of blending genres. *Soinujolearen Semea* is a memoir, a social realist novel, a Virgilian invocation of paradise, a love story, an invented autobiography, a lament, and more. It is a long novel, but its narrative pull is such that you never want it to end, and its beauty, scope and magisterial craft destine it for the ranks of the Western canon. It is the first great Basque novel.

El Periódico egunkari katalanak ere, 2004ko irailaren 9an literatura gehigarrian plazaraturiko kritikan honako hitz hauekin amaitzen zuen Domingo Ródenas de Moyak *El Fill de l'acrodionista* liburua komentaria:

Amb un estil senzill i precís, a través d'una estructura molt meditada i simbòlica, en què tots els caps que s'han de lligar s'acaben lligant, la novel·la transmet una idea primordil d'alè humanista. Ho fa en dues ocasions i citant el poeta turc Nazim Hikmet: «*La vida és el més gran i cal prendre-se-la molt seriosament*», «*auí la perdi ho ha perdut tot*». La vida pròpia i l'aliena. La dels individus, els pobles i les paraules. Atxaga magistral.

Jakina, *ABC* egunkari eskuindarrak, berriz, ez zuen goraiatu; edo ezin zuen goraiatu Atxagaren azken lan hori, hauek ere, Echeverriak bezala, ideologikoki beste aldean daudelako.

Eta zer gertatu da euskal kritikoen aldetik? Zein izan da hauen erantzuna? *Soinujolearen semea* 2003ko abenduan plazaratu zen, eta lehen urtean zazpi kritika izan ditu (Susako web orrian aurki daitezke guztiak, baita Jon Aranoren proposamena Nobel sarirako edo). Hona hemen, zazpi kritiko horiek kronologikoki nobelari buruz diotena:

Eta hari guzti hauek hainbestearaino egiten diote tira irakurleari non honek ere azkenerako sentitzen baitu bere burua Obabatar bat gehiago baillitzan, bere egiten baititu bertako gertakizun asko. Eta hori ere meritu itzela da kasu honetan, liburu gutxiak lortu ahal dezaketena delako.

Joxemari Iturralde (*Berria*, 2004-1-2).

Oroimenari buruzko nobela irakurtzen dugula esan dezakegu, baina oroimen pribatua oroimen sozial bihurtzeko asmoa duena (...) Ekintzena baino gehiago kontenplazioaren nobela baten aurrean gaudela esango nuke. Daviden begiez ikusten dugu mundua eta ibilbide bate egiten haren oroimenezko teatroen bidez.

Jon Kortazar (*El País*, 2004-1-18an).

Eta arras hunkitzen du Atxagak gai nagusi horietara xumeenetik, xaloenetik iristeko duen abileziak. Behetik goranzko begiradak. Partikularretik unibertsalera, indibidualetik kolektibora begiratzeko dituen begiek. Sentimenduz gainezka, *Soinujolearen semea*-k literatura eta bizitzan sinesten jarraitzeko argudioak berresan eta berritu dizkigu.

Ibon Egaña (*Berria*, 2004-1-24).

Maitasuna heriotzarekin lotuz, pertsonaia eta mundu bakoitzari bere ahotsa egokituz, *Soinujolearen semea* irakurle baten baino gehiagoren barneko izotza apur dezakeen nobela ona dugu.

Mari Jose Olaziregi (*Berria*, 2004-2-1).

irakurle potentzialak asteasuarraren lan berri baten aurrean dagoela uste izango duela, ez batuketaren edo sintesiaren liburuarren aurrean.

A. de Amezaga (*Bilbao*, 2004-otsalla).

Kengarriak diren zatiak eduki arren, ezin ukatu *Soinujolearen semea* lan borobila denik. Hasieratik bukaerara bikain eraikia. Hizkuntzaren aldetik miresgarria. Edozein Nobel saridunek sinatuko lukeen obra.

Aritz Gorrotxategi (*Diario Vasco*, 2004-3-7).

Atxagaren literaturaren ezaugarririk hoberenen bilduma da zertzelada biziz beteriko liburu gogoangarri hau.

Javier Rojo (El Correo, 2004-3-10).

Irakurtzea atsegin duenak, gozamina aurkituko du liburuaren orrietan barrena. Bikaina.

Ainhoa Arozena (Egan, 2004-1/2).

Kritikak ikusita harrigarria da dagoen irizpide batasuna. Aparteko obra baten aurrean gaude, literarioki ederki eraikia, atsegina, go-goangarria, bikaina, miresgarria... eta harrigarria, era berean, aipu ideologikorik ez egotea. Jon Aranok zerbait esaten du (baina ez da literatur kritika berea, iritzi artikulua baino) *Berrian* plazaratu zuen lanean (2004-2-4) honako hau dionean

Laster gazteleratuko omen da eta orduan izan litezke komeriak: susmoa dugu Espainian lehenbiziko aldiz egurra emango ote dioten. Gernika gehitxo aipatzen du eta, (...) larrutu dezakete oraingoan Asteasuko semea, zeren euskaldunon diskurtsoa lodia da eta ez-komenigarria.

Alegia, berriro gaudela ideologiarekin bueltaka. *Soinujolearen semea* Atxagaren azken nobela bada ere, aurrekoetan ere izan direlako idazle honen kontrako kritika ideologikoak. *Bi anai* liburu atera zenean ere, esaterako, D. Izpizuak zenbait ahotsen zehaztugabetasuna aipatzen zuen eta nobela ahula zela esan zuen, hemengo eta kanpoko kritiko gehienek ustearen kontra. Eta bitxia bada ere, gazteleraz gehien saldu den Atxagaren obra, *Memorias de una vaca* (1992, S. M.), argitaratu zenean erdal idazleen artean Atxagarekiko mesfidantza edo kritika agerian geratu zen. Izan ere liburu plazaratu eta gutxira P. Ugartek *El Correo Español* egunkarian 92-9-23an haurrentzako produktutzat hartu zuen idazlana. "A partir de 12 años" du izenburua erreseinak, alegia, gaztetxoentzako kontua besterik ez dela, eta horrez gain idazle asteasuarrak eta haren obrek duten gehiegizko harrera eta arrakasta ere kritikatzeko ziren. Harrigarria benetan liburu horrek Europako beste herrialdetan izan duen harrera beroarekin parekatuz gero (Alemanian, Olaziregik aipatua, 1998, 25, J. Gaardnerren *El mundo de Sofia* nobelarekin konparatu zen).

Soinujolearen semea nobela honen inguruaz egon den erabilera ideologikoz amaitzeko Gregori Morán kritiko katalanaren hitzak eka-

rrri beharko genituzke hona euskal literaturaren desgraziaz hitz egiteko:

siento piedad por Atxaga, porque siendo por encima de cualquier otra cosa un escritor, y un poeta notable, no es posible que alguien hable con él de literatura sino de Euskadi, de ETA, de la violencia. Confieso que apenas conozco a Atxaga pero eso es como llevar una cruz. Leo las entrevistas con Atxaga y me da pena porque está tan claro que le gustaría hablar de Coleridge y el viejo mariner, o de Aresti o de esa hermosa referencia al poeta Lizardi, evocador de un mundo hermoso y perdido, que a mí sin ninguna razón me recuerda al primer Carles Riba. Pero no, toda entrevista o reflexión sobre Bernardo Atxaga pasa por la situación política en Euskadi. ¡Proteico castigo! (*La Vanguardia*, 2004-10-2an).

Iritsiko al da Fermin Muguruzak musikaz, Atxagak literaturaz eta Ibarrolak eskulturaz hitz egingo duten eguna... politikaz hitz egiteari utzi gabe, beraiek hala nahi izanez gero!

Bibliografia

- ARRIETA, Joxe Agustin, (1994) "Broken arrow" *Euskaldunon Egunkaria*, 94-11-20, 33.
- GENETTE, G., (1989): *Figuras III*. Barcelona: Lumen.
- , (1989): *Palimpsestos* Madrid: Taurus.
- KORTAZAR, Jon, (2002) *Diglosia eta euskal literatura*. Donostia, Utriusque Vasconiae.
- , (2003) *Literatura vasca desde la Transición. Bernardo Atxaga*. Madrid, Ediciones Clásicas-Ediciones del Orto.
- OLAZIREGI, Mari Jose, (1998) *Bernardo Atxagaren irakurlea*. Donostia, Erein.
- RÓDENAS DE MOYA, Domingo, (2004) "Sobre la vida davant de totes les coses". *El Periódico*, 2004-9-9. Llibres, III.
- ZULAIKA, JUAN MARI, (2004) "Eskerrik asko, Bernardo Atxaga, Espainiako gerrari buruz aritu haizelako", *Berria*, 2004-01-24, 6.orr.

Amerikako Estatu Batuetako lau bertsolariren bertsogintza: azterketa saiakera bat (II)

Asier BARANDIARAN

Aurreko atalean Ameriketako Estatu Batuen bertsolaritza azterzen ahalegindu nintzen, arlo formalak eta erretorikoak azterketaren galbahetik igaroaz. Bigarren atal honetan azterketa hari luzapen hau ematen diot, *ornatus* delako alderdiari erreparatuz.

2.4. *Ornatus*

Irizpide honek batez ere *elocutio* delako diskurtsoa eraikitzearen fasean du eragina eta ez dagokio apainduriari soilik (Spang, 2005: 109). Ikuspegi honetatik aztertzen diren irudi edo baliabide erretorikoak ez dira informazioaren "arropa". Baliabide erretorikoak eurak mundua ulertzeko eta ezagutzeko bideak dira.

Mezuaren igorlea kontuan hartuz gero, esan beharrekoa da *elocutio*an nabaritzen dela bereziki hizlariaren balioa¹. *Ornatus*aren hel-

---

(1) Honen haritik, Oratoriaren aurreneko teorikoetako batek, Ciceronek, hain zuzen, honela zioen: "El propio nombre (el de «elocuencia») indica que el orador perfecto sobresale sólo en esto, en la elocución, mientras que las demás cosas permanecen en la sombra; efectivamente, ese orador no es llamado ni «inventor», ni «compositor», ni «actor», aunque domine todas esas funciones, sino «retor» en griego y «elocuente» en latín, a partir de «elocución». Y es que, de esas otras funciones que hay en el orador, todo el mundo reivindica una parte, pero el poder supremo de la palabra, es decir, de la elocución, sólo es concedido al orador" (Ciceron, 1991, 60).

burua, sarritan azaldua izan denez, pertsuasioa lortzea ere bada², hizkuntzaren erabileraren edertasunez baliatuta, hau da, *delectare* delako estrategiaz baliatuta. Horretarako baliabide erretoriko zenbait erabiliko du hizlariak edota mezuaren igorleak edota, gure kasuan, bertsolariak.

Baina, ahozko genero bati buruz ari garenez, errepara diezaio-gun ahozko estiloko joera nagusiei ea hemen betetzen ote diren.

Jon Kortazar kritikariak (1997, 18) agertu ditu ahozko erretorika-ren zenbait joera nagusi:

- a) Formula-izaera
- b) Hirukoiztasuna.
- c) "Egitura irekia"

Formula-izaera

Ahozko genero guztiei aplikagarriak ei dira hiru ardatz edo joera nagusi hauek, nahiz eta genero guztietan ez diren neurri berean betetzen. Formula-izaera hori, esate baterako, nabarmena da euskal baladetan³, euskal ipuinetan⁴ edota zenbait kanta epikotan. Baina bertsolaritzan, nagusiago dira "formulas of de mind"⁵ direlakoak edo adimenaren formulak, nahiz eta ohiko formulak ere erabiltzen diren⁶.

---

(2) "De las cuatro máximas, el *ornatus* constituye el objeto de atención prioritaria y sistemática de la retórica de la elocución. Su base pragmática es la intención del autor del mensaje operar sobre el lenguaje para conseguir efectos en la audiencia o en el interlocutor" (Calsamiglia, 1999: 340).

(3) Kortazar, 1997: 34.

(4) Kalzakorta, 1989: 9-32.

(5) Linda White ikerlariaren aburuz, bertsolaritzan adimenaren formulak badira ("formulas in the mind", White, 2005, 265-280.): ez eduki jakin-neko formulak, ezpada adimenaren egitura jakin batzuk konposizio prozesuaren zerbitzuan daudenak. Esate baterako, bertsolariak doinu jakin bat erabiltzen duelarik, silaba kopuru jakin bat erabiltzera behartuta dago (doinuak berak behartuta). Hau adimenaren formula litzateke, eduki finkorik gabekoa, baina bai egituraren aldetiko kopuru bat daukana.

(6) Esaterako, Enbeitatar batzuen joera formulistikoa ikusi Barandiaran, 2003, 297, 563-567, 573-576, 586, 631.

Hirukoitzasuna

Hirukoitzasuna, berriro ere, baladetan eta ipuinetan gertatzen da, baina ez horrenbeste bertsolaritzan, nahiz eta azken honetan ere lantzean behin agertzen den, ahozko estiloaren isla legez:

Ikusi zuten hainbat kristau on
odolustu zituztela,
ikusi zuten berdingabeko
bekatua zeukatela,
ikusi zuten mundua kontra
jeikiko zitzaietela
eta orduan zabaldu zuten
gorriak erre zutela⁷.

Txirrita (1860-1936) bertsolariaren bat-bateko bertso honetan ere hirukoitzasun horrekiko atxikimendua antzematen da:

Iru reloju, **iruna** kate,
iru mallakin bakoitza,
buruan berriz **iru** korona
petxuan **iru** orratza;
iru doblako amoriyua
tximista bezin zorrotza,
iru tirotan utzi zizuten
zuri senarra illotza,
iru ezpatak zulatzen dute
señora, zure biotza.⁸

Baina bertsoen egituretan edota edukietan ez dago horren kristalizaturik hirukoitzasuna dei dezakegun egitura hori, nahiz eta noiz edo noiz agertzen den.

(7) <http://www.armiarma.com/cgi-bin/urkiza/EBMODBE>
R.pl?Bertso=14981

(8) <http://www.berzozale.com/euskara/pertsonak/canovas.htm>. Txirri-tak Joaquina de Osmak ikusi zuen Donostian, artean alargun berria zena; izan ere, haren senarra, Antonio Cánovas del Castillo (1828-1897), Espainiako Ministroen Kontseiluko presidentea, Zestoan izan zen asasinatua.

Egitura irekia

"Egitura irekiari" dagokionez, bertsolaritza "irekitasun" maila go-
renetara ailegatzen dela esan dezakegu. Izan ere, beste generoetan,
bai, "egitura irekia" antzematen da, igorpen ekintzetan testuaren
eraldaketa eta bersorketa gertatzen baitira, testu tradizionalaren hain-
bat aldaera sortuaz. Baina bertsolaritzan, hain zuzen bilatzen dena
hauxe da: sortutako bertsoa "berria" izan dadila, ez dadila izan au-
rreko bertso baten errepikapena. Egoera komunikatibo jakin bati
erantzuten dion sorketa berria da bertsolaritzaren bertsoa. Gainera,
ez da asmaturik izaten denboran zehar eta belaunaldiz belaunaldi
transmititua izan dadin, nahiz eta bertso batzuk (bat-batekoak ere
bai), tradizio bilakatu diren: entzuleen memorian atxikiak izan dira,
edota transkribatuak eta sona handikoak izatera ailegatu direnez
gero, hizkuntza-komunitatearen memoria kolektiboan gordeak izan
dira.

Hona iritsita, eta bertsolaritzaz ari garela jakinki, hona hemen
azterketa honetan bereziki kontuan hartu nahi ditudan joera erretori-
koak.

- a) Formula-izaera
- b) Hirukoiztasuna.
- c) "Egitura irekia"
- d) Errepikapena.
- e) Kontrajarpena eta antitesia.
- f) Paralelismoa.
- g) Klimax.

Hasieran eta halabeharrez aipatutako hiruei (formula-izaera, hi-
rukoiztasuna, egitura irekia) beste lau joera gehitu dizkiet.

Errepikapena

Errepikapena, kontrajarpena eta paralelismoa ahozko estiloaren
eta ahozko psikodinamiken ondorioak dira, aurrerantzean ikusiko du-
gunez. "Klimax"⁹ delako joera (edo joeraren alderdi bat behintzat),

---

(9) Klimaxaren alderdi bat baino ez zaigu interesatzen, baina klimax
delakoaren esparrua zabala da: "Término procedente del latín *climax* (y éste,

berriz, oso lotuta dago bertsolariaren alderdi bati: atzekoz aurrera konposatzearen ondorioa dugu klimaxa bilatzea, edota aurrea jo ahal-bera toaren tentsio konpositibo eta dramatiko (edota komiko) goraka joatea.

Argi dago, bestalde, bertsolariak oraintsura arte ez direla heziak izan erretorikaren artean. Gehienez, beste bertsolari arrakastatsuren eredia bertatik bertara ezagutzeko parada izan dute¹⁰. Beraz, pentsatzekoa da asmo erretoriko esplizitu jakinik ez dutela izango sarri askotan, baina bai inpliziturik edo edertasun-senak gidaturik.

Ezin dugu ahaztu ere, berbaldiaren edertasuna bilatzen den gehienetan, dialektikan eraginkorra izatearen zerbitzuan jartzen dela; batez ere bertsolari hauen bertsoingintzan, non mikro-istorioak sortzeak gaur egun duen pisua edota garrantzia ez daukan¹¹.

Ez da apenas formularik antzematen bertsolari hauengan. Hori, batez ere, berezko iruditegirik ez daukatelako dela esango nuke. Hau da, euren bat-bateko bertsolarietan ez dute irudi multzo bat formula txiki batzuk sortzeko aukera nabarmenik emango lukeen "ganbara oparorik".

del griego *klimax*: escalera), con el que se designa una figura retórica relacionada con la anadiplosis (...) y que consiste en una exposición continua, progresiva y encadenada de un tema, en cuya enunciación se procede por escalonamiento. [...] Algunos tratadistas circunscriben el sentido de *clímax* para designar el estado o escalón en el que culmina el proceso ascendente de la gradación. En este sentido en los estudios de teoría literaria se entiende por *clímax* el momento de máxima tensión que precede al desenlace de la acción en un relato, en un drama e, incluso, en un poema" (Estébanez Calderón, 1999, 168).

(10) Hori da, kasu askotan, eta AEBtako bertsolariak tankera horretakoak dira, bertsolariaren "formazioa" edo "ganbara". Oratoriaren egile klasikoei uste zuten "hizlariaren" prestakuntza zabala izan behar zela hainbat arlotan (Quintiliano, 1991, 83-87). Hizlari eredu-garrien ereduak imitatzea ere garrantzitsua omen zen (Ibidem, 2002, 142-145).

(11) Esate baterako, Andoni Egaña 2005eko bertsolari txapelketaz istorioak marko handi samar baten barruan sortu beharraz ari da berari egindako elkarrizketa batean (Bertsozale Kultur Elkarte, 2006: 79).

Bai, euskaltzaletasunaren eta herriminen berbalditik hartutako irudi bat edo beste ageri da, arrunt bilakatuta, jakina, baina argi eta garbi iruditegi batzuen oihartzun halako bat delakoan nago:

[...] Errango det ba egi guzia
eta gure arbaso zahar halek
han egiten zuten bizia
nik beti maitatu izandu det
ni jaio nintzan **kabia**
Ameriketan indar aundia baina
ez det kanbiatzen nere herria.

Bertso honetan badira gauza bi aipatzeko modukoak: erabilitako irudi edo metafora arrunt hori, *kabia*, eta bertso bukaerako kontrajarpena.

Irudia, berez, ezaguna da¹², baina ezin da ukatu berbaldia edertuta geratzen dela honelako irudi bat erabilia, izaditik hartua, hain zuzen, norberaren aberriari izan behar zaion maitasuna halako naturalismo batean markoztatzen dela iragartzen duena. *Kabia* hitzak, bestaldetik, badauka gauza xume eta xamurraren konnotazioa, eta horrek bertsolariaren berbaldiari, bera ere pertsona xumea izaki, bizi-koherentzia eskaintzen dio. Baina apropos eginda dago hau guztia? Ziurrenera lehen aipatu dudan edertasun-sena izan da eragile bakarra eta ez gogoeta estilistiko bat.

Esana dugu, bestalde, bertsolaritzan formulak ez direla beste ahozko jenerotan bezain ugariak. Hala ere, sintagma batzuen erreplikapena badagoela ezin da ukatu, eta horrelakoetan halako formula inkontziente batzuk antzematen ditugu.

Esaterako, Johny Kurutxeti behin batean¹³ "udaberria" gaia eman zitzaion hiru bertso botatzeko haren gainean. Botatako lehenengoan honela zioen:

Denek badakigu
hain segur engoitik

---

(12) Bestak beste, Enbeitatarak izan dira irudi honen erabiltzaileak (Barandiaran, 2003, 568-569).

(13) 1988ko apirilaren 23an, Gardnerville izeneko hiritxoan, Nevadako estatuan.

urtean badela
sasoin ederrik [...] ¹⁴

Eta hirugarrenean honela dio:

Ez daike izan urtean
sasoina ederragorik [...]

Bistan da, zein den errepikatzen den sintagma, nahiz eta bigarrenak lehenengoak ez daukan atzizki bat darabilen: -ago konparaziozkoa.

Urte batzuk geroagoko beste saio batean, 1992ko azaroaren 7an, hain zuzen, arestian aipatu dudan Goñiren bertso batean honekin topatzen gara:

[...] Errango det ba egi guzia
eta gure arbaso zahar haiek
han egiten zuten bizia
nik beti maitatu izandu det
ni *jaio nintzan* kabia
Ameriketan indar aundia baina
ez det kanbiatzen nere herria.

Aberriari eta AEBei zor zaien atxikimendua alderatu behar zuten bertsoariak halako hartan. "Jaio nintzan" aditza, erlatibozko menpeko perpaus baten aditza da, "kabia" izenaren osagarri lanetan. Saio berean, aurreratxoago, honela bota zuen Jesus Goñik:

Gure herri maitagarria
askorik ez nahi dezuna
Amerikara etorri zinan
lanik egin nahi ez zuna
baina halare nik maitatzen det
amak bularra emana
Amerikako dolar guziak baino
nahio dut *jaio nintzana*.

---

(14) (*We all know* [especially] from now on that in the year there are beautiful seasons.)

Aurreko izen-lagun bilakatutako aditza, orain nominalizaturik ageri da, izen bilakaturik, –a artikulua adierazten digunez. Errepikapen bat dugu, nola ez, bertsolarik berak saio berean egindakoa. Normala da eta beharrezkoa agian, bertsolari arrunt batek honelako “makuluak” erabiltzea.

Beste hitz edo hitz multzo bat ere makulutzat erabiltzen dutela ondorioztatzen eramaten gaituzte ondorengo adibideek:

pentsatzen: gure corpusean¹⁵ 7 aldiz agertzen da

pentsaketan: 2 aldiz ageri da

pentsatu: 11 aldiz ageri da.

Formaren aldetik baino, ideiak lotzeko eta, batez ere, hoskideztaren laguntzarako baliagarriak dira oso arestiko hitzak. Bat-bateko bertsolaritza, beste gauzen artean, bertsolariek egindako ahozko gogoeta bat da, egoera komunikatibo jakin bat planteatu ondorenean egindakoa. Beraz, hitz hauen esanahiak bertsolaritzaren muinen dagoen ekintza horretara garamatza. Bertsolaria inguruan dituen gertaera, egoera eta gauzei buruz gogoeta egiten du, bere kantuzko gogoeta hain zuzen. Horretan ari dela adierazten digute hitz hauek:

Gauza hortaz **pentsatzen** oraintxe hastia [...]

[...] nik ere oraintxe geroari

behar baitut ba **pentsatu** [...]

Zer **pentsatu** badet gehia nik

hori dena entzun eta [...]

Kontrajarpena

Kontrajarpenean¹⁶ ere, ez da aparteko ballorik. Baina, beste behin betetzen da sarritan beste bertsolarien jardunean ikusten du-

(15) Lehengo atalean zehaztuta da zenbatekoa eta nolakoa den corpusa.

(16) Unea da gogoratzeko kontrajarpena dela bertsolaritzan, batez ere azken puntuan, gehien erabil ohi den ballabideetako bat dela. Gaur egun jardunean dagoen Sebastián Lizaso bertsolaria, esate baterako, kontrajarpenearen maisua da. Batez ere, azken puntuan kontrajarpenera jotzen du sarri askotan, nahiz eta bertso barruan ere kontrajarpenera ugari erabiltzen dituen (EHBE, 2000: 59, 71, 186).

guna. Izan ere, Ong-en ustez, ahozko ekoizpenen ezaugarri edo psikodinamiketako bat nabardura agonistikoak bilatzea da¹⁷. Aurkaritzako esaldi baten bidez dago adierazita, "baina" delarik lokailua. Perpaus nagusian elisio garrantzitsuak daude, entzuleek erraz bete edo antzeman ditzaketenak: "Ameriketan indar handia" (Ameriketan indar handia daukagu euskaldunok / Ameriketan indar handia izatera ailegatu gara euskaldunok/ Ameriketan bizi-kalitate -material- eroso izatera iritsi gara euskaldunok). Horri ondorengoa kontrajartzen zaio: "[...] baina/ ez det kanbiatzen nere herria". Hau da, "ez dut nire nortasun kultural-nazionala salmentan jartzen, ez dut nire "erroekiko" lotura moztu nahi, argi daukat zein den neure bihotzeko aberria". Beraz, ongi-izate materiala eta bihotzaren benetakoa atxikimenduak kontrajartzen dira azken puntu honetan.

Kasu honetan, kontrajarpenera dagoela elementu gramatikalekin adierazi egiten da. Beste batzuetan, berriz, alborakuntza baino ez da erabiltzen: hori bai, bere baitan semantikoki kontrajarriak diren bi elementu agertuz.

Xalbador maite, kantatu nahi 'zut
 egun ahal badet inola
 mundu huntatik joan zinan baina
 gelditu zaigu zure odola
 zu zinan bertsolari handia
 baita poeta bertzela
gu gera hemen adar kaxkar batzuek
zu zinan gure arbola.

"Gu" eta "zu" parez pare jarri ez ezik, bertsolaritza tradiziona-lean hain zabaldurik izan den joerari ere eusten dio Jesus Goñik Xalbadorri eskainitako bat-bateko bertso honetan. Bertsoaren bukaera, azken puntua, sententzia bat izateaz gain, kontrajarpen semantiko "deigarri" bat ageri da: "adar kaxkar batzuek", alde batetik, eta, bestetik, "arbola". Hau da, ez gauza batzuk, balio gabeko edo balio iragankorreko elementu bat, ezinbestekoa ez dena, alde batetik; eta, bestetik, iraunkorra eta bizi iturri den irudi sinboliko bat (are gehiago,

(17) "Many, if not all, oral or residually oral cultures strike literates as extraordinarily agonistic in their verbal performance and indeed in their lifestyle. [...] By keeping knowledge embedded in the human lifeworld, orality situates knowledge within a context of struggle" (Ong, 1990, 43-44).

agian euskal kultura): arbola. Irudi honek konnotazio ezagunak ditu gurean. Hasteko, hor dago Gernikako arbola, euskal burujabetzaren sinbolotzat. Eta, nola ez, arbolaren irudia bizimodu tradizionalarekin lotzen ahal dugu, nekazaritza edo laborantzarekin... eta, urrutiago joanez, euskaltasunari inoiz aitortu izan zaion "basotasunarekin" egiten da topo. Hau da, zibilizazio, inperio edota atzerriko kulturekiko joera errefraktario hura, zeinen arabera "basoa" eta "herria" (herri zibilizatua) kontrajartzen diren.

Hainbat baliabide ditu bertsolariak bere azken puntuari, bere klimax hori bilatzeko. Horietako bat zertzelada zehatz xeble eta grafiko bat konposatzea. Ondorengo bertsoa Jess Goñirena da eta bertan medikuaren rola ari da antzezten. Bere bertsokideari, gai-jar-tzaileak horrela proposatua, ardoa edateari uzteko agintzen dio bere osasunaren mesedetan:

Ofiziuia dotorra daukat
 eriaren sendatzeko
 eta goizian hemen dator bat
 ez dala ongi sentitzeko
 medizirik onena, aizu, laguna,
 zer dagon gaur zuretako
 aza nahikua jan zazu eta
 basua ez ukitzeko.

Ustekabekoa da azken irudi hori: aza nahikoa jatearen aholkua oso grafikoa da: jaki arrunta eta jatun onek maila behekotzat kontsideratuaren irudia da. Saioaren egoeran ageri da xeblekeria bilatzen zela eta xeblekeria aurkitzen da bertso honetan, non eta azken puntuan hain zuzen, sorpresaren efektuak indartuta.

Bertsoaren bukaera, kontrajarpena izateaz gain, sententzia ere izan daiteke. Bertsolari hauentzat urruti xamar geratzen den Euskal Herriko egoera politikari buru kantatzeko egin zen eskaera. Jess Goñik honela kantatu zuen, Francisco Franco diktadorea bertsoa ekarriaz:

Bai, Txurrukak esan duena
 horixe baita egia
 nik beti zabal edukitzen det
 alderdi hortan begia

Francok berrogei urtian zuen
 bai bere poderia
 hura juna zen mundutik baina
 bizi da Euskal Herria.

Bertsolaritzaren historian hainbatetan egin dira honelako kontra-jarpenak bertso bukaeretan. Har dezagun, Basarri bertsolariaren "Gernika"¹⁸ izeneko konposizioa. Horrela bukatzen du azken bertsoa:

[...] Gernika erre ziguten baña
 zutik daukagu arbola.

Badago azpian nolabaiteko makrodiskurtso bat: Euskal Herriaren etsaiak edo kanpoko erasoak iragankorrek dira, zoroak, zuztarrik gabekoak. Euskal Herriak, berriz, indar berezi bat izan du eta du, horien aurrean iraunkor eta iragangaitza izateko.

Goñiren bertsoan, gainera, kontrajarpen hori heriotza ("juna zen mundutik") eta bizitza ("bizi da Euskal Herria") kontzeptuekin gauzaten edo irudikatzen da. Sententzia hau, beraz, oso ikusgarria ez izan arren, dotorea dugu, bertsoa ondo borobiltzeko modukoa bai behintzat.

Klimax

Klimax delako baliabide erretorikoa azken puntuarekiko estrategiarekin lotzea da zentzukoena bertsolariak ari garelarik. Izan ere, bertsolariak klimaxa bilatu bai¹⁹, baina azken puntuan sorrarazi nahi du klimax hori gehien-gehienetan.

(18) *Euzko Deya*, 1938-II-20.

(19) "To facilitate the construction of verses, the bertsolari employs a special technique referred to in Basque as "amaia da hasera, atzekoz aurrera" (the end is the beginning, from back to front). This philosophic principle maintains that what comes last is foremost in our thoughts, although it may be the final thing to be carried out. The last line must be the most important and the cleverest to that it has a strong impact and achieves its intended effect. The bertsolari strives to summarize all of his thoughts in the last line to win the audience's applause" (Aulestia, 1995: 32-33).

Arestian kontrajarpa delako baliabideaz aritu naiz eta adibideetan erakutsienez, kontrajarpenaz baliatzen dira bertsolariak, batez ere azken puntuan, aipatu berri dudan bertsoaren klimaxa bilatu nahian.

Baina kontrajarpa ez da klimax delako hori bilatzeko erabiltzen den baliabide bakarra. Har dezagun Jess Arriadak 1976an botatako zenbait bertso²⁰.

Lan tipi bati lotzeko orain
 baderaukat alegantz
 aurtxo maiteak hartuko al duze
 agurian aski pazientzi
 Euskal Herria gora dezagun
 hau ez degu behar ahantzi
 zeren mundu hunek ezpaitu nehon
 holako zazpi probintzi.

Berbaldi sinplea da²¹ eta, bistanenez, azken sententziarako zuzendua: "zeren mundu honek ezpaitu nehon/ holako zazpi probintzi". Bertsolariak badaki sententzia horretan bat egingo duela bere entzuleekin, baina bertsoaren une garrantzitsuenerako utzi du. Izan ere, azken puntua izango da entzulea azkenik entzungo duena eta oroimenean ondoen gordeko duena. Bestalde, sortutako berbaldi txikia (bertsoa) azken puntuari esker eusten da, edo "justifikatzen" da. *Performancearen* egoerak ere euskal "bakartasuna" edo berezitasuna ospatzera bultzatzen zuen nolabait eta, beraz, egokia ematen du bere sinpletasunean.

Bat-batean sortutako bertso horietarik hurrengo zazpiak Euskal Herriko zazpi probintzietan izan ziren eskainiak. Hala ere, bat-bateko saio horri bukaera emateko honako hau bota zuen Jess Arriadak:

(20) "[...] the topic was about seven children, each representing one of the seven regions of the Basque Country. [...] Jess Arriada of California heard about it, and finding the topic to his liking, improvised the following verses during a cultural presentation in San Francisco" (Mallea, 2003: 38-39).

(21) Besteak beste, bertsoaren baldintza metrikoak ñabardura gutxitarako tartea eskaintzen duelako.

Azkenekoa denak agurtuz
despedituzten naizela
gauza ederrok ikustean negar
jautsiren baitzaut berela
anaitasuna edo batasun
hunek jarraiki gaitzala
aita ama batek euskaldun guziak
egin bagintu bezela.

Hemen ere, azkenari begira dago konposatua, baina bukaerak azken puntua ez ezik, azkenaurreko puntua ere hartzen du: artikulatua da edo, nahiago bada, zabalagoa, azken konparazio-euskarri horri esker. Entzuleei zuzendutako aldarrikapen bat da, batasunerako aldarrikapena, hain zuzen. Bere aurreko berbaldia kohesionaturik geratzen da azken puntu biotan, bere entzuleei nolabaiteko "kohesioa" eskatzen dien momentu berean, hain zuzen. Itxuraren aldetik, lorpen bat da dudarik gabe, eta horrek berrindartzen du bere balioa, nahiz eta testua bera bakarrik edo bakarturik berezko balio testualeko handikoa ez izan.

Har dezagun Jess Arraidaren honako hau:

Zenbat tristura artzainarentzat
ekartzen duen artzaintzak
ni bezel'orain entzun dituzte
nausak erran ttuen hitzak
gaxo artzainak pasatzen ditu
bai aski egun murriztak
nagusi jauna urtia pas'tu degu
emanazkitzu bakantzak.

1991eko Euskal Kantari Eguneko bertso saioan kantatu zen. Saio hartako hirugarren ariketan kokatzen da. Bertso hau, ariketa hartan kantatu zen hamargarrena dugu. Eta egoera hauxe da: Jess Arriada artalde handi bateko artzaina da, Jess Goñi nagusiarentzat lan egiten duena. Ariketa berean Kurutxetek ardiaren papera antzezten du eta Goikoetxeak aharia edo ohotsarena. Azken paper hauek eman zuten bertso xeblere batzuetarako aukera, jakina. Baina bederlatzi bertso bota ostean agortuta zegoen aukera hori eta, Jess Arriadak sorpresa batekin harritzen ditu entzuleak. Ekintza komunikatibo

zuzen eta zehatza gauzatzen da: Bere nagusiari oporrak, bakantzak, eskatzen dizkio.

Ariketaren hasieran ez zuen indarrik izango eskaera horrek. Baina ariketan zehar horrenbeste xelegekeriaren ostean, koherentea da "artzainak" antzezten duen nekadura eta, ondorioz, nagusiari egiten dion erronka ausarta²², azken puntuaren "sorpresa", hain zuzen.

Eta erronkaz ari garela, hona hemen Jess Goñin bere bertsokidearen zen Goikoetxeari egiten dion salaketa "larria":

Kristonak hasi zait orain
Wyoming'dik etorrira
aspaldian kotxe saltzian dabil
lan gogorak utzita
honen lanak errezak dira
batzuk engainatuta
amerikano karruk saltzen ditu
japonesez motorra ezarrita.

Ezaguna zen entzuleen artean Martin Goikoetxeak aspaldi utzi ziola artzaintzan lantzeari eta autoak saltzeari ekin ziola. Jess Goñik, zertzelada egoki batzuekin azaltzen du egoera hori, eta erronka moduan "fikziozko" salaketa bat egiten dio. Berrero ere, ahozko genero honen alderdi agonistikoa ageri zaigu²³, eta berorren ondorioz elkarriketak, sarritan, dema edo ahozko erronka bilakatzen dira. Kasu honetan dema horrek azken puntu hartzen du bere zehaztapena:

---

(22) Honek bete-betea konektatzen du "Verbomotor lifestyle" deituriko joerarekin (Ong, 1990: 68). Ahozko estiloaren joeretako bat horixe da: ahozko jarduera interakzioa da, neurri handi batea behintzat. Ahozko jardueraren bertsolaritza ere beste horrenbeste, beraz. Hona hemen kontzeptuaren Ong-en azalpena: "We are expanding its use here to include all cultures that retain enough oral residue to remain significantly word-attentive in a person-interactive context (the oral type context) rather than object-attentive" (ibidem).

(23) "By keeping knowledge embebed in the human lifeworld, orality situates knowledge within a context of struggle. [...] When all verbal communication must be by direct word of mouth, involved in the give-and-take dynamics of sound, interpersonal relations are kept high –both attractions and, even more, antagonisms" (Ong, 1990: 44-45).

auto amerikarrak saltzen dituelakoan, barruan motor japoniarrak omen daude. Ez dago azaldu beharrik entzuleentzat hori iruzurtzat hartzen dela²⁴.

Ondorioak

Ameriketako Estatu Batuen bertsolariren ahozko produkzioa aztertzerakoan, beraz, muga batzuk izan ditugu; izan ere, azterketa integral batek testuingurua eta *performancea* bera ikusi ahal izatea eskatuko luke.

Hala ere, testuinguruaren arlo asko ezagutzen ditudalakoan nago, bertan izan naizelako, bizi duten egoera ezagutu, bertsolariei eta hainbat entzuleri elkarrizketak egin dizkiedalako. Euskal kulturaren ezagutzaila izateak ere lagundu dit. Joxe Malleak egindako bilketa lanari esker, hainbat saioren zertzeladak ezagutzea posiblea izan da eta hori lagungarria da inondik ere.

Testuaren azterketa (testuinguru horretan kokatua, jakina), bestalde, oso baliagarria izatera ailegatu daiteke, ekintza komunikatibo eta estetiko hau sakonki ulertzeko.

Horregatik, lehenengoz, azterketa formalari ekin diogu eta, horren barruan, bereziki hiru alderdi formal hartu ditugu kontuan: hoskidetza, azken puntua eta ahapaldia. Konturatu gara, bertsolariek hoskidetzari eutsi bai, baina hoskidetzaren balio kategoriala edota gramatikala ez dutela apenas kontuan hartzen. Luzetasunari ere ez zaio apenas jaramonik egiten: XX. mendearen lehen erdialdean (eta bigarrenaren zati handi batean) bat-bateko bertsolaritzan nagusi zen joera hori eta, bertsolari hauek XX. mendearen bukaeran (eta XXI.-aren hasieran) horri eusten diote, *Homeland*-eko joera zahar hori izoztuta geratu izan baillitza. Azken puntuari dagokionez, bertsolariren praxian argi eta garbi ikusten da azken puntuari begira daudela konposaturik bertso guztiak, bertan osaturik agertzen baita bertsoaren esanahia eta, kasu askotan, bertsoaren egitura sintaktikoa. Sententzial aukera ematen dieten esaldiak dira nagusi (baiezkoak eta ezezkoak) eta horiekin batera, kontrajarren semantikoren bati aukera

(24) Ezaguna da ahozko generoetan testuinguruak berebiziko garrantzia hartzen duela (idatzizko generoetan bainoago). Azken bertso honen testuinguruari "soziokulturala" dei geniezaloke (Calsamiglia, 1999: 108).

ematen dietenak (juntagailu aurkariekin egindako alborakuntza eta perpaus kontzesiboak, adibidez). Ahapaldiaren egitura bera ere azken puntuaren estrategiaren baitan eraikitzen da, nahiz eta batzuetan azkenaurreko puntuak ere bertsoaren bukaeraren "makulu ezinbestekoa" dugun, biak (azken puntua eta azkenaurrekoa) unitate baten elementu banaezinak izanik edota, beste modura esanda, halako binomio bat osatuz.

Erretorikaren ikuspuntutik ere esan dezakegu hainbat bertsolariaren bertuteak ageri direla lau bertsolariaren bertsoetan. Berbaldi erretorikoaren balioa nolabait baloratzearen zenbait kalitate-irizpide hartu dira kontuan. *Aptum* delako irizpidearen ikuspuntutik, sarritan bertsolariari jarri zaizkien egoerak ez direla egokiak esan daiteke, baina desegokitasun hori diskurtoaren egokitasunez eta gizatasunez konpentsatzen da, *vir bonus* delakoaren jarrera agertuz. Honek harrera ona izaten du bertsoen entzuleengan, jakina, baina aipatua izan den entrenamendu falta hori sarritan oztopoa izaten da egoera komunikatibo bakoitzari etekin gehiago ateratzeko. *Puritas* delako irizpidearen atalaitik, hauxe diogu soil-soilik: gehienetan ulermena oztapatua izaten ez den arren, gaizki neurtutako bertsoak ugaritxo dira, nahiz eta donuaren "malgutasunarekin" hori estaltzen den. Horrek galarazten du edertasunaren goragoko mailalara ailegatzea. *Perspicuitas* delakoa kontuan hartuta, bertsolariak bertso-gaiari lotzeko lantzean behin dituzten arazoak aipatu behar dira. *Ornatus* delako atalean kontrajarpina eta klimax izeneko joerak nabarmendu ditugu, bertsolari askoren baliabide nagusiak izanik. Errepikapena edota formularako joera ere alpagarria da, ez modu kontzientean ez oso modu oparoan, baina presente izanik.

Oro har, Europako Euskal Herrian zaharkiturik gelditu diren joera batzuen jabe dira bertsolari hauek, nahiz eta beste hamarkada batzuetan baloratuak izan ziren²⁵. Hainbat trebezi gutziz garatu gabe

(25) Ikerle askok esaten dute bertsolaritza asko aldatu dela azken urteetan: "During the last few decades, bertsolaritza has also reflected many of the social changes that have occurred in Basque society: It went from being linked mainly to rural society to being more common in urban contexts; [...] and today most young bertsolaries are highly educated and received formal instruction in bertso-eskolas, schools created with the only objective of training bertsolaries. The types of exercises are also changing, becoming more innovative [...]" (Amorrortu, 2003: 141-142)

dauzkatela ageri da, hain zuzen hainbeste biderrez aipatu dugun elkarrekin aritzeko edota entrenatzeko duten oztopoarengatik. Baina bertso-saioretan komunikazio arrakastatsu eta jarduera erretoriko txukuna eta ballotsua lortzera ailegatzen dira gehien-gehienetan, dekoroa edota egokitasunaren zentzu gizakioia ederki barneratuta eta aktibo dutelako. Bertsolariekin solastu eta gero, ageri da halako bertso eskola edo bertso-gune sortzeko beharra, bestela oso modu ezkorrean aurreikusten da genero honen etorkizuna. Distantziak gainditzeko prest daude baita teknologia berriez ballatzeko ere. Bertan bizi diren euskaldunek daukate beren esku hori posible egitea. Europakoei, berriz, esperientzia eta materialetan laguntzea egokitu behar zaie, orain arte horretan aritu diren bezala.

Bibliografia

- AMORRORTU, Estibaliz: *Basque Sociolinguistics. Language, Society, and Culture*. Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2003.
- AULESTIA, Gorka: *Improvisational Poetry from the Basque Country*. University of Nevada Press, Reno, 1995.
- BARANDIARAN, Asier: *Kepa Enbeita eta Balendin Enbeita: Bi bertsolari-belau-naldi ahozkotasanaren harian*. Euskal Herriko Unibertsitatea: argitalpen zerbitzua, Bilbao, 2003.
- BERTSOZALEAK KULTUR ELKARTEA: *Bertsolari*. Andoain, 2006, 61. zenbakia.
- CASAMIGLIA BLANCAFORT, Helena; TUSÓN VALLS, Amparo: *Las cosas del decir. Manual de análisis del discurso*. Ariel Lingüística, Madrid, 1999.
- CICERÓN (ed. eta itzultzailea SÁNCHEZ SALOR, E.): *El orador*. Alianza Editorial, Madrid, 1991.
- ESTÉBANEZ CALDERÓN, Demetrio: *Diccionario de términos literarios*. Alianza Editorial, Madrid, 1999 (1. edizioa 1996an).
- EUSKAL HERRIKO BERTSOZALE ELKARTEA (EHBE): *Bertsoen mundua* (CD), Elhuyar Kultur Elkarte, Donostia, 1997.
- Bapatean 99*. Donostia, 2000.
- KALZAKORTA, Xabier: "Herri ipuinen Hasiera eta Amaierako Formulak" in *Tradiziozko Ipuingintza*. Labayru Ikastegia, Bilbao, 1989, 9-32.
- KORTAZAR, Jon: *Euskal literaturaren historia txikia*. Erein, Donostia, 1997.

- MALLEA, Joxe (compiler, editor and translator): *Shooting from the Lip. Bertsolariak Ipar Amerikan. Improvised Basque-Verse Singing*. North American Basque Organization, Reno, Nevada, 2003.
- ONG, Walter J.: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen & Co Ltd, London and New York, 1990 (first published in 1982).
- QUINTILIANO, Marco Fabio: *El decoro del orador. Edición bilingüe del libro XI de M. F. Quintiliano, Institutio oratoria por el R. P. L. J. Fr. Pedro de la Dedicación del Pilar, O. R. S. A. Roma, 1952.*
- Sobre el orador* (Introducción, traducción y notas de José Javier ISO). Editorial Gredos, Madrid, 2002.
- SPANĠ, Kurt: *Persuasión. Fundamentos de retórica*. Eunsa, Pamplona, 2005,
- WHITE, Linda: "Formulas in the Mind: A Preliminary Examination to Determine if Oral Formulaic Theory May Be Applied to the Basque Case" in ARMISTEAD, Samuel G. & ZULAIKA, Joseba: *Voicing the Moment. Improvised Oral Poetry and Basque Tradition*. Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2005, 265-280.

Sorkuntza

Luzea naiz

GARI

Luzea naiz eta hala idazten naute
lerro artean sarri ikusiko nauzue,
lainoen gisako borobil bat dudala.

Literatura aldizkari honek ere nire izena darama
lore gisa hartuko dut hori
lagunok; eta kotxe gidari berrien
lekuko ere ni naiz, beraz; nor ni baino
Lagun hoberik?

Marraz josita maiuskulaz,
mendien antzeko borobilez minuskulaz,
mingaina ezkutatu eta ezpainak bildu
mesedez ni ahoskatzeko.
Mugarik ez dut,
makina bat aldiz ikusten baitut
mahaietan naiz testuetan nire burua.

Noraezean eta negarrari ezin eutsi
nabil. Euskaldun berriek esan baitute
ni naizela haien etsai nagusienetakoa:
Nor-Nork, Nor-Nori-Nork...
Non eta nola erabili ez omen dute asmatzen.
Nire helburua ez da nekea sortzea,
nortasuna duen hitz goxo bat izatea baizik.

Ongi-etorri elerik borobilenera,
ohitu zaitzte ahoa irekitzen ni ahoskatzeko.
Oskolik ez dut eta liburu eta
orrietan sarri ikusiko nauzue,
opari baten gisakoa naiz,
olatu bat bezain indartsua eta
ohea bezain goxoa.

Pozik nago, edo
Parekorik ez dudalakoan nago,
Perfektua ez naizen arren,
Poesia, poema... bezalako
Pisu handiko hitzak hasten baititut.
Parkeko haurrek ere, musu emateko,
"pa" esaten dute.

*Ramon adixkideak esan zidak,
retiratzeko hiztegitik, eta ea
rekurto gutxikoa
resistentzi gabekoa edo beldurtia ote naizen.
Robota banintz bezala, euskaraz "e" bat jartzen baitidate aurretik.
Respetu pixkat izateko esan zioat,
romantiko xamarra ere bai baiantz, eta
ritmoa ematen batiot hizkuntzari.*

Suge baten itxura eta hotsa dut,
saiatu bai, ni ahoskatzen eta
sasoiz bazaudete, konprobatuko duzue.
Saltoka ikusiko nauzue hitzez hitz.
Sua dut barrenean eta
susmoa dut besteek ez nautela asko maite, halere;
samurra dut bihotza.

Txapela dut buruan edo
teilatua zutabe gainean.
Tente nago beti.
Tontoretik ikusten ditut besteak.
Trinko ikusiko nauzue beste hitzen
tartean, eta trebetzat dut nire burua
testuetan asko azaltzen bainaiz.

Umil-umila naiz, halere;
urrearen balloa dudalakoan nago.
Utikan bokaletan azkena naizela diotenei,
uler dezatela,
udazken gabeko urtarorik, edo
urik gabeko itsasorik ez dagoela.
Une bat behar dut niretzako, beraz;
urrutira noa.

Xarma handikoa naiz,
xelebrea ere bai agian.
Xaloa ere bai beste eleekin eta
xedea badut hiztegi barruan.
Xelegekeriak esaten hasia naiz
xumetzat dut halere nire burua eta lagunak
xaxatzea atsegin dut.

Zail egiten zailo jendeari ni ahoskatzea, eta marra
zuzenez idazten naute.
Zabal ikusten dut nire burua eta
zama handia dut nire gainean,
zakarki ahoskatzen nauten horiei,
zoragarria eta euskaldunontzat berezia den
zeinu hori nola ahoskatu erakutsi behar baitiet.

Bariazio berriak

Luis Mari MUJICA

Etsimena

Etsimenak jota beherantz dagi
bizitzaren gupil desitxarozkoak,
gero ta harago bihotz-erroak
atzematen du bizitzaren zauri

Hala ere, badut federik aski
ez dela bortitz ezaren asmoa;
gaitza den lehia taigabekoan
oraindik dauket itxaropen argi.

Etsitzea -ala bizia kendu
nahi izatea- ez da, seguru, berdin,
etsimenak bere ordainak ditu.

Itxaroezean ere zer egin
pairamen osoz arakutzen dut,
ze fededun ere naizela dakit.

DO CAMINO

(Galiziako eliza hondatu bati)

Hormak zituena ta gurutzeri
eder egin da kolpean hondamen,
tamalez bihurtu harrizko galden
aspaldian zena habe miresgarri.

Tristura gaitza doakit barnetik
oro ikustean ez zena lehen,
begi biotan nik urri gozamen
atzematean halako huts handi.

Hormak jautsirik ikusterakoan
barrua jartzen zait tentu samintsuz,
dolu sakona nik beraren soan.

Inguruan oro lurrean dakust
hormak direla beherantza joan,
sabai osoa bilakatu biluts.

Pixkana...

Pixkana, baina eten ezinean,
zaharragoa gizakiaren antz,
aldapa-itxura dadukan bidean
gauza guztiek dagite beherantz.

Behin lore zena gero, bat-batean,
aihen azaldu da,gezur-aldats;
gaztetasuna gainditu nahian
urte igaroeak abiada erraz.

Gezurrezkoa urteen joana
deus ez baldin bada geratzen berdin;
ni neu ere ez nauzu nintzana.

Zertarako hitzok ezin badadi
gaurkoa itzuli lehengo hartara,
aih, iraganak ez du orainaldi...

Portugal

Begiz begi ikusten duda Portugal
 –Oporto, Coimbra, Batalha, Lisboa,
 Ebra, Algarbe–. Ipar ta hegoan
 edertasun bat-berberaren zabal.

Gaztelak ez zuen menderatu ahal
 izan bere aintzin nagusigoa,
 inperioaren aintza harroan
 Lisboak mantendu aspaldiko itzal.

Gaztela askotan izan da harro,
 lapur ta faltsu, konkistari maltzur,
 bereak ez ziren lurren lukurrero.

Portugal, baina, ez da azaldu makur,
 oldetsu ta sendo baizik zeharo
 Espainiaren ukan gabe beldur.

Belen

(Portugalgoa)

Monastegiak harri eder-jantziz
 klaustroan kurbak ditu, filigranak,
 Manuel errege ospetsu izanak
 eliza barnean ospe berezi.

Harri landu eta zimur-irudi
 bikainez daude hilobi etzanak,
 Portugal handiak edertasuna
 eskaintzen halako arte limuriz.

Bertan datzanak handiki-itzalaz
 indarra dager –umiltasunik ez–
 historiari damaion goi-aintzaz.

Lusitaniarrek handi-ohorez
 erakutsi denei artezko goi-arnas
 harriaren landuz hainbeste saiheats

San Zoilo (Casedan)

Bakardadez biltzen da San Zoilo
pinu berdoxtak ditula lagun;
goi mistikazko arnasa ezagun
paisaiak landa du baketsuan lo.

Teilatuan lauza zaharrak fijo,
harrietan, berriz, sekulan izun
bilakatu ez den harunzkotasun
bat... Ez daiteke eman deus sotilago.

Gauza bitxien ondotik bidari
San Zoilo ermitak bake ta abegi
bikaina bertara heltzen denari.

Zangotza hiritik ez hain urruti
zelaiek bakezko aire larregi
geroko zerbaiten bailiran sari.

Amodioa

Nire bihotzak egina du bide
ibiliz sarri haruntz eta honuntz,
zorion zabala gozatu orde
oraindik susmoak nabila uxatuz.

Badakit ametsak amets faun-garratz
baino ez direla, asmakizun huts;
maiz nabilazu bihotza unkituz
bakardadea ez dakidan hain latz.

Eguna arrats-behera denean
oroi hutsalak zaizkida berritzen
ezin sostatuaz atsedenean.

Ondoezak ez nazala irents, arren,
-ez eta laga bide bazterrean-,
izan nadila, tinko ni neu lehen.

Naiz izan trakets

Nahiz izan trakets
zure maitasuna
dezaket erdiets,
lortu ontasuna.

Artazuko almandrak

Artazun eder almandrak,
irripar zuriz adarrak,
ah, hainbeste irriks duenak
barruan ditu sugarrak...

Artazun berriro...

Bideak goen muinoan
eskaintzen dit Artazu,
bidearen joanean
herriak hainbat zantzu,
udaberria iritsi da
eme ta irribarretsu,
ote eta epuruek
ernamuin berritan su,
bide zaharra lerratzen
oroi gozoz nabiltzu,
aurrekaldean Sarria,
behean Argaren putzu,
lehendik begiztatua
barruan eder-izuz...

Langedoc eta Rosillon

26-VIII-2002

Hegoaldeko Frantzia bidari
mahasti, larre, zidor, mandabide,
mendi eta hainbat arrokadi
nik aspaldiko kataroen kide.

Harri soilean gazteluak jaiki
dira arrano garaien harrotasunez
paisaia gotor ta gaitzak eraikiz.
Zer du kataroak hiritik ihes?

Peyrepertuse, Roquefixade,
Usson, Puivert ta bestainbat gaztelu
gurutzada itsu-gaitzen gotor-leku.

Langedoc eta Errosillon-ek
Ipar Frantziaren eraso estu
ta basatia berriro pairatu.

Peyrepertuse

(Kataroen arroka)

Oro malda gaizto, oro arroka,
oro zuloak sorturiko izu
dela (haitzak bertan oihartzun itsu)
paisaia azaltzen zaida erronkaz.

Kataro gaisoa behetik gora
babes bila dabil ze sineskizun
bereak dirade zeharo izun;
mendian mezu baten dei gogorra.

Rosillon guztia gaztelu-toki
da ta kataroek latz fede-eraso
katolikoak dituztela atzetik.

Katolikoek fedea delarik
Kataroek jasan hainbat arazo
ostotsa ballitzan goiko menditik.

Iturria

Ura bilusten da,
bilusten harago
—oro aratz dago—,
urak muin damaida.

Oihu zenbait...

Biolinaren
harietatik
sentimen anitz,
asperen hainbat...

Soinuzko hariak
lehiaz dohazkit
doinuen aitzakiz
bakea isuriaz...

Dena soil, dena hurbil,
—kanpo ta barrua
oro soinu hartua—,
doinuz joa nabil.

Iturria

Ura bilusten da
oraindik harago,
—“garbi ta aratz nago”—
da bere erantzuna.

Ura hotz ta garden
galtzen da zingiran,
izarrak ortzian
zein dirdaitsu diren...

Itzulera

Urte anitez alde ibili eta
etxera nauzu joranez itzuli,
nahiz munduan herrialde ugari
izan berau da nire gozaketa.

Euskal Herriak –seme kutun gisan–
bihotz-zabal ta pozkidaz hartu nau
(beti kabi zait agitu Herri hau...),
edonon nirea da bera izan.

Kanpoan jasoa Euskal Herrira
gogo handiz dut ekarri ta aldatu,
tentuaz egin etxeranzko bira.

Gero atzemana lar dut gozatu
nirea bailitzan gauzen dirdira,
bere gauza umilen hartuaz gustu.

Gaztelako lurrak

Soriako lurrak gozo ikuskari
maite izan duda bere hainbat ertz
(halako ederra ez daiteke ezets),
agur bero nik beti Gaztelari.

Lautada agor eta mendi ugari
dezake ene soak gozo erdiets,
muino zekenak ardiak bailirez
begi hauekin naiz behatzen ari.

Machado handiak Soriarra nau
oroi-egarriz berriro ekarri,
halako ederra ez daiteke neur...

Egun ni, orobat, naiz olerkari,
zeren nire soak bertan dau
ederdura goren baten ongarrri...

Bihotz ene

Bihotz ene,
 bihotz nere,
 zara bikaina
 sagar bat adina,
 bihotz ene,
 norik dizu kalte?

Egunen gurpila

Egunen gurpila –arin birakari–
 bihotz sakonak askotxo daki
 (agian, hobe hainbat ez baleki...),
 bizitza berriz mikazten zait ari.

Zergatik saminak esan berari,
 zergatik penak bihotzera jalgi
 jakinak barruan mina badagit,
 hobe ez hustea bizitzaren larri.

Ukitu dudan guztia zait gazi
 hitza zaidalako saminez bete,
 oroipen txarrak erruz zaizkit hazi.

Halere, oraindik goza dezaket
 dolua ere onartzen ikasiz
 –oro atzemanaz barneko bakez–.

Ederdura

Barne gelatan urtez-urte egosten
datorren ederrak gozo nau bildu
–bere ederdurak lehioak ditu–,
saia nadin, bada, beretik hartzen.

Ederduraren giltza dudalarik
begiztatua zaida atsegin oso
oro ohartuki hartzen baitut gozo;
gozamen asko hartua duda nik.

Urrian kolore nabarrek dute
estali oparo euskal paisaia,
ikusia itzuli zait gozo bete.

Naturari heldu zaio garaia
bersentitzeko gaztetasun beste,
sagarrek duten usain on-alaia.

Amodioa

Hainbat urtez galduta ta errati
maitasun-ezaren desatseginez
–ederra nahi eta ederrik ez–
zorte onak utzi nau bere eskutik.

Bakardadeak samin handi dagit
behin lortua nire ustekabez
utzi egin baitut, halabeharrez;
hutsune hartaz pena nik oraindik.

Maitearen soina halako itsaso
bezala bertan naizelarik murgil,
zentzu guztien sentituz eraso.

Bera da oroimen laxoen multzo,
bera edertasun guztien erpin,
beregana atzia ezti zait oso

Begien itsaso

Begi horiek zaizkida itsaso,
beraieran oro murgiltzen nauzu
–ez dakit zer naizen ni, zer zaren zu–,
zure begiak berriro neri so.

Zure arima zaida arras gozo,
itsaso baizinan ertzik ez duzu
–ez eta ibaiaren ibilbide estu–,
aspaldi naiz eder horretaz gaiso.

Baina zer eten lokarri hain bortitz,
zerk ebaki (ah, hala izan ez balitz...)
lehen loturaren goi korapilo.

Zaharrek duten susmoen aitzakiz
geroaz berriro bihotz honek hitz,
jarraituz aspaldi bateko hildo.

Udaberria

Lurraren aluan erein hazia
borborka jalgi da, bizitzaz irten
zezen beltzaren kemena bailitzen;
lurraren sabelak samin hautsia.

Neguaeren loa –geldi hasia–
birzartatu da, eten da bat-baten
izadiari eman dio kemen
odol berrien barne ausartiaz.

Baina motz daiteke bere bizitza
neguan ez badu irauten sendo
lurrean lo datzan fruitu-emaizak.

Urte oro behar negua jasan
lurpean sartuta dagoenak lo,
bere haziak bizi luze beza.....

Autobiografia

Urteak joan, urteak etorri
hainbat ezuste, hainbat porrot galant
haurtzarotik dut egunero jasan
harritzar berean sarri eroriz.

Nire egungo urteak ez dirade urri,
haur izan nintzen, gaztetxo geroan
gauzak ez nekila nola eroan,
han-hemendik naiz ibili urduri.

Ameslari erraz eta poeta
bezala joan zaida arin bizitza
urte igaroez hartuz gogoeta.

Eta joana orainean datza
eguneroko barne ausnarketa
bideko gauzekin eginez dantza.

Urteen andana

Bizitzan bideak dirade anitz,
haurtzaroan apal, gaztetan gori
-beti galdezka zer den hau, zer hori-
urte-gurpilek sobera dute hitz.

Izan ez naizena, agian, banintz
ez nuke hainbat zalantza errotik,
onartuz bizitza berezko zoriz
lasaiagoa nintzateke, agiz.

Urteak pasata nik ez nahi hil,
betian baino iraun eta bizi
niretzat *betiak* duen garrantziz.

Zer da geroa? Amets faun ta zurbil
baten, agian, gezurrezko haziz?
Betiro nahi nik oraina itsatsi.

Guggenheim

Kristal huts zara, bertikalitate,
marra, zutabe, lerro, zorabio
–ene begiradak “aski da!” dio–,
ibaian metalen islada luze.

Estria berrien moldean arte
bizkor-ausartak gorantz daragio
burdin-fantasiak direla medio;
metal zutiak ederrezko kate.

Nik dakustana harro da, nabarmen,
ohiko ez den argizko ispilu;
begiotan oro eder ta gailen.

Arkitekturak ildo ederra du;
xarmarik ere ez zuena lehen
orain da lerro ausartezko gailur.

Sinetsi nahi

Luterano naiz, unamuniano,
sinetsi nahi ta ezin sinetsi
ditudala dudaren mugak hesi;
galderak erruz datoz niganaino.

Jainkoa amets huts ote, gandu, laino?
Erraz uler ez daitekeen hitz hertsia
ta hitsak nau berriro ilunarazi;
erantzunak ez argi, ilun baino.

Min zait fedea izanarren grazi
ze aspalditik fideista nauzu,
zalantzak betiro bere garrantzi.

Bazaren –ta ez zaren–, Jaun ahalsu,
nahi nuke berriz fedea itsasi,
ez jalgitzea hainbat galdera antzu.

Arantzazuko apostoluak

Apostoluak *hutsaren* hitz dire
arrokan trebe ta ausarki landuak,
apostoluen sabel ta betarte
gaitzetan harriak gune hustuak

Haitzak jasan du zizelaren kolpe
hitsa soinean sortuz urradura;
atalez-atal sentitu du eme
koska leunez duen arrasto hura.

Tenploa harri zulatuen kide
da, geometriazko *verbum* aratza,
fedea harrizko adierazpide.

Mailu nekagaitzaz harriak jasan
du kolpe gotor goi-maisutasunez,
harrokak lortu obaldura gaitza.

Larrun mendia

Bi Euskal Herriei goitik so
Larrun mendiak alturan du muga,
bertan ikusia (ezin nik duda...)
harrigarri da eta xarmant oso.

Larrun geologi zail eta garai
da, paisaiaren harri-bularrak
hodei aldea du biziki urra
gezi bat antzo ortzean igogai.

Mendia altura da, urruntze bikain
–nekez igaro daiteken goidura–,
beti urrunago ortze urdinen gain.

Begiztatzean nik arkitektura
hain erraldoia bihotzak leun dasait
“horra, ba, maiteen dudan gailurra”.

Aspaldikoak

Aspaldikoak dituda gogoan,
jaiotetxea, Araxes ibaia,
borda, soroa, mendi garaia;
orain badakida norantza noan.

Oroi zaharrak urteen jitoan,
bihotz honetan aspaldi ikusia
sendo eta bortitz dut itsatsia;
bizia urte-sail anitzez zait joan.

Intsalus, Zakar, Otsabio,
Agerre umetako aintzin izenak;
lekuak bihotz honi zerbait dio.

Izen bakoitzak aintzina izana
gozaturik hainbat urte-jario
existentzia gotor baten zamaz.

Lizartza jaioterrian berriro

Mendiaren mugan, Zelain parean,
herria dakust aldapan geldia,
igaro-urteen atsedendian
oroi zaharrak berrarrotzen nigan.

Mendi garaia zutunik barnean;
gaztain ta haritzen aintzin irudia
jaioterriari datza atxikia
oro dela kutun bihotz honetan.

Hautzaroa bertan Igaro nuen
eme gozatu muñodun paisaia,
gauza anitzei hartuaz gozamen.

Badira oraindik beste edergaiak
barnean direnak poz ta xoramen
aspaldian nik gordeak kuraiaz.

Samin amankomuna

Ene bihotz, arren, zuadea isilik,
ez zaitez mindu, larria harago
ez eraman, ze tristaturik nago
zure erru makurraz aspaldidanik.

Dolua paira dezadan bakarrik,
ze norberaren barrengo samina
besteak mintzeko ez da ta duina,
sufritzean egon behar da soilik.

Halere, elkarren dolua aberats
daiteke bata lotuaz besteaz,
halakoak badu fruturik aski.

Saminak ez du inortxo, beraz,
endekatzen, edo egiten narrats;
ausarta denak ilduratzen daki.

Tentua

Lurtsaila landuz idi-parea
bezala adimen-soroan natza
golde zorrotzaren higituz hortza,
zein beltz-ugaria lur aterea.

Ene pentsamenak mila adiera
ditu zentzunen hesitik harantza,
nahizta gerora giza-ezetzak
bihotza ez jarri inoiz hartara.

Nire barruko errota isilean
gorderik duda hainbeste sekretu,
batzutan oparo, bestetan bakan.

Barrukoak behar luke eskuratu
adierazpen garbigorik nigan
gauza bakoitza atzemanetz tentuz.

Oroigarriak

Beti natorkizu lehenetara
berrituz sakon hainbat sentimendu
(ah, bihotz honek zenbat jasan ez du...)
ametsetara dudala joera.

Gizaseme orok ez dagi hautamen
beharrezkoa den bezain egoki
(behin heldua ezin gero utzi...),
jakin gabe ziur zer maitatu den.

Maitale gaitza izan nahiz betiro
han-hemengo maite-bilakari,
niretzat ez zenaz jabetuz ero.

Askoen izan naiz isil maitari
bata-bestearen hartuz hats bero,
baina egoki zen tentu gaberik...

Bakardadea

Adiskide on zaren, bakardade,
nirekin zaude gauzetaz mintzatzen,
nirekin hutsune hau haragotzen;
tamalez, ez nauzu egi-entzule.

Eta, oraindik, zaude haragoan
sakon jarduten behin ta berriro
nahiz isil hau ukan barruraino;
ez dakida ze aldetara joan.

Ispilura beha ezarri nauzu
galdetzen ni al naizen aurrekoa,
ezagumena galdu dudala usu.

Zaila gertatzen da ezagugoa
–zeren garenez gerade ezbaitsu–,
gauza jakinetik urrutira goaz...

Bizitza

Bizitzak badu gurutzebiderik
–bat, sei, hamabi, hogei eta beste–
bizia norantza doan dut galde;
ezin duda jaso hitz egokirik.

Desoseguan bihotza dabilkit
hau eta bestea birraukerutzen
egungoa izan daitekeela azken;
zer den on, zer gaitz ez dakit oraindik.

Bihotzak mila bidezidor ditu
denak doazenak heriorantza,
jada ez dakit nolatan jokatu.

Orainak ez du lehenaren antza
haustura latza baitu ezagutu;
heriotza baten susmo garratza.

Nire hamalaukoak

Ene bihotzak sarri du kantua
paisaiaren hitza lagun dudala,
hautsezko bidetan sartu ahala
sakona benetan nik sentitua

Hitzak ditzaket osoro zabaldu,
ikusi eta begiztatuaren
pozkida ere hedatu nabarmen,
nahiz hartaz lehen ez izan kontu.

Hamalau bertsoan duda hertsia
bideak emana ongi ausnartuz,
halako ederraz nago jantzia

Honakoa utzi eta hura hartuz
bidea daukat orori irekia;
inoiz ederrari egin gabe huts.

Lagun bati

Egun ilun batez joan zinaden
txikitandik biok ginela lagun
(barnetik osoro biok ezagun),
orain non zauden dizut galdetzen.

Zure begitan ikusten nuen
gaitz isilaren samindura alargun
–heriotzak zukan zuen oihartzun–,
halere irriari zenion eusten.

Zure begiak behaka dituda
–begi urdin, zabal, handi, gozoak–,
inoiz ez dutenak barren tristura.

Kendu, arren, bihotzetik duda,
galdez bezala baitut zure soa
aitortuz barnean dakizun hura...

Berrito Sorian

Aspaldi ez ta aurrean Soria,
dena luze, zabal, eremu landu
balitz bezala kolore horiaz;
imijinak zerbait berezia du.

Paisaia luze ta xarmangarriak
amets batek antzo besarkatzen nau
(nik amestua da benetan berau),
ene begiek bere eder-saria...

Machadoren luma gozatuaz naiz
ezti etorri lur garaietara;
Soria ikusiz bihotzak ez du gaitz.

Duero ibaiaren ur hotzen joana
bihotz sakonean pozezkoa zait,
Machadori nago guztiz emana...

Heriotza

Zure joanak, zure heriotzak,
itzal batera nau tristeki igaro,
hain sakon sartu zaidan samin-hortzak
hautsi ta joa utzi nau osoro.

Zertarako gorde aintzin ametsak
barne samina harrotuz berriro,
oroitzapenak maiz dira garratzak
bakea ezin bada aurrez idoro.

Maitasunak utzi nau birretenda
sentiaraziz hutsaren itzala;
pentsatzen dut ez zarela joana.

Hobe balitza dena hitz hutsala
onar ez dezadan joan zerala;
sinets nahi nuke hurbil zaudena.

Oroigarriak

Nire bihotzak badu hainbat bide,
barne bihotzeko eramanpenaz
ildo ilunetik isil eramanak;
beti izan nauzu saminaren kide.

Sarritan ibili naiz bihotz-samin
lau haizetara sakabanatua
–itxaroezak barrua hartua–,
nengoen hartatik nola ihes egin.

Bide zaharretik berriz natortzu
aspaldi eraiki etxe-habira,
bihotz eria non bihotza hara...

Zeharbidetan ez dut hatsa galdu
bizia hartuz benetan gogara,
beharrak ez nau bultzatu bestera...

Beste galderak

Airean nola txori kantaria
 uretan hala arrain distiranta
 naturaren lege hitsak jarrita.
 Galduta nabil hegazti-harira.

Behin amore bat, gero bestea
 –honek ukatu, beteak eskaini–
 eskura iritsiak atsegin zaizkit
 bizitzan deus ez baita funskabea.

Handik ta hemendik tximeleta antzo
 etengabeki lore-bila nabil,
 edertasun erraz ugariei so.

Eder guztizkoa, seguruenik,
 inoiz itzaltzen ez dena da. Akaso,
 nire barnean ez dut halakorik...

Deus ez

Gaiso dagoen semea bezala
 apal natorkizu laguntza eske
 –bihotzean badut aspaldiko neke–
 ongi dakidala maite nauzula.

Eskerrik asko, maitale apala,
 opari hoberik inork ez luke
 hainbat maitatua izanda ere;
 bihotzak eskerrak jalgi ditzala.

Zu ni maitatzen, ni, berriz, zugandik
 urrun, hotz eta askitxo aparte;
 mutu izanik ere dagidazu hitz.

Arren, ez itxaron nitaz hainbeste
 zure hitzak sarri gogor baizaizkit;
 niregatik isil egon zaitezke.

Bihotza ereiten

Lurrean etzanda, soro aurrean
arto-aleak ikusten nengoen
nolatan zulora erortzen ziren
naturak su zuen sabelean.

Goldea lanean ari zen geldi
haziak uzten modu askean,
soroak zeukan zulo zekenean
ale bat ere ez zen galdu alferrik.

Aih, bihotz hori erantz al baneza
ikustearren oraindik hotz, sendo
bere hutsune ta maitasun-eza.

Haziak nahi nituzke harago
erein; hutsunea ito ta eza
gainditu, une batez, behin betiko.

Osoa

Ahalguztidunak deusa sortzean
astiaz hartu zuen atsedean,
ikustean oro on zela nabarmen
atsegin ukan zuen bihotzean.

Hitzak berba egin zuen itzalean,
hutsunea mugagaitza den –ez den–
neurrian oro bihurtu zen guren,
inork igar ez zezaken heinean.

Bai, on zen oro, on bikain osoa
–zenaren eta ez zenaren giltza–,
hutsak berea zun funts guztizkoa.

Eta ni nabil itsua bainintzan
ezan bilatzen gauzen baiezkkoa,
hutsa ta osoa bera bailiran.

Berriro Nafarroan

Nafarroako lurra aurrez-aurre,
 udazken galdatan daude margoak
 (gorriak, horiak, urre gozoak...),
 kolore-kutsuz gaur bihotz hau ere.

Golde beltzak idekitzen du eme
 lur-sabela, ta jalgitzen zuloan
 haziaren emaltz soil-nimiñoa
 oro haz dadin mardul ta fingabe.

Nik ere lur hortan nahi dut golde
 izan, zulatu dena, aleak jarri
 ildo beltzean, laharraren orde.

Ni neu nauzu lur gaitzaren ongarrri,
 soroan sartuak eramanpenez
 lurrean izanen du fruitu ugari

Sinetsi-ukatu

Ene barruak badu ezbai anitz;
 horra gakoak: ukatu-sinetsi,
 arrazoiak nahi ez duena atzi
 behar isilik gordez fedezko hitz.

Ikusten ez dena nabarmen balitz
 fedeak ez luke hainbat garrantzi
 –giza arrazoiak dioena eutsiz–,
 hori ez da baina fedearen giltz.

Bidean beti oro ez da berdin;
 sinesteak on dagida barnean,
 ez-sinesteak, berriz, bihotz-samin.

Giza biziaren arratsaldean
 ez nuke nahi galde bera egin,
 zeren ongi dakit fedea zer dan.

Galderak

Sarri dagiot bihotzari galde
pentsatzen dudan oro ote den amets
(hau onartzen dut, bestea, berriz, ez),
giza-bizia beti itxuragabe.

Munduan gauza ziurrak badaude
(ezin da galde argirik badenez,
gauak t'egunak badiren ala ez...),
baina oro ez sinesgai, halere.

Egia esan, sinestean eta
ez-sinestean biltzen da bizitza,
ezer ez da argi, dena da asmaketa.

Eta noa –eta nator– hitz gaitzaz
egiten berriz barne galdeketak,
nekatuaz, benaz, ene bihotza.

Maitasunari

Ametsetan zu, ilargia gisa,
bakartasun hau emeki ukitzen,
bihotz honentzat *Ederra* duzu izen,
soina bezainbat lirain zure hitza.

Euskal paisaiaren harrizioa
zure aurpegian argiz betea,
entzutean hain gozo zure elea
bihotz saminduak sakon bulkoa.

Gau luzeak eta egunak ditut
zure ederrean pentsatuz pasatzen,
zure ederrak ez du niretzat azken.

Lehenago zinuztan barren sentitu
bihotz eri honen oinarri izaten;
gaur gehiago didazu eskaintzen.

Udazkena

Urrilaren soina gorriz da jantzi,
oro koloreen mozkorraz ase
bere igurtzitik ezer ez dela aske;
margo gorriek naute bizkor atzi.

Barne bizia dudala hain gori
atzematen dut berriro hasea
(zentzuz ta gogoz osoro betea),
agur dagoit ingurukoari.

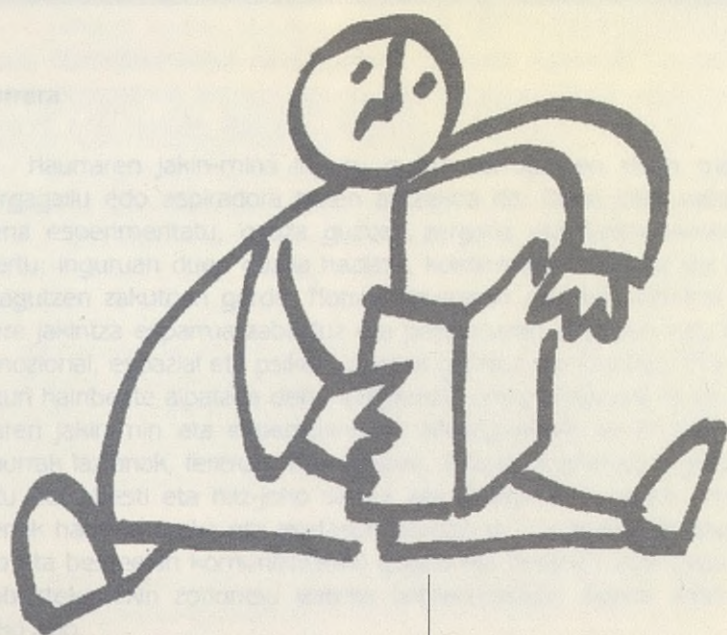
Barrua naturaz daukat betea
pixkana hazten zaidala gozaldi,
ah, fruta bilduen barne-nekea!

Noa -ta goaz- orok ihesari
damaion urte anitzen mendean;
hiltzea beti da zerbait ongarri...

Haur eta gazte literatura

Haur- liburulegiaren garrantzia

Haur eta gazte literatura

Haur-liburutegien garrantzia

Iñaki ZUBELDIA

Sarrera

Haurren jakin-mina inguru guztia zurrupatzen duen makina zurgagailu edo aspiradora baten antzekoa da. Dena jakin nahi du, dena espermentatu, gauza guztien zergatia eta funtzionamendua ikertu: inguruan duen guztia haztatu, kontrolatu, maneiatu eta bere ezagutzen zakutoan gorde. Horrek haurren adimena irekitzen du, bere jakintza esparrua zabalduz eta pertsonaren ahalmen kognitibo, emozional, espazial eta psikomotoreak garatuz eta hedatuz. Eta gaur egun hainbeste alpatzen den inteligentzia emozionala ere ez da haurren jakin-min eta espermentazio ahaleginetatik urruti gelditzen. Haurrak laztanak, ferekak, hitz goxoak, astindu maitekorak jasotzen ditu eta abesti eta hitz-joko samur eta atseginak entzuten. Horrek denak haurrari oreka eta asetasun emozional hordigarri bat eragiten dio eta besteekin komunikatzeko gogoia eta besteen losintxeekin eta enbustekeriekin zoriontsu izateko barne-bulkada, desira, irrika piztuko zaio.

Bi urte inguruan, haurra konturatzen da besteekin komunikatzeko gai dela. Gauzak hobeto ulertzen dituela eta besteei ere bere mezua ulertarazten diela, erdi totalka edo trapu-mingainez adierazten dienean.

Denbora horretan haurra liburu irensele bihur daiteke, animalien irudiak edo argazkiak dituzten liburuak erakusten bazaizkio, edo traktoreak, panpinak, itsasontziak eta abar dituzten materiala eskaintzen bazaio. Askok gustatzen zaizkie baita ere, barruan irudi mugikorrek

edota ukimen sentsazio bereziak dituzten materialak: katu-ilea, hegazi-lumen leuntasuna, ahuntz-larruaren zakartasuna...

Adin honetatik aurrera, maite dituzte baita ere haur txikiak protagonista dituzten liburuak, TEO edota TXOMIN eta KATTALIN bildumak, adibidez.

Eta laster ipuinen munduak erakarmen bizia sortuko du haurren buru-bihotzetan. Egia esan, hasieran ahoz kontatutakoak biziagoak egingo zaizkio eta hauek nahiago izango ditu, baina gerora irakurritakoak ere gustura entzungo ditu, behar bezalako intonazio eta bizitasunarekin irakurtzen bazaizkio.

Sara C. Bryantek, haurren psikologia hain ondo ezagutzen duen emakumeak, liburu zoragarri bat dauka *Ipuinak kontatzeko artea* izenburua duena eta bertan honelako gauzak esaten ditu ipuinei buruz:

«Zer da ipuina? Ipuina, batez ere eta funtsean, arte obra bat da, eta bere zeregin nagusia bide artistikoetatik barrena ibiliko da...»

(...)

Narrazio eder baten egitekoa, estatua edo margolan eder batena bezalaxe, atsegina ematea da. Bizitzaren prozesuaren barruan bere eginkizuna alaitasuna eskaintzea da. Eta alaitasunak sortzen duen ondorioa izpirituaren esnatze horixe da, benetan ederra den edozeren aurrean pizten den pertzepzio hori.

(...)

Arte obra bat da narrazioa eta umeari eskain diezalokeen zerbitzurik handiena edertasunaren sentimendu eternalera dei egitea da. Honen eraginez gizakion arima aurkikuntza berrietara bultzatua sentitzen da, aurkikuntza hauek lagunduko baitiote garapen armoniatu bat izaten.»

Eta, honetaz gain, ipuina bizitzarako irakaspen bat da. Bizitzako zailtasunak eta gorabeherak islatuta aurkitzen dituzte ipuinetan eta haurrek beren bizitzarekin lotzen dituzte kontakizun hauek. Ipuinen munduan egoera eta pertsonaia fantastikoak ikusten dituzte, bizitza bera bezain egiazkoak diren arriskuak eta etsaiak, baina hauetatik onik ateratzeko gai diren pertsona indartsu eta bizkorrek ere badaudela ikusten dute. Ametsetako leku zoragarrietara bidaiatzen dute

ipuien bitartez, gauza harrigarriak gerta daitezkeen tokietara. Euren fantasiak ez dauka mugarik eta maitagarritz, ogroz, sorginez, aztiz, mamuz, galtzagorritz, iratxoz... elikatzen da.

Sara C. Bryant-ek honela dio:

«Uste dut esan daitekeela umeek biziki maite dituztela maitagarrien ipuinak, eta hori bera bakarrik nahiko arrazoi da beste batzuen bila ibili beharrik ez izateko. (...)

Atea itxiezalozue eta herentzia eskubidez zor zaion zerbait kenduko diozue umeari, antzinako umeekin elkartzan duen eta bere beharrei haien bezalaxe erantzuten dion zerbait garrantzitsua lapurtuko diozue.»

Horregatik oso garrantzitsua da umeen bizitzako lehen urte hauetan ipuin mitologikoak eta miresgarriak kontatzea (Tartalo, sorginak, maitagarriak, laminak, jentilak... eta antzeko pertsonaiak azaltzen dituzten ipuinak), baita ere animalien ipuinak, alegiak, parabolak..., pertsonaia herrikioen kontakizunak (Pernando amezketarra, Fernando plaentxiarra, Mattin Mottela, Juan Soldau...), ogroen, herensugeen, trollen, iratxoan... ipuinak.

Laburbilduz esan genezake Perrault, Grimm Anaiak, Andersen, Barandiaran, Azkue, Mayi Ariztia, Jose Mari Satrustegi, Juan Manuel Etxebarria eta antzeko biltzaileek jasotako ipuinak guztiz gomendagarriak direla, gure arbasoengandik datorren ondare aberatsa delako, herriaren memorian betiko galduta gelditzeko arriskutik salbatua izan dena.

Haur-liburutegien garrantzia

Haur-liburutegiak, ondo antolatuta daudenean, txoko erakargarri eta atseginak dira umeentzat. Han beren fantasia aseko duen materiala aurkitzen dute: maitagarriak, sorginak, ipotxak, piztia beldurgarriak eta pertsonaia hunkigarriak, piratak, herensugeak, printzesak, heroi miresgarriak, hiltzaile ankerrak, banpiroak...

Eta haur-liburutegi baten egitekoa haurra txoko horietara erakartzea da. Horretarako, ondo egituratuta egon behar du, liburuak egoki eta erraz aurkitzeko moduan sailkatuta, haurren begietatik gertu... Bestalde, liburuzaina pertsona atsegina eta haurrek gertukoa

sentitzen dutena izango da. "Señorita Rottermeyer" edo "gizajalea"ren antzekoa bada, haurrak uxatu egingo baititu, erakarri beharrean.

Haur-liburutegi atseginak ikusi izan ditut eskoletan ere, Katalunyan. Han, astean behin gutxienez, haurrek beren gustuko liburua aukeratzen zuten eta ordu bete pasatzen zuten irakurketa librean, atseginezko irakurketan, ikasgelan bertan eta ikastorduen barruan, ondoren liburu horri buruzko inolako ariketa akademikorik egiteko obligaziorik gabe. Irakurketa horixe da, norberak atseginez eta inolako obligaziorik gabe egiten duen ariketa plazer-emailea edota kezkak sortuko dizkizuna edo beldurra eragin edota barre eginaraziko dizuna.

Ipuinen mundua ezagutu baldin badu, haurra nekez geldituko da axolagabe istorio zirrarragarri baten aurrean. Bihotzean kilimak, kezka, zirrara, hunkipena, poza, pena, samina, atsegina... sentituko ditu. Eta horixe da ipuinen egitekoa, umeen sentimendu mundua asintzea eta bizitzako hainbat gertakizun eta istorioekin dibertiaraztea, ikasgaraztea, beldurra edo ziurtasuna sentiaraztea, negar edo barre eragitea... Horregatik, ipuin klasikoak eta, oro har, ipuin on eta egokiak haurtzaroan entzun dituen umea istorio-zale izateko bidean jarritako umea izango da. Ez zailo hainbeste kostako ahoz kontatutako ipuinetatik irakurritako ipuinetara salto egitea. Honetan, gurasoek ere badute beren eragina. Gurasoek ipuinak maitekiro kontatzen eta irakurtzen badizkiete euren haurrei, hauek ipuinetara eta istorioetara zaletuko dira modu natural batez. Bestalde, oso garrantzitsua da umeak bere gurasoak irakurtzen ikustea eta gehiago oraindik, irakurritik dibertitu egiten direla sentitzea. Eva Janikovszky-k oso ondo deskribatzen du haur batek zer sentitzen duen gurasoak pozik irakurtzen ikusten dituenean. Emakume honek 2001. urteko Haur Liburuaren Nazioarteko Egunerako testu zoragarri hauxe idatzi zuen:

Liburuetan dago dena

Zer dago, bada, liburuetan? Horixe galdetzen nion neure buruari hiruzpalau urte besterik ez nituela, aitona-amonen liburu dandan, nire aulkitxon, uzkururik egoten nintzenean. Amona kaxen atzean esertzen zen; ama, erakusmahaiaren beste aldean, erosleen zain egoten zen. (...)

Ez uste aspertuta egoten nintzenik!

(...)

Nire etxean denek irakurtzen zuten: amak, aitak, aitona-amonek. Haien buruak liburu gainera makurturik ikusita, batzuetan irribarre egiten zutela, beste batzuetan serio ipintzen zirela eta beste batzuetan orrialdea arreta handiz pasatzen zutela ikusita, neure buruari galdetzen nion ea non ote zebiltzan orduan. Hitz eginez gero, ez zidaten entzuten; azkenean, begiratzen zidatenean, bazi-rudien urruneko leku batetik zetozela.

Zergatik ez ninduten beraiekin eramaten? Zer ote zegoen liburuetan? Zein ote zen esaten ez zidaten sekretua?

Hurrena irakurtzen ikasi nuen, eta aurkitu nuen liburuen sekretua: hantxe zegoen dena; ez bakarrik amandreak, iratxoak, printzesak eta sorgin gaiztoak; han geunden zu eta ni, geure poz eta kezka guztiakin, geure irrika eta saminekin; hantxe dago ona eta txarra, egia eta gezurra, izadia, unibertsoa; hori guztia sartzen da liburuetan. Zabal ezazu liburua, eta bere sekretu guztiak erakutsiko dizkizu.

EVA JANIKOVŠKY (egokitua)

Eta hobe da oraindik aitak edo amak txikitatik haur liburutegira laguntzea eta hango txokoak eta sekretuak umeari erakustea. Hone-la, haurrak sentituko du bere gurasoek maite dutela toki hura eta, gainera, toki hark altxor ezkutu eta ballotsuak gordetzen dituela, bere gurasoek maitatzen dituzten altxorak. Gurasoen laguntzarekin bere adinari dagozkion liburuak non egoten diren ikasiko du; eta handik hartzen eta liburu horiekin gozatzen. Gero jakingo du haur liburutegia bere bigarren etxea bezalako toki bat dela, lasai eta konfiantzaz egon daitekeena eta hango arduraduna edo arduradunak berari laguntzeko dauden pertsona atseginak direla. Puntu hau ere oso garrantzitsua da, haurra gustura eta lasai senti dadin leku magiko horretan. Liburuek barruan daramaten magia hori sentitu behar du umeak eta aldi berean leku magiko horretan konfiantzazko pertsonak, bera babes-tuko eta berari lagundu eta erakutsiko dioten pertsonak ere badaudela sentitu behar du. Horrela kezkarik gabe, lasai eta gustura hurbilduko da haurra hainbeste misterio gordeta dauden txoko berezi horretara.

Eredu aipagarri bat: Tolosako haur liburutegia

Badira dagoeneko bederatzirte urte Tolosako haur liburutegia liburutegi orokorretik bereizita martxan dagoela. Garai batean liburutegi orokor bat zegoen Kultur Etxeko lehenengo eta bigarren solairuan. Han umeen eta helduen liburuak zeuden eta bere zerbitzua eskaintzen zuen garai hartako antolaketak eta bitartekoek posible egiten zuten modurik egokienean.

Gero, helduen liburutegia Aranburu jauregira eraman zuten, gaur egun dagoen kokalekura. Eta haur liburutegia bakarrik geratu zen Kultur Etxeko lehenengo solairuan. Hasieran, Susana Larre izan zen langile bakarra, Tolosako udalak enpresa bat kontratatu baitzuen haur liburutegiaz arduratzeko eta enpresak Susana izendatu zuen lan hori betetzeko.

Hasiera batean, gauzak nahiko egoera nahasian zeuden eta pixkana-pixkana gauzak antolatzen eta haur liburutegia hornitzen eta kudeaketa sistema modernoak aplikatzen hasi behar izan zuen arduradun berriak.

Geroago, laguntzaile bat eskaini zion Tolosako udalak liburutegiaren funtzionamendu erdi prekarioaz eta erabiltzaileen mugimendu izugarriaz jabetu ondoren. Laguntzaile hau Lourdes Agirrezabala izan zen, gaur egun ere Errota eraikineko haur liburutegi berrian jarraitzen duen liburutegiko laguntzailea. Eta duela gutxi, bigarren laguntzaile bat ere jarri du lanaldi osoz Tolosako udalak liburutegien martxa egokiagoa izan dadin. Laguntzaile berri hau Miren Lazkano da, baina ez da oraindik ofizialki haur liburutegiko langilea, Aranburuko helduen liburutegian ere lanean aritzen baita.

Haur liburutegiaren modernizatze prozesu hau dena hobeto azalduko digu geroago Susanak berak, idatziz emango dugun elkarrizketan.

Antolaketa berri hau gauzatzeko, helburu batzuk markatu zizkion Tolosako haur liburutegiak bere buruari. Hauek dira helburuak:

- Haurrek eta helduek kultura, informazioa eta aisia dohainik eskuragarri izango dutela bermatzea.
- Haurren irakurzaletasuna txiki-txikitatik sustatzea, batez ere, eskolan eta etxean irakurtzeko pizgarririk jasotzen ez dutenena. Aukera onena eta anitza egiteko ahalmena izan dezaten hezitzea.

- Herriari buruzko ezagutza bultzatzea, bertako kultura, historia, artea, jendea eta egiten diren ekintzen berri emanez.
- Haurren eta gazteen sorkuntza eta irudimena sustatzea, pertsona bizi eta irizpidedun bihur daitezen.
- Haurraren jakin-minak eta kezkek asetzeko eta dokumentatzeko edozein baliabide eskura jartzea.
- Haurrak informazioa eskuratu eta erabili ahal izateko behar dituen teknologia berriak eskaintzea eta hauen erabilera erakustea.
- Heziketarako euskarri izatea, bai modu autodidaktan bai arautuan. Herriko eskoletako liburutegien faltan, eskoletako ekintzen euskarri izatea.
- Herriko eskolekin harremanak estutzea.
- Heziketa lanetan dabiltzan guraso, hezitzaile eta beste profesionali behar dituzten baliabideak eskuragarri jartzea.
- Haurra aisiaren erabilpenean heztea eta herriko bizitzara hurbiltzea, bere jakin-min eta kezka berberak dituzten beste haurrak ezagutzeko aukera eskainiz.
- Herriko ekintzen euskarri izatea.

Helburu hauek betetzeko zerbitzu ugari eskaintzen ahalegintzen da haur liburutegia. Hemen argitzea komeni da orain arte liburutegi honek 0-14 urte bitartekoentzat eskaintzen zuela zerbitzua eta hemendik aurrera 0-16 urte bitartekoentzat eskainiko duela.

Hauek dira Tolosako haur liburutegiak gaur egun eskaintzen diren zerbitzuak:

— Erabiltzaile bereizientzako hainbat gune:

Txiki txokoa: Gurasoek lagunduta, Oti 5 urtera bitarteko haurrentzako zerbitzua.

Irakurgela, hemeroteka, komikiteka, ezagutza txokoa.

Gazteei zuzendutako fondoa (12-16 urte): Irakurzaletasuna galtzeko arrisku handia duen adin taldea da, beraz, liburutegiak arretaz hartu beharreko erabiltzaile multzoa da. Komikiak eta aldizkariak (Hemeroteka) dituzte gogokoen, eta haurrengandik bereizitako gunea behar dute.

Tolosako tokiko bilduma: Tolosari buruz bildutako material guztia antolatu eta gune berri bat sortuko da, herriari buruzko informazio gunea izango dena. Edonolako euskarriak eskainiko dira: esku-orriak, bideoak, diskoak, liburuak, aldizkariak, ...

Gurasoen txokoa: guraso eta irakasleei zuzendutako fondoak. Hauek behar duten informazio gunea izango dute.

- **Mediateka eta Fonoteka:** zerbitzu berri honen bidez liburutegiko ikus-entzunezko materiala (CDak, bideoak eta abar) kontsultatzeko aukera emango da; besteak beste, musika zutik entzuteko aukera izango dute haurrek.
- **Infoteka Mikroteka:** alde batetik, Interneten kontsultatzeko aukera (eta kontsultak egiteko beharrezko ezagutzak) emango dira, eta bestetik, ofimatika zerbitzua emango da, testuak, datu-baseak eta kalkulu-orriak sortzeko eta erabiltzeko aukera. Horrez gain, inprimatzeko, grabatzeko edo eskaneatzeko zerbitzuak ere emango dira.
- **Euskarri berrien mailegua:** Orain arte liburuak eta ikus-entzunezko materialak mailegatu dira; orain eskaintza zabaldu eta CDak eta CD-ROMak ere mailegatuko dira.
- **Liburutegiko katalogoa OPAC** sisteman egongo da, hau da, zuzenean kontsultatu ahal izango dira liburutegiko fondoak, eta gainera, Eusko Jurlaritzako ELSN sarean dauden liburutegien katalogo guztiak ere bertan kontsultatu ahal izango dira. Internet bidez maileguak berritu eta eskaerak, erreserbak eta iradokizunak egiteko aukera emango da.
- **Liburutegien arteko mailegua:** Eusko Jurlaritzako Udal Liburutegi Sistemaren barruan dauden liburutegietako liburu, disko eta abarrak erabiltzaileek behar dituztenean maileguan eskatu ahal dira.
- Mailegatutakoak bueltatzeko **24 orduko zerbitzua**. Maileguan hartutako gauzak edozein ordutan bueltatzeko aukera ematen da.
- **Irakurzaletasuna sustatzeko ekintzak:** Ipuinaren ordua (ipuin kontalariak), antzerkiak, poesia emanaldiak, erakusketak, hitzal-diak, topaketak, ...

Eta hauek dira etorkizunean eskaini nahi diren zerbitzuak:

- **Eskolei egindako eskaintza** handituko da: bisitak, gidak, erakusketak, ...
- **Erabiltzaileen prestakuntza**: OPACa eta liburutegiko beste zerbitzu eta baliabideak egoki erabiltzeko behar diren ikastarotxoak eta azalpenak eman beharko dira.
- **Haur liburutegiko web gunea**: Katalogoaz gain, liburutegia Interneten izango da: zerbitzuen berri, harremanetarako txokoa, eta Interneteko umeentzako baliabideen gida eskainiko da.
- **Liburu-sorten mailegua**: Tolosako hirigunetik urrun dauden azoetako haurrek ere liburutegiko zerbitzuez baliatzeko modua izango dute: Amarotz, Bedaio, Aldaba, ...
- **Bibliopiszina**: Udan haurrak liburuak dauden lekura ez ezik, liburuak haurrak dauden lekura hurbiltzeko zerbitzua, Usabal polikiroldegi berrian.

Tolosako haur liburutegiak ezaugarri bereziren bat badu, hori dinamismoa da. Jende ugari mugitzen da eta den-denak irakurle finak ez badira ere eta guraso batzuentzat haur liburutegia ludoteka antzeko zerbait bada ere, non bertan umeak utz daitezkeen, esan beharra dago mailegu ugari egiten direla liburutegi horretan. 2005. urtean, 18.416 mailegu egin ziren, horietatik 8.229 bideo, 5.821 liburu euskaraz, 4.178 erderaz, 76 ingelesez eta bestelako materialak 112.

Aurtengo datuak oraindik ez daude horren argi desglosatuta, baina bisitarien kopurua izugarria da: 27.793 bisitari izan ditu Tolosako haur liburutegiak. Gogoan izan Tolosak 18.000 bizilagun inguru dituela.

Datuak bere horretan hotzak izaten dira, baina zerbait adierazten dute. Eta Tolosako datuek bizitasuna, mugimendua, dinamismoa adierazten dute. Datu hauek denak eta Tolosako haur liburutegiaren funtzionamendua hobeto ulertzearren, Susana Larre arduradunari elkarrizketa egin diogu. Hementxe duzue elkarrizketa horren emaitza.

ELKARRIZKETA

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia (I. Z.)

Elkarrizketatua: Susana Larre (S. L.)

I. Z. Susana, Tolosako haur liburutegiko arduraduna. Azal ezazu zeure burua jendeak jakin dezan zu nor zaren.

S. L. Susana Larre naiz. 1991n egin nituen Salamancan Bibliotekonomia eta Dokumentazioa ikasketak. Eta, ikasi ahal, konturatu nintzen gustuko nuela. Bestalde, haur munduak betidanik erakarri nau. Begirale izan naiz aisialdiko talde batean eta karrera ikasten ari nintzela konturatu nintzen gustuko nituen bi gauza hauek uztartu ahal nituela haur liburutegian: alde batetik haur mundua eta, bestetik, liburutegiaren mundua. Horrexegatik, ikasketen azkeneko urtean erabaki nuen nire memoria haur literaturari eta irakurketaren sustapenari buruz egitea. Lanean hasi eta hasiera batean Donostian izan nintzen lanean, baina gerora Tolosara joateko aukera izan nuen, haur liburutegia antolatzerara, eta hementxe naukazu.

I. Z. Noiz eta nola hasi zinen Tolosako haur liburutegian lanean?

S. L. Tolosan duela 9 urte hasi nintzen. Helduen liburutegia Aranburu jauregira eraman zuten eta helduen eta haurren liburutegia zegoen tokian, hau da, Kultur Etxean, haur liburutegi bat sortu nahi zuten. Horretarako enpresa bat kontratatu zuten eta enpresa horrek ni hartu ninduen. Hasieran, biltegi bat aurkitu nuen, haurrentzako liburuekin, baina nahiko nahasia eta hutsu-
ne ugarirekin.

Baliabide gutxirekin hasi ginen horri buelta ematen. Biltegi horretako paretak margotu genituen, kolore atseginak erabiliz. Mobiliarioa aldatu genuen, plataforma batzuk jarri, puff batzuk eta jarleku egokiak eta mahai txikiak. Eta liburu berriak erosten hasi ginen, batez ere irudi liburuak, falta baitziren.

Eta gero, katalogazio lanari ekin genion. Bildumaren katalogo osoa eguneratu eta automatizatu beharra zegoen. Pixkanaka tolosarrek jakin zuten haur liburutegia funtzionamenduan zegoela eta jendea etortzen hasi zen. Kultur Etxeko ikastaroetara zetorren jendea liburutegia ezagutzen hasi zen, eta poliki-poliki

berria ahoz aho zabalduz joan zen: haur liburutegiak liburu eta ipuin politak eskaintzen zituela.

Horrela pasatu dira zortzi urte eta egun, liburutegiak hainbeste teko arrakasta duenez eta hainbeste erabiltzen den zerbitzua denez, Errotako proiektua sartu zenean, haur liburutegia aukeratu zuten bertarako.

I. Z. Zein egoeratan zegoen haur liburutegia?

S. L. Liburutegia antolatzen hasi nintzenean, antolaketa minimo bat bazegoen. Garai horretan erabaki zen Donostiako haur liburutegian erabiltzen zen klasifikazio sistema erabiltzea. Donostiako liburutegia ezagutzen nuen erabiltzaile eta langile bezala, beraz, ez zitzaidan oso zaila egin sistema horri jarraitzea. Eta banekien Donostian ondo funtzionatzen zuela, beraz, sistema bera jarraitzea erabaki nuen.

I. Z. Nolakoak izan ziren aurreneko hilabeteak?

S. L. Leku gutxi genuen. Donostiako haur liburutegiak bi txoko izan arren, 0-5 urtekoentzat txiki-txokoa eta 5-7 urtekoentzat beste irakur gela bat, guk ez genuen horretarako nahiko lekurik eta bi gune bereizi genituen:

Alde batetik, literatura jarri genuen, 0-7 urte bitartekoentzako liburuak gurditxo txikietan, eta apaletan zortzi urtetik gorakoentzako literatura, gaika ordenatuta (poesia, antzerkia, nobela, fantasia, misterioa, bizitzako gertakizunak, abenturazkoak, liburu historikoa, etab.). Gune horretan komikiak, aldizkariak eta gurasoentzako liburuak ere jarri genituen.

Eta bestetik, ezagutza txokoa sortu genuen, entziklopedia eta gai ezberdinei buruzko liburuekin: fisika, matematika, historia, eskulanak eta gainontzekoak. Gune horretan umeek etxeko lanak eta eskolako lanak egin ahal zituzten. Ume batzuek gune hori informazioa bilatzeko erabiltzen dute eta beste batzuek, besterik gabe, etxeko lanak egiteko. Berez, haur liburutegia informazio leku izan behar bada, ez etxeko lanak egiteko toki soil bat, baina garai hartan, uztea erabaki genuen eta oraindik ere uzten dugu, izan ere, gai horretan hutsune bat dagoelako. Eskolako liburutegiaren egitekoa da hori, baina eskolako liburutegiek ez dutenez 5etatik 8etara funtzionatzen, azkenean, haur liburutegiak hartu behar izan du eginkizun hori.

- I. Z. Nola hasi zinen antolatzen haur liburutegia? Zein irizpiderekin?
- S. L. Hasieran, bildumaren parte handiena liburuak ziren. Haur liburutegira iritsi nintzenean oso bideo gutxi genituen, denera hogeiren bat egongo ziren. Baina, denborarekin bideo ugari erosi ditugu eta egun, ikus-entzunezkoen bilduma ederra dugu. Eta eskaintza horrek jende asko erakarri du. Nahiz eta denekin ez duen funtzionatu, bideo erabiltzaile bezala hasi ziren asko azkenean liburu erabiltzaile ere bihurtu dira. Irakurzaletasuna bultzatzeko tresna ederra izan da.
- I. Z. Gerora zein bilakaera eraman du haur liburutegiak?
- S. L. Liburutegia ezagutzera ematea eta irakurzaletasuna bultzatzea izan da helburua. Helburu hori betetzen lagundu duen beste ekintza garrantzitsu bat ipuin kontaketak eskaintzea izan zen. Horrek ere jendea erakarri zuen eta garrantzia eman zion liburutegiari. Geroago, urte betera edo bi urtera, eskolekin harremanetan jartzen hasi ginen eta horrek ere lan asko sortu zigun, baina erabiltzaile gehiago erakarri zituen. Eta horrela, pixkanaka-pixkanaka, haur liburutegia zerbitzu arrakastatsu bat bihurtu da. Oso emaitza onak ditugu urte bukaerako datuei erreparatzen badiegu. Nire ustez, jendeari arreta egokia ematen ahalegintzea horixe da sekretua, erabiltzaileei entzutea eta eskatzen dugutena kontuan hartzea eta ahalik eta azkarren eskaintzea. Beti ezin da hori bete, baina gutxienez ahalegina egin behar da. Bestalde, herriko eskolekin sortu ditugun harremanak eta elkarrekin egindako lanak asko lagundu dio haur liburutegiaren funtzionamenduari.
- I. Z. Noiz arte aritu zinen bakarrik eta noiztik daukazu laguntzaile bat?
- S. L. Hasieran ni bakarrik nengoen, eta egunean lau orduz besterik ez. Oso gogorra egin zitzaidan beti ito beharrean bainenbilen. Tolosan aurkitu nuen biltegiari buelta eman nahi nion, baina ez nintzen iristen. Jendea liburutegira etortzen zen, nire ustez, oraindik liburutegia horretarako prestatu gabe zegoenean, baina ezin zen itxi barruko lanak egin ahal izateko, eta orduan eskatu nuen laguntza. Ordutegia luzatu zidaten, baina hala ere ez nintzen iristen. Aranburu liburutegian zegoen laguntzailea etorri zen niri laguntzera lanean hasi eta handik bi edo hiru

urtera, baina tartetan helduen liburutegian eta tartetan gurean aritu behar zuen eta ez zen guretzat nahikoa. Duela bost urte, liburutegi laguntzaile bat kontratatu zen lau ordurako haur liburutegian lan egiteko.

- I. Z. Kultur Etxeko haur liburutegian, azken urteetan, umeen eta gaztetxoek mugimendu izugarria egon zen? Nola lortu zenuten haurrak zuen txokora erakartzea?
- S. L. Egia esan ez daukagu formula magikorik. Giza baliabide gutxi-rekin, liburutegia ahal izan genuen bezala jarri genuen martxan, baina ez nik nahi nuen bezala. Ez genuen umeentzako ordenagailurik ezta CD-ROMik ere, hutsune asko genuen. Baina erabiltzaileek iradokizunak egiten zituztenean, eskatutakoa eskuratzen ahalegin handia egiten genuen, liburutegira zetozen guztiei erantzun bat ematen saiatu izan gara. Eta bestalde, eskolaren batek zerbait behar zuenean edo proposatzen ziguenean, beti prest egon gara. Gaur egun liburutegian zerbait antolatzen denean, haiek dira publizitate gehien egiten dituztenak. Nire ustez jendeak gure jarrera ikusi du eta horrek gure gabeziak eta hutsegiteak barkatzera eraman du: jende-ilarak, desordena, hanka sartzeak, eta abar.
- I. Z. Orain Errotako etxe eraberrituan zaudete, zentrotik pixka bat aparte. Nabaritu al duzue kokapen horren eraginik?
- S. L. Errotako proposamena sortu zenean, jende askok galdetzen zigun ea beldurrik ez genuen horrelako proiektu handi baten aurrean, batez ere kokapenagatik, herriak erabiltzen ez zuen zonaldea baitzen. Eta ez, ez genuen. Lehendik geneukan liburutegia, nire ustez, ez zen batere ona, eta halere, jendea etorri egiten zen, bilduma ona genuelako eta behar zituzten liburuak eta ipuinak eskuratzen genituelako. Aldaketa hoberako izan behar zen. Eta kokapen berriak eragin positiboa izan duela esan genezake. Lehen baino jende gehiago etortzen da.
- Egoitza berrian hainbat euskarri eta zerbitzu berri eskaintzeko aukera izan dugu: CDak, CD-ROMak... Musika eta bideoak liburutegian bertan entzuteko eta ikusteko aukera dugu. Filmak jartzen ditugu tarteka; pasa den astean, adibidez, Charles Chaplin jarri genuen eta kuriozkoa da: zuri-beltzezko filmak hasiera batean ez dituzte gustuko, baina gero oso ondo pasatzen

dute. Eta haurrak horrelako gaietan ere hezi nahi ditugu, ez bakarrik liburuen munduan.

Laster *mikroteka* izango dugu: sei ordenagailu, behar den informazioa jasotzeko Internetetik eta CD-ROMetatik, eta baita lanak ordenagailuan egin ahal izateko ere. CD gehiago ekarrita eta mikroteka zerbitzua martxan jarrita, agian lortuko dugu 14-15-16 urteko horiek ere liburutegira etortzea, ordenagailuen mundua gazteentzat erakargarria baita. WIFI sistema ere badugu eraikuntza osoan. Hasieran ez da asko erabili, baina jada ikusten dira ume batzuk portatilarekin edo beste makinekin Internetera konektatzen.

Beste aurrerapauso bat mailegu automatizatuarena izan da. Orain, Eusko Jauriaritzaren udal liburutegien katalogo kolektiboan gaude, eta Tolosako erabiltzaileak gurean dauden liburuak ez ezik, sare horretan dauden edozein liburutegitako katalogoko liburuak ikusi eta eskatu ahal izango ditu. Eta ez hori bakarrik, orain maileguan hartutako materialen itzultze epea telefonoz edo posta elektronikoz luza daiteke, erreserbak egin daitezke...

Ekintzak antolatzeko ere hobeto gaude. Lehen ipuin kontaketak eta bestelakoak egiteko Kultur Etxeko hainbat ekitaldirekin konpartitu behar genuen, eta orain, horretarako gunee bat daukagu, proiektzioak egiteko tresnak... eta horrez gain, ilusio handia, baliabide gehiago ditugulako eta horrela gauza gehiago egin daitezkeelako.

Halere, pertsonalaren aldetik gauza ez da asko hobetu, baina uste dut denborarekin eta emaitza on hauekin jarraitzen badugu, zerbait egin ahal izango dugula.

- I. Z. Urte hauetan zure antolaketa sistema eta irizpideak aldatu al dira? Nola ikusten duzu oraingo perspektibatik bilakaera?
- S. L. Antolaketa sistema antzekoarekin jarraitzen dugu, baina bilduma sakabanatuagoa dago. Lehen 0-7 urtekoentzako zen gunea, orain bi gunetan banatu dugu, Donostian duten bezala: 0-4 urtekoentzat txiki-txokoa sortu da eta 5-7 urtekoentzat irakur-gela bat dago. Azken txoko honetan esperimendu bat egin dugu: irakurtzen ikasten ari direnentzat gunee bat sortu dugu eta funtzionatzen ari delakoan nago. Liburutegiaren hel-

buruetako bat irakurketa sustatzea da, baina baita irakurtzen ikasten ari direnei laguntzea ere. Eta batez ere gurasoei errazten zaie lana, oso arduratuta etortzen baitira, haurra irakurtzen hasi eta zein liburu mota erabil dezaketen ez dakitelako.

Eta bestalde, lehen geneukan gurasoentzako gunea asko hobetu dugu. Orain pasillu batean jarri dugu, edonork ikusteko moduan, eta gurasoak pasatzen direnean hartu egiten dituzte. Uste dut lehen baino gehiago erabiltzen dela. Jendeak dauden liburuak gustukoak ditu, ustez kalitate handikoak direlako. Euren komentarioetatik gustukoak dituztela nabaritzen dugu. Eta guraso oso partizipatiboak ere ikusten ditugu, askok gune hori osatzeko liburuak gomendatzen dizkigute.

I. Z. Zure ustez zer eduki behar du haur liburutegi batek?

S. L. Zerbitzua eta fondoak izateaz gain liburutegiak dinamikoa izan behar du. Ezin gara egon jendea noiz etorriko zain, nahiz eta bildumarik onena eta ederrena eduki. Jendearengana iritsi behar dugu, jende hori liburutegira erakarri, gure burua eta dugun guztia eskaini eta erabil dezatela, beraientzat baita. Gurasoek liburutegiaren garrantzia ikusi behar dute, beren umeen hezkuntzan, haien imajinazioa garatzen, beren zaletasunak aurrrera eramaten lagun diezaiekegula.

Liburutegiak batzuetan terapeuta funtzio apal bat betetzen du. Bereziki haurrak txikiak direnean eta arazoak daudenean (guraso bananduak, pixoihala kendu nahi ez, pisontzia erabili nahi ez, jeloskor egon...), gurasoak gai horiek tratatzen dituzten liburuak edo ipuinak eskatzera datoz liburutegira. Liburuzainaren eginkizuna horrelakoetan oso garrantzitsua da, arazoa konpontzen lagunduko duten liburu egokiak aukeratzeko. Orain literatura asko erabiltzen da umeari mundua azaltzeko. Eta biblioterapia deritzona ere esistitzen da, hau da, umeen arazoak ipuinen bidez gainditzea helburu duen teknika.

I. Z. Adinez adin, zein liburu mota dituzte gustuko hurrek?

S. L. Zaila egiten zait adinez adin esatea zer duten gustuko. Batez ere txikiak, irudi liburuak, beraiei buruz hitz egiten dutenak. Beren burua eta beren bizitzako gauzak liburuetan ikustea gusztatzen zaie eta horiekin identifikatuta sentitzen dira.

5-7 urtekoek, testu gehiago duten irudi liburuak izaten dituzte gustuko. Jolas-liburuak ere bai, *Mon dago Wally*-ren tankera-koak. Eta animaliei eta naturari buruzko informazio liburu soilak ere eramaten dituzte.

Eta gero, 8-9-10 urtekoen artean, mutilek komikiak eta informazio liburuak hartzen dituzte, eta neskek, bereziki nobelak. Hauen artean abenturazkoak eta baita ere misterioa, abentura, fantasia... Bizitzako gertakizunak gutxi.

Hamabi urterekin bizitzako gertakizunak kontatzen dituzten liburuak nahi izaten dituzte: lagun taldea, amodioa, drogak, ... Batzuek, batez ere irakurle onak direnek, fantasia eta zientzia fikzioa aukeratzen dute.

- I. Z. Neska eta mutilen artean nabaritzen al da diferentziarik irakurzaletasunari dagokionean?
- S. L. Bai. Bederatzi urtera arte ez hainbeste, baina hortik gora neskek gehiago irakurtzen dute eta liburu potoloek ez diete beldurrik ematen. Mutilak, berriz, beti daude arduratuta zenbat orrialde dituen liburuak. Mutilek orokorrean komikiak dituzte gustuko eta neskek nobelak. Hamalau urtetik aurrera, mutil irakurlea aurkitzea zaila izaten da, baina etortzen dena irakurle oso-oso ona da. Neska irakurleak, aldiz, ugariagoak dira, oso irakurle onak izan gabe.
- I. Z. Zein adinetara arte etortzen dira irakurleak haur liburutegira?
- S. L. Liburutegia 0-16 urte bitartekoentzat da. Halere, 15-16 urtekoak gutxi etortzen dira. Datozenak gazteagotan ere erabiltzaile onak izandakoak dira eta ez dute ikusten beren burua helduen liburutegian. Baina liburutegi gehienetan haur saila hamalau urtera arte izaten da. Baina gurean hamasei urtera arte jarri genuen, erabiltzaile horiek helduen liburutegian galdu egiten zirela ikusten genuelako. Irakurtzen jarrai zezaten nahi genuen, eta horregatik nahiago izan genuen adin tartea zabaltzea.
- I. Z. Edozein ume al da irakurzale? Familiak, sexuak, eskolak... ba al du eraginik horretan?
- S. L. Bai, edozein ume izan daiteke irakurzale. Batzuek berezkoa dute, nahiz eta familian estimulu gutxi izan, eta hori harrigarria da. Eta beste batzuei familian sustatu zaie irakurketa, motiba-

zioa izan dute irakurketa ederren bitartez horretara zaletzeko, baina gero ez dira irakurle sutsu bihurtu, ezta irakurle soilak ere. Hori egia da, baina familiak eragin handia du irakurzaletasunean. Nire ustez eskolak ez du hainbesteko eraginik. Agian irakasleak bai, baina ez eskolak. Irakurzaletasuna pertsonak transmititzen dutelakoan nago, eta ez eskolak.

- I. Z. Izenik esan gabe, eskola desberdinetako umeen artean nabaritzen al da diferentziarik irakurtzeko zaletasunari dagokionean?
- S. L. Eskola batzuek ez dute irakurzaletasunaren gaia horrenbeste lantzen. Beste eskola batzuetan, berriz, metodologia egokiak erabiltzen dituzte. Irakasle askok galdetu izan didate ea nola nola neur daitekeen ume batek liburua irakurri duen ala ez. Nire ustez bereizi egin beharko litzateke literatura asignatura derrigorrezko irakurketatik. Eta, bestalde, irakurzaletasuna sustatzeko asignatura bat jarri, irakurketa librearekin, inongo presiorik eta mugarik gabe. Eta asignatura hau irakurketa bizi duen pertsona batek irakatsi beharko luke, irakurketaren gozamina transmititzeko, beste inolako helbururik gabe.
- I. Z. Misterioa, beldurra, abentura, fantasia, umorea, hilketak, sentimenduen mundua, maitasun istorioak, mundu poetikoa, errealismoa, errealismo zikina deitua, zientzia fikzioa... gai eta esparru asko jorratzen dira haur literaturako liburuetan. Zein dira zure ustez eskaera handiena dutenak umeen eta gazteen aldetik?
- S. L. Adinen arabera desberdintasunak daude puntu honi dagokionean ere. Misterioa eta beldurra hamar urtetik gorakoentzat egokiak dira. Abentura ere bai, baina agian lehentxeagotik hasita, zortzi urtetik gora. Fantasia txikitatik hamabi urtera arte, eta beste batzuk betiko. Umorea ere 9-10 urterekin. Hilketak, errealismoa, sentimenduen mundua eta maitasun historiak hamabi urtetik gora. Mundu poetikoa, ez dakit zer esan nahi duzun honekin. Zientzia fikzioa orain arte ez zuten asko aukatzen, baina berriro modan jarri da.
- I. Z. Bideoak, musika, dvd-ak... denetik daukazue haur liburutegian. Ahalegin pasiboa bakarrik eskatzen duten produktu hauek kalterik egiten al diote irakurtzeko jarduerari? Nola ikusten duzu zuk produktu desberdin hauen arteko konbibentzia?

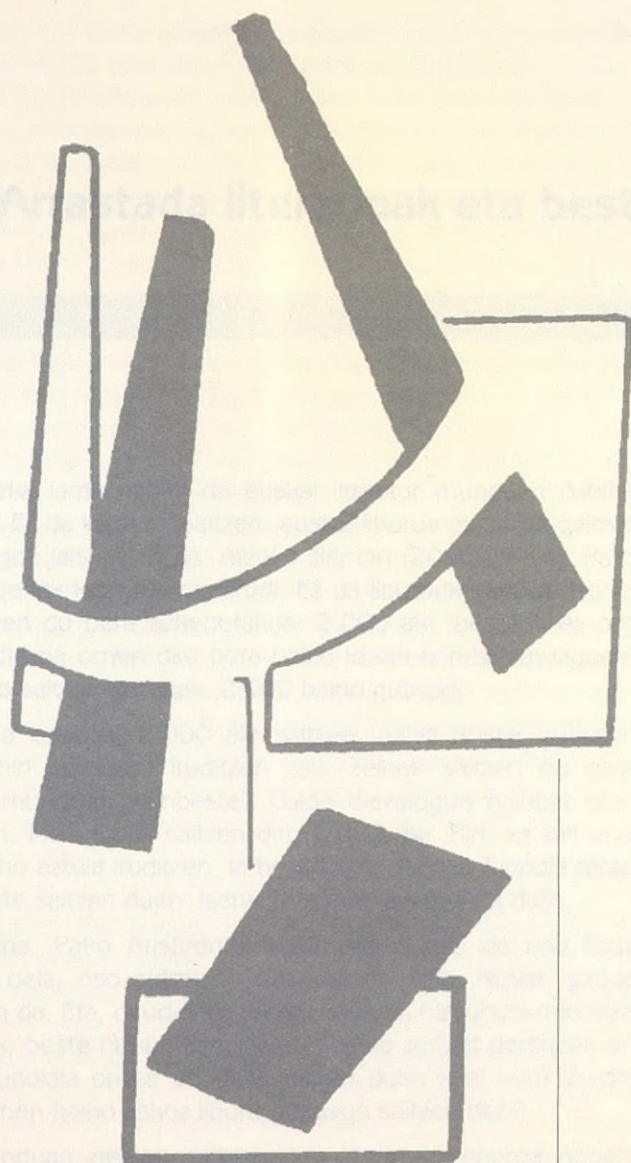
5. L. Bideoak liburutegian edukitzeak ez dakar inolako kalterik. Informazioa, aisia eta kultura euskarri ezberdinetan daude gaur egun, ez soilik paperean. Liburutegiak ume guztiei aukera berdinak eskaintzen dizkie, eta gainera gure bilduma ez da ikuspuntu komertzialetik osatzen, kalitate ikuspuntutik baino.

Bestalde, ikus-entzunezkoak erreklamo politak dira, eta liburutegiak jendea erakartzeko baliabide guztiak erabili behar dituelakoan nago. Hasieran, agian, bideo bila etorriko dira, baina hor dago gure papera, liburuzainaren papera: bideoaren aitzakia-rekin erabiltzaile hori ezagutu eta apurka-apurka beste aukera batzuk ezagutarazi ahal izango dizkiogu. Eta, beharbada, ez da izango inoiz munduko irakurlerik onena, baina beno, agian bere bizitzan inoiz bururatuko ez zitaziona, liburu bat irakurtzea, azkenean agian irakurri egingo du. Liburutegiak ez dira antzina-ko txoko ilun eta aspergarriak, gizartearekin batera garatu dira eta garapen horren isla dira, euskarri mota guztiekin, zerbitzu eta teknologia berrieekin.

I. Z. Beste zerbaitek erantsi nahi zenuke?

5. L. Ez. Nahikoa da.

Arastada lite baki eta beste...

Adabakiak

Arrastada literarioak eta beste...

Ttanttak

Kezka

Kezka larria nabari da euskal literatur munduan dabilen jende tartean. Ez da libururik saltzen, euskal liburua esparrua galtzen ari da. Irakurlegoa jaisten ari da. Atzoko *Berrian* (2006-09-14), Pako Aristik idatzi zuenak kezkarria dirudi. Ez da libururik saltzen. Horren adibide jartzen du bere azkenetakoa: 2.000 ale, besterik ez omen ditu saldu. Eta ba omen dira bera baino idazle kontsakratuagoak are eta gutxiago saltzen dutenak. 2.000 baino gutxiago.

Egia esanda, 2.000 ale saltzea, nahiz Aristik gutxitzat jotzen duen, niri ikaragarri iruditzen zait. Zeinek saltzen du gaur egun, euskal munduan hainbeste? Galde diezaiogun hainbat eta hainbat editoreri. Inor gutxik saltzen ditu 2.000 ale. Niri, ez zait ahuntzaren gauerdiko eztula iruditzen. Ia bere azken liburua *Txapola terapeutikoa* hainbeste saltzen duen. Izenak eta edukiak merezi dute.

Baina, Pako Aristiren esanak esan, egia da oso liburu gutxi saltzen dela, oso aldizkari gutxi saltzen dela. Krisian gaudela begi bistakoa da. Eta, dirudenez, ez gu bakarrik hizkuntza minorizatuan ari garenek, beste hizkuntzetan ere antzeko zerbait gertatzen omen da. Krisi mundiala omen da. Zerk eragin duen krisi hori? Zergatik gaur egun lehen baino askoz liburu gutxiago saltzen den?

Munduan gehien saltzen den literatur generoa *nobela beltza* omen da. Nobela beltzak irakurlea liburura iltzatzeko abildadea dauka. Erraz irakurtzen dira, eta harrapatzen zaituenean, ez zaitu askatzen. Hala esango digu Ion Orzaiz kritikoak (*Mugalari*, 2006-09-30). Nobela beltzaren ezaugarrien artean sartu beharrekoak dira *hiltzaileak*, *poli-*

zia ustelak, ikertzaile edo detektibe bakartiak, pistolak eta zigarroak, nahiz askorentzat horiek topikoak diren. Erraz, oso erraz irakurtzen dira. Adibiderik garbiena, munduan zenbat eta zenbat nobela irakurtzen den eta zenbat eta zenbat autore ezagun aurki daitezkeen. Orzaiek ilara zabala dakar: Raymond Chandler, Dashhiell Hammett, Mickey Spillane, Georges Simenon, Horace McCoy, James M. Cain, Patricia Higsmitth, James Ellroy, Georges Pelecanos, Thompson... Baina ez bide da erraztasuna soilik nobela honen arrakastaren gako... Horretaz gain, bizitza bera islatzen duela dio autoreak. Jendeak heriotza eta osasunaren ardura du. Nobelan, gainera, justizia poetikoa egiten da, bizitzan ez bezala, hau da, gaizkilea zigortua gertatzen da eta ona saritua. Baina kritikak ez du aintzat hartzen nobela mota hau, nobela beltza *azpigenerotzat* hartua da, mespretxatua dago, inork bere burua nabarmendu nahi badu, nondik hasiko da nobela beltza idazten! Euskaldunok ere idatzi ditugu, gutxi, nobela beltzak. Burura datorkit garai haietako *Amabost Egun Urgainen*. Arrakastatsua izan zela dudarik ez. Gerora izan dira genero hau landu dutenak, nabarmentzekoa Gotzon Garate delarik. Baina ez askoz gehiago. Egia, guk ez dauzkagula gure baitan Chicago edo New York moduko hiririk. Baina izan dira hiri txikiagoetan idatziak edota kokatuak izan diren nobela beltzak. Orzaiek berak esango digu *Henning Mankell-ek sortutako Wallander detektibearen abentural Malmö* izenekoa Suediako hiri txiki batean dagoela kokatua.

Poza

Gaur, hala ere, beste berri pozgarri batek eragin gaitu. Gaur, justu, aurkeztu dute Koldo Mitxelena liburutegiko aretoan *Auspoako* 3000. liburua, hain zuzen, Antonio Zabalak egina. Azken 50 urteetan argitaratu direnak *Auspoa* bilduman. 300. hau *Auspoaren Auspoa IV* liburua da. Baina *Auspoaren* sasoia ez da nolana hikoia eta, egun hauetan, Urepelen Xalbador eta Mattini egin zaion omenaldia dela eta, argitaratu dute 301.a ere. Antonio Zavala eta Joxemari Iriondo-ren eskutik. Pentsa daiteke *Auspoa* Bildumak hainbeste ale argitaratu baldin baditu, saldu ere asko saltzen duelako dela. Egia ote? Zenbat aleko edizioak egiten ditu gaur egun *Auspoak*? Eta lehen zenbaterakoak egiten zituen? Goraka joan al da *Auspoako* liburuen salmentak?

Bilduma honen eragile, bultzatzaile eta liburu gehienen egilea Antonio Zavala bera da. Bere meritua, dudarik gabe, handia da. *Auspoa* Bildumak, halere, izan ditu gorabeherak bere bizian zehar. Kontu zaharrak aparte, *Sendoa* argialetxea izan da argitaratzailea eta zabaltzailea. *Sendoak* atearak itsi zituenetik *Gipuzkoako Foru Aldundia* da ardura bere gain hartu duena. Aurrean daukat 296. alea *Basarri I. Bat-batean* izenekoa Joxemari Iriondon egina. Aurreneko orrietan azaltzen den tiradaren kopurua 750 alekoa da. Asko al da? Gutxi al da? Argitaratutako guztiak saldu al dira? Horietatik zenbat ale banatu dira doan? Hori bera *Martin bertsularia* izenekoan. 750 aleko tirada. Atera kontuak *Auspoaz* ari garela, honek duen historia eta prestigio guztiarekin.

Kutsidazu bidea, Ixabel, lehenengo liburua, euskal liburuaren salduenetakoa, irakurrietakoa, ondoren antzerki bihurtu zena, ikusienetakoa, eta orain, berriz, pelikula bihurtu dena. Euskal zinemagintza osasun berritzen ari omen da. Lehen *Aupa Etxebeste*, orain *Kutsidazu bidea, Ixabel*. Donostiako aurtengo zinemaldian harrera beroa izan zuen. Ikusle euskaldunentzat egindako zinema euskaldun hau, lan txalogarria da, zinez. Kritikoek diotenez filmari eman diote ukitu dramatikoak. "Xabier Martin"en kritikak ikus daitekeenez "komedia euskaldun bat da, osotasunean euskaldunek soilik uler ditzaketen txiste, ñabardura eta xehetasunez josia, eta ikusle euskaldun bezala benetan asegarri da hori" baieztatuko du. Joxean Sabastizabalek idatzi zuen nobela irakurrietakoa izan da euskal irakurleen artean. Kritiko literarioek ez dute nobela hau puntan jarri, hau ez da Atxaga, Saizarbitoria...ren ildoan sartzen. Baina, begira, zein liburu irakurri da gehiago euskaraz? Eta hori ez al da meritua? Gisako nobelaren moduko gehiago ez ote dugu behar euskaldun irakurleok kritikoek hain aintzat hartzen ez badute ere?

Jadanik jende asko omen da *Kutsidazu bidea, Ixabel* pelikula ikusi duena. Berriak dioenez (2006-10-17) 29.000 lagunek ikusi omen dute jada. Atera kontuak irailaren 28an Donostiako zinemaldi barruan estreinatu zela. Donostian, gehienbat, 5.375 ikusle hurbildu omen dira, Bilbon 2.000, Gasteizen 1.550 eta Iruñean 600. Herrien, oster, 2.800 ikusle Tolosan, Irunen, Eibarren eta Arrasaten 1.500, eta Zarautzen 1.300 ikusle. Azkoitian, Zumarragan eta Durangon 1.000na ikusle. Bada, gero, zerbait.

Bikain

Bikaina *Mugalari*, irailaren 14ko Gararen eranskina. Elkarrizketa interesgarria Ixabel Etxeberriak Aurelia Arkotxari egiten diona. Alegia, irakaslearentzat iturririk onena, kasik bakarra inbestigazioa dela. Ados, denboraren eza tartean ez balitz. Aurelia azken boladan genetika testualaren azterketaz kezkatuta omen dago, hau da liburua idazteko prozesuan idazleak produzitutako zirriborroak aztertzen ditu. Eta ba omen du ikasle bat baino gehiago hainbat idazleren zirriborroak ikertzen ari dena. Ikerketa horretatik dator, teoria honen arabera, testu benetakoa eta bere sorreraren berri autorearen baldintza pertsonalak barne, zer borratu duen, zer aldatu, zer utzi... Baina nork utzi ditzake erraz bere zirriborroak inoren esku? Ulertzekoa da, nola ez, idazle batek ez nahi izatea bere zirriborroak inori ematea. Horiek zakarrontzian bukatzen dute gehien batean. Ez al dira han agertzen idazleak gorde nahi dituen hainbat sekretu pertsonal, eraginak, originaltasuna... Bada beste artikulu bat *eranskin* horretan niri atsegina izan zaidana, alegia, Vicente Huiziren *Ficción y No-ficción*. Hau da, noiz da idatzia irudimenaren ondorio edota ez-errealaren mundukoa. Ez du uste idazleak fikzioa guztiz ez-erreal izan daitekeenik, izan ere, zer idatzi ez da oinarritzen norberaren esperientzia pertsonalean, nahiz gero artistaren lumak "desitxuratu" duen errealtate itxura kentzeraino.

Genero autobiografikoa (*Mugalari*, 2006-09-23, Estibalitz Ezkerra) gaur egun egungo generoa omen da. Boum hori subjeto beraren krisian bilatu behar omen da. "ni"tasun hautsian, desegindako dagoen "ni"an. Hau bide da "postmodernitateko" ezaugarri nabarmenetako bat. Antzekorikan gertatzen bide da Joxe Ramon Goikoetxea *Ardotxiren Mentxakaren aitorpena* liburuan. Euskal literaturan gero eta ugariagoak dira lekukotza ardatz duten narrazioak, esango digu Iratxe Retolazak (Berria, 2006-11-05) "Are gehiago" esango digu kritikariak berak, "90eko hamarkadaren hondarretik goraka egin duen generoa dugu. XX. mendeko azken hamarkada hartan lekukotza batez ere pertsonaren nortasun edota identitatearen alderdi baten berri emateko egiten zen. Hor ditugu, besteak beste, *Ai Ama* eta Iñigo Lamarkaren *Gay nauzu*. XXI. mendearen hasieran, ordea, lekukotasuna ardatz duten narrazioek beste bide bat hartu dute: identitate edo nortasunaren inguruan mintzatu ordez, mugarrizandako bizipenak izan dituzte hizpide. Hortxe ditugu, besteak beste, Agurtzane

Juanenaren *Esan gabe neukana*, eta Joxe Aranzabalen *Medikuak esan dit minbizia dudala*. Hauetan guztietan subjetuaren indarra bizi-rik dago, oraindik ere subjektua da ardatza, gunea, fokua, baina gertakariak ere garrantzia bereganatzen dute. Dena dela, kutsu autobiografikoak eta diskurtso autobiografikoaren moldeek gainez egiten dute narrazio hauetan”.

Baina “autobiografia”, genero moduan bereizi behar den ala ez alde batera utzita muga-mugako genero omen daiteke fikzioa eta errealtatearen tartean. Ni presenteak, lehen izandako aspaldiko “ni” bisitatzen du. Emakumeari omen dagokion generotzat hartu du askok, emakume askok idatzi duena, esperientzia pertsonaletik oso hurbil dagoena baita. Nahiz, eta horra paradoxa, emakumeak idatzitako autobiografia gutxi den, are gutxiago idatzi dituen egunkariak. Eta idatzi direnak gizonetzkoen atsegina emateko, hala nola, idazten du Estibalitz Ezkerrak, Caballé aipatuz. Nabarmentzekoak dira Santa Teresa de Avila (XVI. mendea), zeinak *El libro de la vida* idatzi zuenean ere, haren konfesoreak eskatuta idatzi baitzuen, hau da gizonetako begira, nolabait emakumearen generoa hainbatetan zalantzan jarriaz. XIX. mende amaierako Emilia Pardo Bazan-en kasua (La Coruña, (1851-1921), aski desberdina da. Autore honek argi eta garbi adierazten du bere literaturako bokazioa, beraz emakumeek ere izan daitezke idazle. Emakumeek, beraz, gizasemeen pare idatz dezakete, inongo konplexurik gabe, generoen berdintasuna aldarrikatuz. Baina autore ezagun honek ere ezin izan zuen baztertera utzi gizonen ideologia. Emakumeak bereganatu ditzake ezagunak eta egunean dauden kultur posizioak, gizonen jarriak, noski, baina ez da bere idatzietan emakume izatearen kontzientzia nabarmentzen, eta bere idatzietan subjektu maskulinoak ezarritako normetara mugatzen da. Gauza bera dio Estibalitz Ezkerrak Carmen de Burgos-i buruz (1878-1932) ere. Honek Ramón Gomez de la Sernak, bere *Prometeo* aldizkarirako (1909) autobiografia eskatu zion. Baina Caballéren iritzian, autorearen ukitu femeninoa ez dago ez hemen, ez han, inon ere ez. Ez da ageri bere idatzian emakumearen esperientzia propioa. Carmen Laforeten hitzetan: “emakume idazleok ez dugu inoiz egia esan, hala nahi izanda ere. Emakumea, ustekabeen edo, aurretik ezarri diren legeetara makurtu da. Literatura gizonak asmatu zuten eta horretara mugatzen gara emakumeak”.

Beraz, aldarrikapen hau oso gaur egungoa da: **emakumeak bere ahots propioa errebindikatzen**. Galdera da, zerk bereizi behar duen, nola bereizi behar den, baloreak amankomunak ote diren eta hala izanik ere, balore horien ordena eta garrantzia berdina ote den.

* * *

Egun hauetan (2006-10-16-18) jarri diguten ekitaldi literario poetikoan Donostian jarri duten lehenengoa Leire Bilbaorena izan da. Bere *Ezkatak* liburutik hartu zituen hainbat eta hainbat poesia, batzuk berak irakurriak, besteak bi gaztek musikatuak, Jon Basaurik eta Domentx Uzinek. Geroztik *Ezkatak* liburuari egin zaizkion hainbat kritika irakurri ditut, haien tartean bat emakume batek egina, Iratxe Retolazak. Baina Retolazak ere ez du Leireren emakumetasunik, hari dagokion detailerik, estilorik azpimarratzen.

* * *

Hori baino okerragoa da iragan asteko *Berrian* (2006-10-15) agertu zena.

Ikasliburuei buruz egindako lan bati buruz mintzo da Begoña Bilbao, EHUko Didaktika eta Eskola Antolakuntzako irakaslea. Ba omen darama *Araka ikertaldeak* hamar urte eta gehiago Euskal Herriko eskoletan erabili diren eta erabiltzen diren ikasliburuak aztertzen... generoen tratamendua, alegia. Eta, argi eta garbi, lantzen den este-reotipoa maskulinoa omen da. Mutilen papera betikoa omen da, "erregeak izan, langileak izan, gizonak dira. Emakumeen eginkizunak, batez ere, amaren papera edo etxeko lanekin lotutakoa da. Mutilen besteko ereduak jasotzeko aukerarik ez zale ematen neskei". Curriculum ofizialak agintzen du hori saihestu behar dela, eredu maskulinoa eta femeninoa landu behar dela, maila berean jarri beharko liratekeela, baina ez da egiten". Ez zale neskei beste eredurik ematen. Hezkuntza departamentuak generoen ikuspegia ez omen du begiratu ere egiten, ez bada oso narrats eta axeletik.

Hunkigarria

Bi egun hunkigarri bizi izan ditugu irailean: bata Gaztelun, hilaren 24an. Urtebete Joxe Mari Aranalde bertsozale famatua zendu zela. Gaztelura joatea besterik ez dago hark ahozko literaturan, bertsolari-

ritzan utzi duen hutsunea ikusteko. Meza eta sermoia Luis anak emana, liturgiaren zuzendari bertako erretore D. Martin, Euskize eta Anton Haranbururen bertsoak. Eliza beteta goraino, eta bertakoen artean euskal munduko, batik bat bertsolaritza munduko hainbat eta hainbat lagun: Mikel Atxaga, Joxemari Iriondo, Urepeleko Xalbadorren familia guztia, Lizeoko lagun asko eta besteak. Mezaren amaieran Joxemari Iriondok egin duen bere bizitzari buruzko liburuska eman zitzaigun eskura, *Bidegileak* kolekziorako egina.

Asteartean, 26an, Urnietan Lourdes Iriondori Omenaldia. Horretaz gain, astean zehar Okendo Kultur Aretoan bere omenezko kantaldia eta ostiralean, hilak 28, Urnietan, bere jaioterrian eta San Migelen jaien barnean Omenaldi hunkigarria izan genuen. Bere izena eraman-go duen plaza inauguratu zen, *Lourdes Iriondo Plaza*, eta bertan egon ziren garai batean *Ez dok hamahiru* taldeko izandako hainbat eta hainbat lagun, hala nola Juan Migel Irigaray, Mikel Laboa, Xabier Lete bera, Artzabal. Hunkigarria, benetan, haren omenez irakurri ziren hitzalditxoak eta, batez ere, haren omenez egindako poesiak, laburrak eta ziragarriak. Letek berak emazteari idatziak bien arteko oroitzapenak, Leiren egiten zuten egonaldia oroitzuz:

Eta zer, Jainkoa

*Gure otoitzean baizik ez bazina,
esku dardaratiak lotzen zaizkionean ikonoari
eta argi batek piztarazten duenean gauez
madonnaren irudi sotila.*

*Hor naukazu zure errukiari atxikia,
azken desolaziotik babestua eta salbatua
izan nadila eskatuz.*

*Zuk dakizu bilatzen zintugula ilunabarrean
mendi urdinsken artean
monje leun kantatzaileek
beraien izpiritua zure altzora zeramatenean.*

*Biok izan baiginen kontsolamenduan bat
eliz sabaietan aireratzen ziren kantu ozen haietan
zure urrueneko erresumaruntz
izarretik haratago,
bakez zeudenean oihan hesia eta ibarra*

*eta gure arima graziaz blaituek
gauaren isiltasun murmuriotsuaz zutenean zelatzen*

Juan Migel Irigarayk une honetarako idatziak irakurri zituen:

Atzo goizean ikusi zintudan
gure herriaren minean
sentimendu eta nahikarien kantoian
kantari
askatasun taupadak
zirrara bizigarritz jauntzia
justiziazko eguzki-printzak laztantzen argisentia
bihotza zinturrean
begietan maitasun eta grina
ahotsean eder
libro izanaren oihartzunak
garaiak eta herriak
abestu eta negartutakoak

*Ez zara, baina bazaude,
senti zaitut gure herriaren minean
betiere amets eta oroitzapenean
inoiz baino askeago,
ederrago senti
eta zure kantaren oihartzunean
gazte gara, gazte
bai oraindik ere
-noiz arte?-
izan behar gazte.*

Eta, azkenik, Joxan Artzek eginak. Hainbat eta hainbat aldiz kantatu dugun *Hegoak ebaki banizkion* letra oroitu zuen Lourdesen oroitzapenean.

*Maite badut,
nahi ez dudana nahi behar,
urruntzen ikusi urruntzen
ezin hurbilago nahiko nukeena,
neugan behar dudana,
maite dudalako.
Urruntzen ikustearen penak*

*ni poztu behar,
txoria txori dudalako maite.*

Eta beste une batean:

*Hegoan ebaki banizkion
neurea izango zen,
ez zuen alde egingo.
Baina horrela
ez zen gehiago txoria izango,
eta nik
txoria nuen maite.*

Beste une batean:

*Izan ere, iraun,
zein lorek digu irauten laburren?
Ederrenak, noski.
Bai, ederrenak irauten laburren.
Baina laburren begian,
luzeen bihotzean.*

Literatur solasaldiak, eta eskolak

Aurten hirugarren urtez, literatur solasaldiak antolatu dira Parte Zaharrean, San Jeronimo kaleko Udal Liburutegiko sotoan. Lehen Felipe Juaristik gidatzen zituenak, gero etena izan zuten. Orain Har-kaitz Cano da moderatzailea, zirikatzailea, gaien proposatzailea eta hautatzailea. Hilero liburu bat aipatzen dute. Donostiako Hitzak (2006/10/09) Aurten lehenengo liburua Canok berak aukeratutako *Irene Nemirowski* idazle errusiarraren *Dantzaldia* izan da, Eider Rodriguezek euskarara itzulia. Hurrengoak, honako hauexek: urriaren 30ean *Ixiar Rozasen Negutegia*, azaroaren 27an *Iban Zalduren Etor-kizuna* eta abenduaren 18an *Itxaro Bordaren Zeruetako erresuma*.

Talde dexentea elkartzen omen da bertara, gehienak berdinak. Lehen emakume gehiago izaten omen zen, orain, ordea, badirudi gizonezkoak orekatzen ari direla.

Gutziz interesgarriak omen dira literatur solasaldiak. Jakina, zenbat buru hainbat aburu, eta irakurleak hainbat liburuaren interpretaziale. Baina guztiz aberatsak omen dira bertan sortzen diren sola-

saldiak. Dena den, bertara doana, egon daiteke eroso berak uste duen moduan, parte hartuaz, edota entzule gisan.

Zorionak antolatzaileei.

* * *

Berri interesgarria larunbateko *Berriak* (2006/10/07) adierazten duena, alegia "Literatur eskola Larrabetzutik Euskal Herri osora zabalduko da aurten" zioen izenburuak. Talde antolatzailearen izena ere bitxia da guztiz: "Bihotz bakartien Kluba". Dirudenez, orain arte bertan egin dutena, Euskal Herri osora hedatu nahi dute: "Hasieratik zegoen Euskal Herri osora zabaltzeko asmoa, baina praktikotasunagatik Larrabetzun egiten zen". Orain, ordea, haien saiakerak Euskal Herri osora hedatu nahi dituzte. Oraingoz, honako elkarteekin jarri dira harremanetan *Bihotz bakartien klubekoak*: *Natza Elkarte* (Hernani), *Mikelazulo Elkarte* (Errenteria), *UEUko Literatura Saila* (Gasteiz), *Euskaldunon biltokia* (Iruñea), *Uztarrria euskara elkarte* (Azpeitia), *Hatsa Elkarte* (Senpere) eta *Goierriko Kastak* (Lazkao).

Iritzi trukerako bide guztiz egokitzak jotzen dute. Eskolaren asmoa irakurtzen ikastea izan da hasieratik. "elkarri erreferentziak ematea". "Hori bi ikuspuntutatik egin izan dugu orain arte: batetik euskal literatura munduan; bestetik, munduko literatura guk zelan ikusten dugun". Bejondeizuela.

UEU-ren premia

UEU berriro ere martxan da. Betiko ildoari jarraituz, Lore Erriondok esango digunez "ardatz nagusiei eusten" dio, "hala nola ikastaroei, etengabeko prestakuntzari eta eguneratzeari, materialgintzari, unibertsitate mailako prestakuntzari". UEUko azken helburua, eta hasieratik eduki dutela "euskal unibertsitatearen aldeko urratsak egitea da... Urrats horiei garrantzi berezia" ematen die "oraindik ez baita existitzen euskal unibertsitaterik", benetako euskal unibertsitatea, alegia, euskal ikuspegitik ikusia. Ondo dakite, jakin ere, haien esparrua oso txikia dela, are eta txikiagoa euskaraz aritzean, baina halere kuriaz eta gogoz beteta dihardute harik eta benetako euskal unibertsitatea gauzatzen den arte: "Ea iristen den egun bat gu desagertu behar duguna, egoera normalizatu delako".

Poesia errezitatua eta kantatuaren astea

Ustekabean etorri dira etxera bi ekitaldi poetiko-kantatuen egitarauak. Bata Bilbon, bestea Donostian. Koldo Mitxelena kulturgunean Donostia, urriak 16-17 eta 18an. Bestea, Bilbon, urriaren 16-22 tartean. Bi programak zein baino zein interesgarriagoak. Gu Donostiakora joan gara. Eta lehenengo egunean, Leire Bilbao gazteak *Ezkat*ak bere liburuko hainbat poesia irakurri ditu. Bidelagun musikan Jon Basauri eta Domentx Uzin. Ordubete atsegina pasa dugu haien ekitaldian. Goxoa, atsegina, hurbila eta kalitatekoa. Egia da autoreak bere poesiak irakurtzeak baduela bere ukitu propioa. Eta uste dut ukitu hori eman ziola Leirek bere poesiari. Alboan bi musikariak, gitarra eta beste instrumenturekin, kantuaz gain. Benetan uste dut gisako ekitaldien beharrean gaudela. Arazo larri bat dago tartean: hor eskatzen den isiltasuna, baretasuna, patxada falta zaiola gure bizitzari.

Leirek, besteak beste, honako poesia irakurri zuen:

Badira
emakume azabal
ezkata usaina baino itsaskorragoak
Badira
barrua nola hustu jakiteke
urdallera zuzenean doazen esku emeak
Badira
amantalean batzen diren odolak
Badira
senarraren begirada duten arrainak
Badira
arnasestuz erauzten diren zakatzak
Badira
olatuen dardara duten gorputzak
Badira
maitale desleialarekin bezala
itsasoarekin oheratzen direnak
Badira
arrainei beraiena bailitz burua kentzen dieten
emakumeak.

Poesia hau bera agertu zen programaren atzeko orrian. Kritikoek izena azpimarratzen dute lehenik: *Ezkatak*. Izen egokia jartzea, liburuaren %eko 80 omen da. Hainbeste? Arrainen ezkatak, gizonen ezkatak, nola barneratu gizakiaren baitan ezkatez josiak daudenean? Ezina aipatzen du Iratxe Retolazak: "barne-ezinetatik kanpo-ezinetarako bidaia".

Sariak hemen eta sariak nazioartean

Bolada honetan, urriaren amaiera alde da, sariak banatzen ari dira bai hemen, bai munduan zehar. Nobel sariarena jakin berri dugu. Oran Pamuk turkiarra da saritua. Hamaika errezelo bada mendebaldean Turkia izendatzen denean; kultura desberdina, erlijioa zer esanik, demokraziaren eza...Pamuk idazlearen xedea da kultura desberdinen arteko ezagutza lantzea. Ekialdeko eta mendebaldeko gizasemea da, biak batera. Kritikoen iritzian bi mundu hauen arteko zubilana egiten duena. Ia euskaraz ere ezagutzeko aukera ere izaten dugun.

Baina bada gehiagorik ere ere, gure euskararen mugatan ere eman berri dira hainbat eta hainbat sari. Orain dela ez asko Euskadi sarietako finalistak bost izen aipatu ziren: Pruden Garciaren *Lazarra-ga, ernazimentua euskaraz, (saiakera)* Koldo Izagirreraren *Sua nahi, Mr. Churchill?*(narrazio laburrak), Karlos Linazasororen *Denbora aleak (poema liburua)*, Xabier Montoiaren *Bingo* poema liburua eta, Iban Zalduaren *Etorkizuna:hamabost ipuin ia politiko* (narrazio laburrak). Azken honi eman diote saria. Aurretik ere irakurriak genituen liburu honen aipamenak. Niri nabarmenena Aritz Galarragak, Garan (2006-02-11) egindakoa iruditu zitzaidan. Horra hainbat adierazpen: "galdera hauxe da: zergatik gustatu zait hainbeste Iban Zalduaren azken ipuin bilduma? ..." nolabaiteko tentsioa mantentzen duen kontakizun bat da ipuina, irakurlea harrapatzeko eta, ia halabeharrez, irteera edo bukaera batera eramateko gaitasuna duena.... Ezaugarri hauek bete-betean konplitzen dituzte Zalduaren ipuinok... Hala ere .... iruditzen zait ipuin motzetan eman duela Zalduak bere narratibaren mailarik onena, bizpahiru orrialde betetzen dituzten kontakizunetan." Saria eman ziotenean zera azpimarratu zuen Mª Jose Olaziregik: "egileari hain ezaguna diogun nolabaiteko laburtasunari ateratzen dion etekina, ironia eta eguneroko giza-harremanen inguruko ikuspuntu eszep-

tiko eta umoretsua". Eta aurreraxeago: "Aurrekoetan bezalaxe, zinez asmatu du erregistro ezberdinak erabiltzen, hala nola zientzia fikzioa, saiakera, jolas-literarioa edo metaliteratura erabili baititu, oso berea duen ahots bat eraikitzeko. Irakurleak hasieratik harrapatzea lortzen du. Pentsatzen dut literatur lan bati eska dakiokkeen ezaugarri funtsezko hori duela liburu honek, irakurlea konbenzitzeko gaitasuna". Gure zorionak.

Haur eta gazte literaturan ere eman dute saria. Finalistak, denak, oso ezagunak ziren: Mariasun Landa *Hagina eta hilobia* liburuarekin, Manu Lopez Gaseni, *Gogoia lege* liburuarekin, eta, azkenik Patxi Zubizarreta *Pantaleon badoa eta Urrezko giltza liburuarekin*. Zubizarretaren *Pantaleon badoa*-ri eman diote saria. Berria.info orrian agiri denez, Asun Agiriano epaimahaiko buruaren esanetan "fantasiatzko protagonistak dituen abenturazko liburu ederra dela Zubizarretarena", "ilusoaren pizgarri, laguntasuna, ikusmina eta bestelako balloak berreganatzen dituen" dela adierazi zuen. Eta ezin ahaz Jokin Mitxelenaren ilustrazioak, "marrazkien bitartez ulertzen baita ipuina".

Eta, azkenik, Itzulpengintza. Finalistak hauexek: Monika Etxebarria, *Hildakoen entziklopedia* (Danilo Kis) liburuarekin, Pello Lizarralde *Denok hasperenka* (Gianni Celati) liburuarekin, Jon Muñoz *Laroaren teorema* (Denis Guedj) liburuarekin, Xabier Olarra *Estilo ariketak* (Raymond Queneau) liburuarekin eta, azkenik, Fernando Rey *Paradisuko almanaka* (Gianni Celati) liburuarekin. Xabier Olarrantzat izan da saria. Zorionak.

Pio Baroja

Gaur urriak 30, Pio Barojaren heriotzaren 50.a. Omenaldiak, hitzaldiak, elkarrizketak. Bolada honetan ez dago beste idazlerik hainbat hari buruz idatzi denik. Euskal Herrian ere omendu dute leku eta hitzaldi askotan. Eman direnak eta emango direnak, hala hor Otxoteko, Antxustegi... Pozik dago, batetik Pio Caro Baroja, hiloba. Ez da gutxiagorako: Irunen eskultura bat eskaini dio bertako udalak. Baina jendeak ez bide du bera obran sakontzen eta azaleko topikoetan galtzen omen du denbora. Hala ere bere obra asko eta asko saltzen ari omen da. Berak zuzentzen duen "Editorial Barojak" miloi bat ale saldu omen ditu azken urteotan *La Busca* eta beste miloi bat *El arbol*

de la ciencia. Eta zer mauka, euskarazko liburuak milatik gora ia saldu ezin direnean. Berak nahiago dituen liburuak zerak omen dira: *Camino de perfección* eta *Aurora roja*. Baita ere *Las noches del Buen Retiro* eta *El laberinto de las sirenas*. Azken urteotan lehen inoiz argitaratu ez diren honako liburuak atera omen dituzte: *La guerra civil en la frontera* eta *Las miserias de la guerra*. Ba omen da oraindik argitara eman ez dena *La desbandada*. Inor gutxi aipatu du Jon Etxaidek euskaratutako liburua: *Itsasoa laño dago*, hurrengo argitalpenean *Xanti andiaren kezka* izenekoa. Pasa dira urteak, ez gutxi hala ere. 84tik gaur artekoak. Yon Etxaidek eskaintzan esaten duenez "ene ustez Barojaren euskal-gaidun nobelarik ederrena". Egun hauetan, hau da bere heriotzaren 50. mendeurrenen aldera, beste liburu bat itzuli eta argitaratu du Felipe Juaristik: *Vidas sombrías*. Donostiako udalak ere jarri du bere aldea heriotzaren mendeurrenean, Udaleko areto nagusian aurkeztu zuen Pío Barojaren idatzien antologia, Inazio Mujikak hautatuak Koro Navarrok itzuliak: *Baroja abenturazale*. Bada zerbait euskararen alde egin dena. Baina Baroja ere oso gogoan izan dute bai Madrilen, Bilbon eta Gasteizen. Hainbatetik esan du ez dugula euskararen mundukoak behar hainbat baloratu, Pío ez baitzuen euskara erabili bere idatzietan. Gaiak, pertsonaiak, espazioak, izenak bai, noski, oso hemengoak eta ugari, gainera. Ikusgarria *Sancho el Sabio fundazioak* jarri zuen erakusketa. Barojak argitaratutako obra guztiak bildu zituen. Baina beti ere euskal gaien inguruan Barojak idatzitako lanetan jarri zuen arreta.

Tabuak eta Joseba Sarrionandia

Aurretik adierazi dugun ekitaldian, hau da, Pako Aristik eta lagunek Koldo Mitxelena emandako *Tabuak* ekitaldian, Sarrionandiaren tabua agertu zen, besteak beste: zein ezkerreko militantek ez du irakurri Joseba Sarrionandia? Horra bada, berriro ere Joseba Sarrionandia. Berriro ere Sarrionandiaren hiru liburu berargitaratu baititu Pamiela argitaletxeak: *Ni ez naiz hemengoa*, *Izkiriaturik aurkitu ditudan poemak* eta *Ez gara geure baitakoak*. Hiru liburu mugarri Sarrionandiaren literatur arloan. *Izkiriaturik aurkitu ditudan poemak* liburuan sei poema berri erantsi ditu autoreak. Lehenengo liburuaren hitzaurrea Txema Larreak egin, bigarrena Bernardo Atxagak, eta hirugarrena Joxemari Iturralde. Hirurak disfrutatzeke aukera berria, beraz,

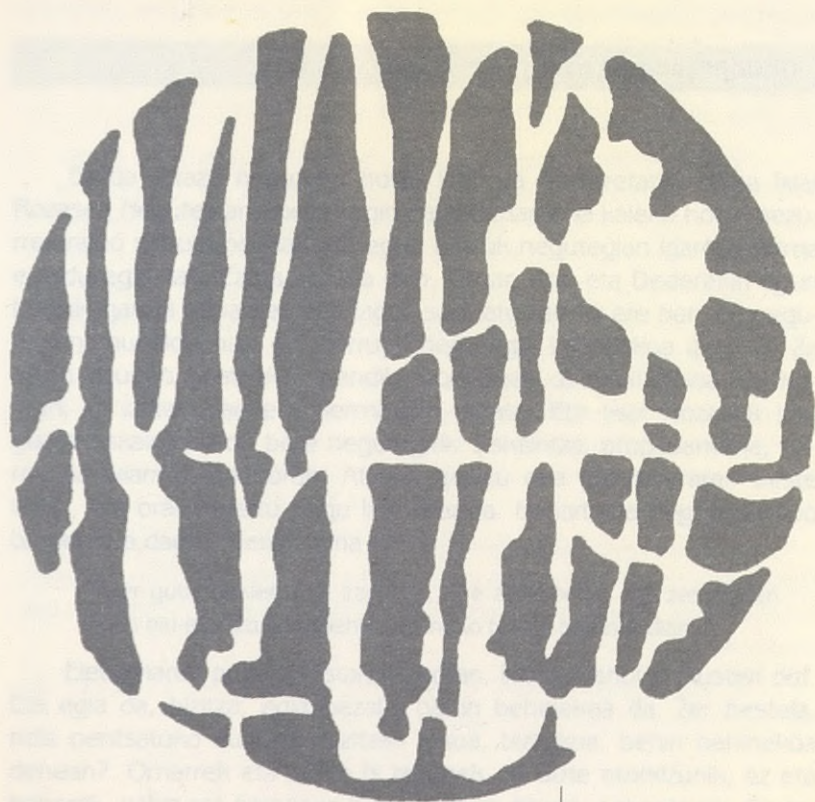
gure artean. Baina ezker aldeko jendeaz gain, asko dira hain ezkerre-
ra ez daudenak eta Sarri irakurri dutenak edozeinek pentsa dezakeen
moduan.

Tabuak gaia izan du aztergai aurten Euskal Idazleen Elkarteak. Ez
soilik Iruñean azaroaren hasieran egindako bileretan. Baita aurretik
Mikel Markez eta Pako Aristik Koldo Mitxelena emandako ekintza
interesgarrian. Irakurketa eta kantuen bitartez agertu zituzten hainbat
eta hainbat tabu: sexua, politika, morala... Gero, Iruñako ekintzetan
asko hitz egin zen tabuez: zein dira tabuak, tabu nagusienetakoa. Ez
omen gara tabuez konturatu ere egiten, oso barneratuta dauzkagula-
ko. Baina, zer da tabua, ba ote dugu honen definizio garbia? Hor
daude tabuak, mitoak, mamuak... Hainbat gauza, siniskeria, uste,
ukitu ezinak, dudan ere jartzen ez ditugunak. Tabuak, mitoak, tote-
mak... Denetan egokien Nuria Albok esandakoa iruditu zait: "De-
bekua da tabua". "Esan gabe doa tabua, botereak aginpideari eus-
teko dituen bideetako bat dela" Nagusienak, tabu politikoa, erlijiosoa.

Kritikak eta erreseinak

Negutegiaren erpeitasuna

Kritikak eta erreseinak

Negutegiaren epeltasuna

Juan Ramon MAKUSO

Ez da erraza neguaren hotza kitatzea hezurretatik, baina Ixiar Rozasen *Negutegian* epeldu egin naiz. Beharbada kaleko hotza hezurretaraino sartuta neukan eta egun batzuk negutegian igarota, arima epeldu egin zait. Ez da erosoan izan. Omar, Emi eta Dederekin egun batzuk igarota dena den errazagoa suertatu zait. Ni ere beraien negutegian murgildu naiz eta barrutik negutegia bestelakoa izan da. Ze urrun dauden besteak, nigandik ezberdinak direnak! Baina era berean, ni izateko aukera bermatzen didate. Eta Ixiar Rozasek hau guztia eskaintzen du bere negutegitik. Eskaintza, proposamena, berria da Ixiarren literaturan. Atzean geratu dira lasartearraren beste lanak, eta orain agertu zaigu Ixiar idazlea. Beharbada *Negutegia* oso barneratua dauka, bere oraina da:

“Ezer gutxi nekien nire iraganaz, nire arbasoetaz, eta zer esaten zidan niri etorkizunak, behin behineko bizitza baten erdian?”

Eleberraren protagonistaren ahotan, Ixiarren ahotsa ikusten dut. Eta egia da, bizitza, egia bezala, behin behinekoa da. Zer bestela, nola pentsatuko du bere bizitzan lekua, bizilekua, behin behinekoa denean?. Omarrek eta beste bi lagunek, ez dute etorkizunik, ez eta beharrik, nahiz eta paradoxa batek batzen dituen: enkontruak. Gertatuko dena. Eta gertakizun hori gorpuzteko bidaia, aitzaki moduan, aurkezten digu idazleak. Bidaia oroimenaren itsasoan murgilduta, narratiba poetiko baten bitartez. Bai, lirismo handia erakusten digu Ixiarrek bere eleberrian, beharbada oso ausarta izanda. Agian asko arriskatu du Ixiarrek, baina ariketa literarioan arriskua ezinbestekoa da. Arriskatu du, kondairak, protagonistenak, puzzle moduko batean osatzen joaten direlako, aitzaki asko, metafora anitz erabiliz. Margo

bateko pintzelada solte asko agertzen dira protagonisten bizitzetan, errerealismoak presentzia asko dauka, gehiegi sakondu gabe —lurrikara dugu horren adibidetako bat—:

“Lurrikara gehiegi zeneramatzala esan nizun, lurrikararen kantua izango zela niretzat handik aurrera.”

Baina era berean zer nahi dugu protagonisten bizitza deserrotu horretatik? Deserrotua bizi denak, ez du bere errealtatea azaltzeko azalpen ugari behar. Behar bada horregatik Ixiarrek ez du sakontzen protagonisten bizitzetan, eta horregatik irakurlea gogoarekin geratzen da, jakin mina sortuz, bizitza horietan zer gertatu den.

“Edgar sukaldean dago, baso bat ur edaten. Aurrez aurre geratu gara, lehenengo kafean bezala. Eskutik heldu dit. Bere ohean sartu gara. Istanbulen egon nintzenetik, Edgar ez den beste batekin maitasuna egitera noan lehenengo aldia da. Berak ere, azken finean, Edgar du izena. Begiak aldatu dizkiote, ezpainak, sorbaldak, gerria, izterrak, azalaren berotasuna. Baina, finean, orain ere Edgarrekin nago.”

Arestian aipatu dugu bidaia dela batasuna protagonisten artean. Eta Ixiarrek hiri askotatik eramaten gaitu. Baita ere lurralde ezberdineko hizkuntzak agertzen dira eleberrian zehar, beste metafora bat, gure mundurako.

Eta amaitzeko, irakurlearentzat oso pizgarria suertatuko dena. Eleberriak puskak eta irudiak ditu. Etorkinak badu lekuaren, zatiaren, lekukotasuna. Horregatik bada hiru protagonistentzat batasun bat: adiskidetasuna.

Eta *Megutegiak* niretzat espazio eta denbora bat eraikitzen du, eta hau litzateke narratiba honen hatsa poetikoa.

Literaturari lilura

Juan Ramon MAKUSO

Amaierak du liburuaren nondik norakoa. "Traba nintzen baina kabitu naiz." Eta aurkikuntza liburuaren izenburuan dugu, "Inon izatekotan". Eta Juan Luis Zabalak inon izatekotan, literaturan aurkitu du bere burua. Idazlea baino, pertsona dugu, letren, lerro artean. Bere gatzaroan hasitakoari, eta berau eramaten dion ildoari jarraituz, bere idazkera, garaiazen garaikoa da. Kezka, unekoa baita. Eta liburuaren tonua horixe da. Bizitzaren trapezioaren ariketa bat. Eta hau esker-tzen da. Pertsonala da. Eta idazleak aurkitu du bere lekua:

Inon izatekotan hemen naiz.
hitz aldrebes-nahi hauetan,
bizia iraintzeko saio hauetan,
poesian.

Gainerakoan, ez naiz
izan beharrekoa baino,
ezinbeste huts.

(...)

Izatekotan heriotza dateke
biziaren aurkako borrokan
poesiaz haratago arma bakarra.

Baina hori ere hain du berea biziak!

Eta idazleak, lekua uzten dio Pipiri. Bai, arestian aipatu dudan, pertsona, gizakia. Eta azpimarratu behar da hemen, gizabanakoa. Gizabanakoak erakusten baitu bere bakardadea, besteen aldean, ezberdina dena. Eta hori, badakigu gure gizartean ze ondorioak dituen: ez diogu barkatzen ezberdinari. Ezberdina izatea marka dakar —nahiz

eta gaur egun multzoak sortzeko, identitatea azken finean, markak ipintzen ditugun—.

Eta idazle giza ere bere burua aurkezten digu:

“Idazle gisa, oso erakargarria zait ezer ez izateak ematen duen askatasuna. Ezer ez izate hori sublimatu eta literatura bihurtzeko, jakina; hots, ezer ez izatea zerbait bihurtzeko. Kontraesana? Traizioa? Akaso. Krimen bat ez behintzat. Gainera, uste dut zarata handiegirik gabe egiten saiatzen naizela.

Gizakia idazle bihurtua. Baina gizakiak gainditzen du idazlea. Gizakiaren apaltasuna, nahiz eta inguratzen duena zarataz estalita dagoen. Baina Jaun Luisek aurkitu du bere lekua:

“Euskal literatura, euskal kultura, mundutxo erdi-ezkutu hau... Aberrri txiki bat da niretzat; bildu eta babesteko, sentitzeko eta sentiarazteko, bizitzeko leku bat...”

“Inon izatekotan” liburu apala da. Nik esango nuke, literaturaz landa, ausarta. Eskertu egiten baitu irakurleak horrelako adierazpenak gure bizitzan. Eta apaltasunetik ere, Juan Luis, uste dut ulertu dudala zuk idatzitakoa. Nahiz eta zuk kontrakoa adierazten duzun:

“Inoiz ez du inork nik idatzitako ezer neuk bezala ulertu. Irudipen hori daukat behintzat. Eta inoiz halakorik gertatuko den itxaropen handirik ere ez honezkero. Baina hala ere nik idatzi egin behar dut, eta zuek irakurri egin behar dituzue nik idatzitakoak.”

Kasu egin dizut, Juan Luis. Nik hau idazten dut beste norbaitek irakur dezan, eta ia leku bat aurkitzen duen “Inon izatekotan”.

Euskara-Alemana/ Alemana-Euskara hiztegia

Elena MARTINEZ

Deutsch-Baskisch/Euskara-Alemana argitaratu berri den hiztegi honek aleman kultura klasiko zein gure garaikidera hurbildu nahi ditu euskaldunak: ikasle, itzultzaile, idazle, kazetariak eta alor desberdineko adituak oro har. Hutsune bat betetzera dator, bi hizkuntzon arteko zubia osatuz.

Alemana, ehun bat milioi lagunena ama-hizkuntza da, eta garrantzi handia du gaur, bai kultura eta zientzien arloan, bai eta ekonomian eta politikan ere. Ikerketa asko alemanez egiten direnez, edozein espezialistek izaten ohi du alemanez argitaratutako bibliografiara jotzeko beharra. Gogora dezagun, munduan argitaratzen diren hamar liburutatik bat alemanez idatzia dagoela. Gainera, itzulpen gehien egiten den hizkuntza da alemana.

Ildo berean, itzulpengintza gure artean haziz doan bitartean, gero eta euskaldun gehiagok ekin dio atzerriko hizkuntzen ikasteari azken urteotan. Euskarak lan-tresna egokiak behar ditu normalizaziorako bide honetan. Euskara-Alemana hiztegiak, euskararen indartze eta euskal belaunaldi berrien prestakuntza-mailaren hobetzea helburu izanik, zuzeneko harremanean jartzen gaitu alemanarekin, gaztele-ra eta frantsesarekiko menpekotasunari amaiera emanez. Kaltegarria balta, hirugarren hizkuntzaz baliatu behar izatea, atzerriko hizkuntza bat ikasi edo erabili nahi denean.

Bestalde, alemanez egiten den herrialdeetan ere irakasten da egun euskara. Ezaguna da hangoen jakinmina euskararen inguruan, XIXgarren mendeko alemaniar hizkuntzalarien euskararen alorreko

ikerketa-lanei esker. Hori dela eta, Alemaniako argitaletxe bat ardura-tuko da hiztegi honen banaketaz alemanez egiten den lurraldeetan.

Hiztegia beraz, euskaldunei nahiz aleman hiztun edo erabiltzai-leei zuzentzen zaie hein berean. Alemanezko hitza ezagutzen ez duen euskaldunak hor bilatu dezake erantzuna, bai eta euskarazkoa ezagutzen ez duen alemaniarrek.

Hiztegiaren egiturari dagokionez berriz, gaurko hiztunak maizen erabiltzen duen oinarrizko hitz-ondareaz osatua dago hau, hitz tekni-koak barne. Laster erabiltzen ikasten den tresna da. Ezaugarri be-rezien artean, adibideak eta lokuzioen ugaritasuna aipatu behar da (4.600), duen sarrera kopurua kontuan hartuta (33.000 inguru). Hitzak nola erabili behar diren erakusteko, azalpen zehatzak dakartza itzulpena baino lehenago, bai eta jakintza-arloaren aipamena ere. Honela, testuingururik ezak sortzen ohi duen nahasmenari egiten dio aurre, adibide nahiz esapideok, adiera desberdinen artean bereizten eta aukeratzen laguntzen baitute. Aipa dezagun azkenik, gramatika-kategoriez gain, alemanezko atalean izenen genititiboa eta plurala ere ematen direla.

UZTARRO

giza eta gizarte-zientzien aldizkaria

UZTARRO aldizkaria jaso nahi dut.

Izena _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____

Telefonoa _____

N.A. / I.F.K. _____

Ordainketa:

Kontu korrontearen zenbakia (20 digitoak)

_____

Bankoa _____

2003. urterako harpidetza (4 zenbaki)

Harpidetza-txartela:

UDAKO EUSKAL UNIBERTSITATEA
Concha Jenerala 25, 4 - 48010 BILBO
Telefonoa eta Faxe: (94) 4217145 / 4214679
e-mail: bulegoa@ueu.org

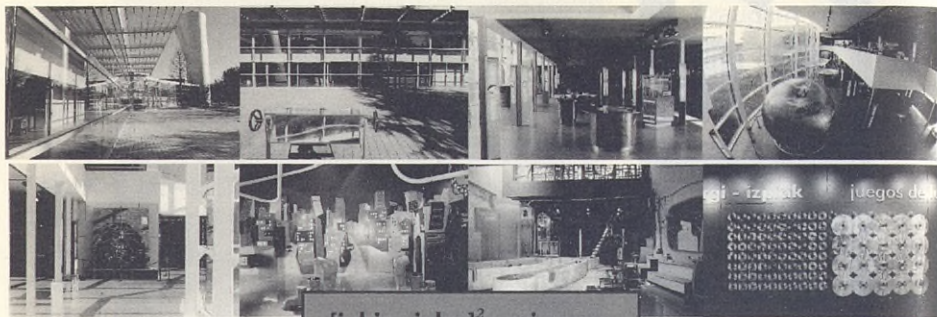

miramon

ZIENTZIAREN KUTXAGUNEA
KUTXAESPACIO DE LA CIENCIA

DONOSTIAN

HONA HEMEN ZIENTZIA
AURKITZEKO FORMULA:

[[jakin + jolas]² = miramon

Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, Miramon.Zientziaren KutxaGunea.

Ingurunean duguna hainbat sistema elkarrengileren bitartez uler dezagun asmatutako gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiazu munduari beste begirada batez.

- 156 esperimentu elkarrengile.
- 10 galkako erakusketa iraunkor.
- Planetarioa.
- Behatoki astronomikoa.
- Aldi baterako erakusketak.
- Ikastetxeetarako hezkuntza-programak
- Programa didaktikoak
- Aparkalekua eta bertaratzeko bide erosoak.

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Urriaren 1etik maiatzaren 31 arte: Asteartetik larunbatera 10 - 19 h.

Iganide eta jaugunetan 11 - 19 h.

Ekainaren 1etik irailaren 30a arte: Asteartetik larunbatera 10 - 20 h.

Iganide eta jaugunetan 11 - 20 h.

Itaita: Asteleheneretan, Urtarrilaren 1ean, Urtarrilaren 20an eta Abenduaren 25ean

www.kutxa.net

kutxa

LiteraTur alDizkaRiak eskura

Urteko harpidetza-saria, 50 € besterik ez!

LITERATUR ALDIZKARIEN HARPIDETZA BATERATUA NAHI DUT:

Izen-abizenak:.....

Helbidea:.....Herria:.....K.P.:.....

Telefonia:.....e-posta:.....

Kontu korronte zenbakia (20 digito):.....

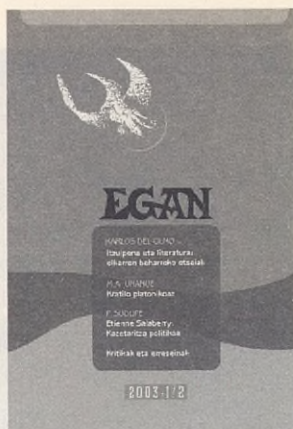
Literatur aldizkariak-Harpidetza

EIE

Zemoria, 25

20013 Donostia

Posta elektronikoa: eie@eie.euskalnet.net

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetzu zaitez:	Urteko harpidetza:	18 €
	Atzerrian:	21 €
	Dendan ale bakoitza:	18 €
	Ale atzeratuak:	21 €

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea

Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.

Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA

egan@bascongada.e.telefonica.net

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____
Helbidea _____
Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____
Banku edo Kutxa _____
Kontu zkia: _____

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa

Informazio landu eta argigarria,
diseinu berritzaile batekin emana

berria

Gerrarako argudioak balio gabe utzi dituzte arma ikuskatzaileek

Txillidaren 200 obra Europar ikusgai

GAURBERRIAN
10
16

ITSAS MENDI

mai o e o

t

Astialdia 12 orrialde egunero
Gertuko gaiak
Elkarrizketak
Erreportaiak
Kronikak
Mendia
Moda
Gastronomia
Jaiak...

...eta gainera

Mantangorri

Mendia ezagutu, natura maitatu

● **Mantangorri:**
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretsua
haur eta gaztetxoentzat

IGANDEA

Ahots isildua, boz ozena

ingurumena
Zure etan dego

● **Igandea:**
Asteko albisteak
patxadaz aztertzeo aukera.

berria

● **Internet:**
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta eztabaidaguneak

Euskaldunok behar dugun **berria**

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila - DONOSTIA